

สัญญาเลขที่ PDG46H0001

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

วิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ระยะที่ 1 สร้างเครือข่ายและสำรวจสภาพพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

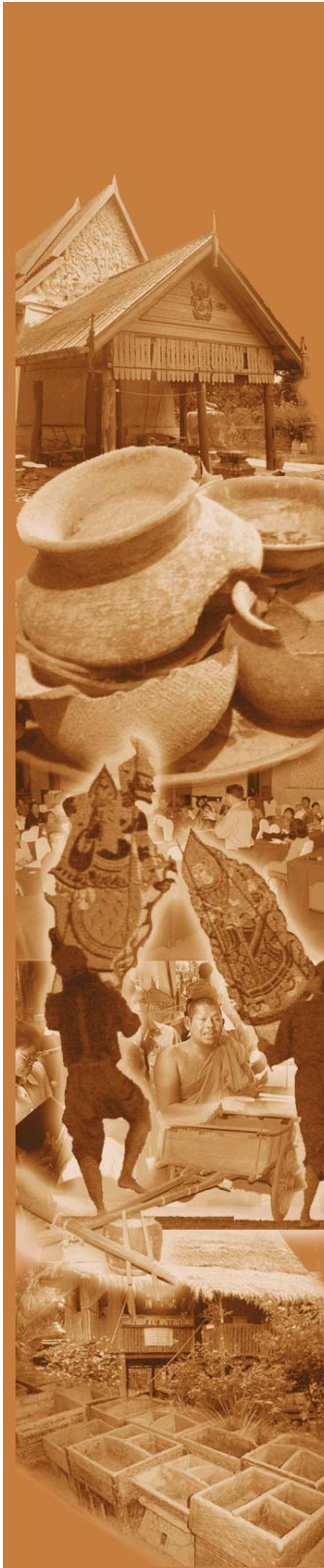

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ดร.ปรีตตา เจลิเมเพ่า กอนันตกุล และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มิถุนายน 2547

หัวหน้าโครงการวิจัย

ดร. ปรีตตา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล

คณะผู้ร่วมวิจัย

ตรงใจ หุตางกูร

สรินยา คำเมือง

ศิริพร ศรีสินธุ์ไธ

ชีวลักษณ์ บุญเกียรติ

ปณิตา สระวาสี

เจ้าหน้าที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรทุกท่าน

คณะที่ปรึกษา

รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม

ศ.สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์

อ.ปฐมฤกษ์ เกตุทัต

อ.สมรณี แสงรุจิ

ผศ.อภิญา บัวสว่าง

ดร.สุภาพร นาคนิลลัดดี

อ.บุปผา จิระพงษ์

ผศ.ชุติมา เวทการ

รศ.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

อ.สมชาย นิลอาทิ

อ.ภูธร ภูมะธน

ผศ.แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย

คุณวิษณุ เอมประณีตรี

คุณชำนาญ ส่งแสงทอง

คุณวิมาลา ศิริพงษ์

คุณศรัณย์ ทองปาน

คุณวลัยลักษณ์ ทรงศิริ

คุณพรศิริ บุรณเขตต์

บทคัดย่อ

รายงานเรื่องนี้เป็นการสำรวจพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย ในช่วงเวลากลางปี พ.ศ. 2546 ถึง ต้นปี พ.ศ. 2547 เพื่อเข้าใจกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดการก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย สภาพของพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และความต้องการของพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งเพื่อรู้จักตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการจัดตั้งและดำเนินการพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง สำหรับเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยการรวบรวมเนื้อหาสร้างเป็นฐานข้อมูล งานวิจัย และงานด้านการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรในการสร้างความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น

การสำรวจได้อาศัยทั้งการศึกษาเอกสาร การจัดเวทีประชุมหารือกับบุคคลากรในท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ และการสำรวจภาคสนาม ซึ่งทำให้ได้รู้จักพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 128 แห่ง จากจำนวนทั้งหมดที่คาดว่าจะมีประมาณ 500 แห่ง

สถานที่เฉพาะที่เรียกว่า "พิพิธภัณฑ์" ในสังคมไทย เริ่มมีขึ้นในราว 150 ปีที่ผ่านมา โดยที่ความหมายทางสังคมของสถานที่แห่งนี้ ได้มีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ พิพิธภัณฑ์ในสังคมไทย ถือกำเนิดขึ้นในช่วงแรกในราชสำนัก เพื่อจัดแสดงสิ่งของส่วนพระองค์นานาชนิดอันเป็นเครื่องบรรณาการที่มีผู้นำมาถวายพระมหากษัตริย์ ต่อมาเมื่อพิพิธภัณฑ์เป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐบาล พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ได้กลายมาเป็นสถานที่ที่สื่อถึงความเจริญก้าวหน้าทางศิลปวิทยาการของชาติไทย โดยการรวบรวมโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุต่าง ๆ มาจัดแสดง ตามกรอบความคิดเพื่อสร้างให้ประชาชนเกิดสำนึกเชิดชูประวัติศาสตร์ของชาติ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นคำและกระบวนการที่เกิดขึ้นในยุคหลัง พิพิธภัณฑ์เหล่านี้ อาจจะมีชื่อเรียกเฉพาะแตกต่างกันออกไปนั้น การเกิดขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นนโยบายของรัฐและการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค กล่าวคือ ตั้งแต่ราว พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลมีนโยบายให้เกิดหน่วยงานทางวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น โดยมีกลไกของรัฐหลายหน่วยงานเป็นผู้ตั้งชื่ออย่างเป็นทางการ ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์บ้าง ศูนย์วัฒนธรรมบ้าง และใช้พื้นที่ของวัด โรงเรียน หรือสถานที่ราชการเป็นที่ตั้ง ในราว พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา กระแสความคิดเรื่องความหลากหลายของท้องถิ่น และการผลักดันให้เกิดสำนึกท้องถิ่น เพื่อเป็นปราการต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ ได้เผยแพร่อย่างกว้างขวาง กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวของกลุ่มคนหรือชุมชน ต้องการมีบทบาทและอำนาจสูงขึ้น ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเอง

จากกรณีตัวอย่างหลายแห่ง พบว่านโยบายและกระแสในระดับมหภาคเหล่านี้ ได้รับการสนองตอบด้วยกระบวนการ ความเคลื่อนไหว และพลังภายในท้องถิ่นที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นสถานที่ที่มีความหมายเฉพาะต่อคนในท้องถิ่นแตกต่างจากความหมายที่เป็นทางการ คือ (1) พิพิธภัณฑ์บางกลุ่ม มีความหมายเป็นอนุสาวรีย์รำลึกถึงผู้นำในทางธรรม ผู้เป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ซึ่งมักจะได้แก่พระภิกษุผู้เป็นที่เคารพศรัทธาอย่างสูง (2) พิพิธภัณฑ์บางกลุ่ม เป็นสถานที่ที่จารีตวิถีชีวิตที่ล่วงเลยไปแล้วอย่างไม่วันกลับ เช่น วิถีชีวิตชาวนา ชีวิตแบบเกษตร หรือแสดงถึงความรู้สึกหวงแหนสิ่งมีค่าที่ได้สูญหายไปแล้ว เช่น โบราณสถานที่ถูกทำลายหรือโบราณวัตถุที่ถูกเปลี่ยนมือออกไปอยู่นอกท้องถิ่น (3) พิพิธภัณฑ์บางกลุ่ม สื่อสารถึงความต้องการที่จะแสดงตัวตนที่มีประสบการณ์เฉพาะ หรือความแตกต่างไม่เหมือนคนอื่น หรือไม่เหมือนคนกลุ่มใหญ่ และใช้การทำพิพิธภัณฑ์เป็นกระบวนการในการย้ำ หรือสร้างให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ได้แก่ พิพิธภัณฑ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ หรือพิพิธภัณฑ์ที่แสดงประสบการณ์ชีวิตส่วนบุคคล

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับดูแลและดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ มักมองสภาพของตนเองว่า ทำงานที่มีคุณค่า แต่ต้องทำอย่างโดดเดี่ยว มีทุนด้านต่าง ๆ ที่ไม่ต่อเนื่อง และมีทักษะจำกัด ดังนั้นจึงมีความต้องการที่เป็นรูปธรรมหลายด้าน แต่ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่เป็นการบงการ

ผู้วิจัยเสนอในเบื้องต้นว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบันมีศักยภาพในการนำไปสู่การเข้าใจประวัติศาสตร์ และลักษณะทางชาติพันธุ์ของท้องถิ่น การที่จะพัฒนาให้พิพิธภัณฑ์มีความเข้มแข็ง ยั่งยืน สนองตอบท้องถิ่นได้ จะต้องคำนึงถึงและเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนที่สัมพันธ์กับพิพิธภัณฑ์ และไม่ควรจะมีคำตอบที่เป็นสูตรสำเร็จ แต่น่าจะสนับสนุนให้มีการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้กว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น รวมทั้งสนับสนุนการสร้างเวที ให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้เรียนรู้ระหว่างกัน และผนึกกำลังกันเพื่อยามบทบาทที่เหมาะสมของพิพิธภัณฑ์ในแต่ละท้องถิ่น.

Abstract

This report results from a survey research conducted from mid 2003 to early 2004, with an aim of outlining the social processes involved in the formation of community-based museums in Thailand, the current state and needs of these museums, as well as building a network of community-based museum operators all over Thailand. The research will serve as a starting point for further work on research and development of community-based museums program to be undertaken by the Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. The program will involve constructing a digital data base, research, and capacity building for community museums.

The survey is based on documentary research, field trips, and meetings and discussions with community museums operators in five regions. The survey has collected information on 128 museums, out of the total of 500 (estimated figure)

A place known as 'museum' in Thailand began some 150 years ago in the royal palace, displaying gifts presented to the kings. When museums became state departments, they were designed to communicate the civilization of the Thai nation through the collection of archaeological and artistic artifacts. The function of national museums is to instill pride in the nation's history in the mind of the public.

Community-based museums are a term and process that develop later. Specific terms for this type of museum may vary from local museums, folk museums, to cultural centres. The formation of these museums can be accounted partly by the government policy since the early 1960's of setting up cultural centres in the regional and rural areas as part of the bureaucracy. The policy was implemented by a number of government departments, resulting in the founding of museums and cultural centres in Buddhist monasteries and schools. The process of globalization in the mid 1980's, together with local responses, led to the rise of indigenous and local identity, and movements to manage cultural resources at grass root level.

As well as macro processes, case studies of some community museums show that these new cultural sites may be interpreted in the context of specific local meaning and process. Some museums serve as memorials of local heroes who are often revered monks. Some museums are records of the agricultural way of life lost in the economic and social transformation, some present the sentiment of loss of valuable heritage. Some museums are sites for self identification at communal, or personal level. The majority of museum operators feel that they are the keepers of cultural valuables. But very often they are overwhelmed by the feeling of isolation, inadequate and irregular resources. Their concrete needs are many and varied. Yet they reject the forms of assistance that will rob them of their autonomy.

The researchers suggest that community museums have considerable potentials for collecting and communicating local history and ethnography. Any step towards capacity building for these museums will have to consider the nature of link between the museums and the community, and also avoid ready-made models. The report recommends further research to increase the breadth and depth of knowledge on museums, and creating forums for community museums to engage in mutual exchange and learning.

สารบัญ

บทคัดย่อ	- 1 -
Abstract	- 3 -
ความนำ	1
ส่วนที่ 1 ความหมายสากลของพิพิธภัณฑ์ และพัฒนาการของ “พิพิธภัณฑ์แห่งกรุงสยาม”	5
ส่วนที่ 2 ความหมายของสิ่งของ จากการสะสมถึงพิพิธภัณฑ์สถานในยุโรป	23
ส่วนที่ 3 การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไทย ในบริบทของนโยบายรัฐ	31
ส่วนที่ 4 วิธีการเก็บข้อมูล และข้อมูลพื้นฐาน	43
ส่วนที่ 5 ความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น	53
ส่วนที่ 6 พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม: ประเด็นสำหรับพิจารณา ความเข้มแข็งและความต้องการ	74
ส่วนที่ 7 ข้อเสนอการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น	83
บรรณานุกรม	85
ภาคผนวก	91
• รายชื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย (ข้อมูลจากการสำรวจระยะที่ 1)	92
• รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 5 ครั้ง	116
• สรุปภาพการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค	129
• บันทึกการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละครั้ง (ฉบับสังเขปความ)	146
• ข้อมูลเบื้องต้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง (ความเป็นมา ลักษณะของสิ่งของ เรื่องราว การจัดการ)	283
• ประวัติผู้ร่วมวิจัย	389
• วิดีทัศน์กิจกรรมการประชุมฯ แต่ละภูมิภาคโดยสังเขป และแนะนำพิพิธภัณฑ์ที่ได้สำรวจบางกรณี	

โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ความนำ

พิพิธภัณฑ์เป็นองค์กรทางวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน และได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมมาในหลายยุคสมัย ในสังคมยุโรปซึ่งเป็นแม่แบบทางวัฒนธรรมของโลก ในช่วงเวลาราวสองศตวรรษที่ผ่านมา พิพิธภัณฑ์มีกำเนิดมาจากคลังเก็บสมบัติ และวัตถุสิ่งของที่มีค่า หรือแปลกประหลาด เพื่อสนองตอบความสุขและความกระหายใคร่ครอบครองของชนชั้นผู้มีความมั่งคั่ง ในยุคที่ประเทศมหาอำนาจยุโรปมีอาณานิคมในดินแดนต่าง ๆ ของโลก พิพิธภัณฑ์เป็นที่รวมของสมบัติล้ำค่าและวัตถุสิ่งของแปลก ๆ จากดินแดนไกลโพ้น เพื่อเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่จะแสดงอำนาจอันเกรียงไกรของประเทศผู้ปกครอง และเป็นแหล่งสะสมวัตถุเพื่อการค้นคว้าและความก้าวหน้าทางความรู้

ในเวลาต่อมา พิพิธภัณฑ์ได้เปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมไปจากเดิม เมื่อมีการพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมการเมือง และการขยายตัวของการศึกษาของประชากรจำนวนมาก พิพิธภัณฑ์เริ่มทำหน้าที่สนับสนุนการศึกษาของสังคม โดยการเผยแพร่ความรู้ไปยังสาธารณชน กระบวนการเหล่านี้ทำให้เกิดการตื่นตัวในการสร้างกระบวนการจัดระบบวัตถุสิ่งของอย่างเป็นระเบียบ และเน้นการศึกษาค้นคว้าวิจัย รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และสร้างสรรค์ของประชาชนที่มาชม แนวคิดเรื่องหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ ทางด้านการให้การศึกษแก่สาธารณชน ยังคงมีความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 การขยายตัวของการบินโฉบโฉบสินค้า ยังคงให้เกิดแนวความคิดและกระบวนการปรับเปลี่ยนรูปลักษณะของพิพิธภัณฑ์ จากสถานที่ที่มีบรรยากาศขมขื่นน่าเกรงขาม มาเป็นสถานที่ที่เสนอบริการอย่างเอาใจลูกค้า มีท่าทีรูปแบบที่ดึงดูด และให้ความบันเทิงควบคู่ไปกับการศึกษา รวมทั้งมีผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์

กระแสความเปลี่ยนแปลงของพิพิธภัณฑ์อีกด้านหนึ่ง เกิดขึ้นตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เมื่อชนพื้นเมือง ชุมชนท้องถิ่น ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของคนผิวขาว หรือการปกครองจากศูนย์กลาง มีความสำนึกถึงควมมีอิสรภาพทางการเมือง และการมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง ได้เกิดกระบวนการกลับปัดคันหารากเหง้าของตนเอง ด้วยการรวบรวมวัตถุและเรื่องราวพื้นถิ่นต่าง ๆ เพื่อร้อยพันประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมาใหม่ เนื่องจากก่อนหน้านั้นประวัติศาสตร์ของคนในประเทศโลกที่สาม ถูกเขียนด้วยคนผิวขาวหรือคนที่มีอำนาจ และเขียนจากมุมมองของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าเป็นหลัก พิพิธภัณฑ์จึงทำหน้าที่เป็นกระบวนการฟื้นฟูและสร้างความทรงจำ เพื่อแสดงความเป็นตัวของตัวเองของกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นภาพกว้าง ๆ ของพัฒนาการและความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ในยุโรป พิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยนั้นมีเรื่องราวที่ต่างออกไปบ้าง โดยทั่วไปกล่าวกันว่า พิพิธภัณฑ์สมัยใหม่เกิดจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ ในยุคที่สยามรับความเป็นสมัยใหม่ ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 จุดหักเหที่สำคัญประการหนึ่งของพิพิธภัณฑ์ คือการพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ของชาติ พิพิธภัณฑ์ของรัฐหรือของชาติมักจะมีลักษณะเด่นสองส่วน ส่วนหนึ่งเน้นการเป็นตัวแทนของความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม ด้วยวัตถุสิ่งของที่เนื่องในสถาบัน

พระมหากษัตริย์ โบราณวัตถุและศาสนวัตถุ และอีกส่วนหนึ่งเน้นการแสดงประวัติศาสตร์ของชาติที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตอย่างไม่ขาดตอน นับตั้งแต่การตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติครั้งแรกมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นเวลาประมาณเจ็ดสิบปีนั้น จะพบว่าพิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่ในประเทศไทย เป็นพิพิธภัณฑสถานของรัฐ ดำเนินงานโดยหน่วยงานของรัฐบาล และเน้นแสดงเรื่องราวความคิดของการเป็นชาติไทยเป็นหลัก แต่ก็มีพิพิธภัณฑสถานที่เป็นความรู้เฉพาะทาง เช่น พิพิธภัณฑสถานวิทยาศาสตร์ หรือพิพิธภัณฑสถานเด็ก เป็นต้น

ปรากฏการณ์ใหม่ของงานพิพิธภัณฑสถานคือการเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วของพิพิธภัณฑสถานที่ริเริ่มโดยบุคคล หรือองค์กรที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐบาล กระแสการเกิดพิพิธภัณฑสถานขนาดเล็กนี้อาจจะเกิดขึ้นมานานพอสมควรแล้ว แต่ก็ดูจะมีการตื่นตัวมากขึ้นเป็นพิเศษในช่วงเวลาประมาณสิบห้าปีที่ผ่านมา พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้มีความหลากหลายมาก สามารถจะจัดประเภทได้หลายแบบ เช่น หากจัดด้วยสถาบันที่ดูแลกิจการ ก็อาจจะจำแนกออกได้เป็น พิพิธภัณฑสถานพิพิธภัณฑสถานเอกชน พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น พิพิธภัณฑสถานชุมชน หรือหากจำแนกตามประเภทของสิ่งของเรื่องราวที่จัดแสดง ก็อาจจะจัดได้เป็น สิ่งของเครื่องใช้ของอดีต เครื่องใช้พื้นบ้าน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ ของเล่นเด็ก ฯลฯ พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้มีที่มาที่หลากหลายและมีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายเช่นกัน พิพิธภัณฑสถานจำนวนมาก มีกำเนิดมาจากกรูเก็บข้าวของที่มีผู้นำมาถวายวัด ยิ่งหากมีเจ้าอาวาสที่มีบารมีสูงก็จะมีข้าวของมีค่าจำนวนมาก ผสมกับของมีค่าของวัด เช่นพระพุทธรูป ตู้พระธรรม ศิลปหัตถกรรมในศาสนา แต่ก็มีพิพิธภัณฑสถานอีกจำนวนหนึ่ง ที่เกิดมาจากแรงผลักดันของกลุ่มคนในชุมชนเอง หรือด้วยความร่วมมือจากคนภายนอก

ในปัจจุบันกระแสพิพิธภัณฑสถานมีการตื่นตัวอย่างมาก มีหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งวัด โรงเรียน ชุมชน มีความประสงค์ที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานของตัวเอง ในขณะที่เดียวกันนโยบายของรัฐ และความต้องการของสังคม ได้สร้างความคาดหวังว่า พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้จะเป็นองค์กรใหม่ที่มีบทบาทสำคัญทางสังคมวัฒนธรรมหลายด้าน เช่น เป็นทั้งแหล่งการเรียนรู้ของท้องถิ่น เป็นกลไกที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง ตระหนักในคุณค่า และเกิดความภูมิใจในถิ่นกำเนิดและประวัติศาสตร์เรื่องราวชีวิตของตนเอง นอกจากนี้ ก็อาจมีความคาดหวังว่าพิพิธภัณฑสถานอาจจะสร้างรายได้ให้แก่ท้องถิ่นจากการท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยและสนับสนุนงานพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เป็นองค์กรทางวิชาการที่ให้ความสนใจและสนับสนุนการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ที่ผ่านมานในอดีต ได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากร และมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ สนับสนุนการก่อตั้งของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นหลายแห่ง เช่นพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง จังหวัดราชบุรี พิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม และพิพิธภัณฑสถานวัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น และได้จัดเวทีการหารือปัญหาของพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจำพวกนี้ ซึ่งก็ได้รับความสนใจมาก

งานทางด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานชุมชนและท้องถิ่นเป็นงานที่ศูนย์ฯ ให้ความสำคัญ เนื่องจากองค์ความรู้ด้านพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ทั้งในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์สังคมที่สามารถบอกถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสังคมไทย และในแง่ของการปฏิบัติ เพื่อสนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถานสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน ในแง่ของการสร้างองค์ความรู้ขึ้น จากศึกษาเพื่อทำความเข้าใจการก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานในบริบทของประวัติศาสตร์ ยังเป็นเรื่องที่มีข้อมูลหรือความเข้าใจไม่มาก เรายังไม่เข้าใจความหมายและบทบาทของพิพิธภัณฑสถาน ที่มีต่อการสร้าง

ความทรงจำและกระบวนการทางสังคมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่น ส่วนในแง่ของการพัฒนานั้น พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นสามารถเป็นองค์กรและพื้นที่หนึ่งที่มีศักยภาพ สำหรับทำหน้าที่เป็นคลังความรู้ของชุมชนและท้องถิ่น และเป็นเวทีให้คนในท้องถิ่นถ่ายทอดประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความต้องการ ให้แก่คนรุ่นใหม่ และคนภายนอกได้ รวมทั้งนำความรู้จากอดีตมาเชื่อมโยงกับปัจจุบัน เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมได้

ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการดำเนินงานด้านวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นของศูนย์ฯ อาจสรุปได้โดยสังเขปดังนี้

1. สร้างฐานข้อมูลพิพิธภัณฑสถานชุมชน ท้องถิ่น วัด ที่สมบูรณ์ ใช้งานง่าย สำหรับการให้บริการข้อมูลและค้นคว้าวิจัย
2. วิจัย ส่งเสริมสนับสนุนการวิจัย และสร้างนักวิจัย ที่สนใจพิพิธภัณฑสถานในทางวิชาการในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม และในเชิงประยุกต์หรือปฏิบัติการ เพื่อส่งเสริมให้พิพิธภัณฑสถานทำหน้าที่สนองตอบความออกงามทางวัฒนธรรมของสังคม
3. สนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้ มีความเข้มแข็งทางวิชาการ สามารถนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น ความรู้ท้องถิ่น มาบันทึก ถ่ายทอด และพัฒนาต่อไป
4. สนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถาน มีเวที หรือเครือข่ายในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน และสนับสนุนตนเอง

รายงานการดำเนินการระยะที่หนึ่ง

การดำเนินการในระยะแรก (กรกฎาคม 2546 – เมษายน 2547) มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสำรวจสภาพโดยทั่วไปของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในประเทศไทย โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สัมภาษณ์ภาคสนาม และรวบรวมจากผู้ปฏิบัติการ ก่อตั้ง หรือดูแลพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งทำโดยวิธีจัดการประชุมในบริเวณต่าง ๆ ในท้องถิ่น เพื่อพบปะกับบุคคลที่เป็นตัวแทนขององค์กร เช่น วัด ชุมชน โรงเรียน ที่ได้กำลังดำเนินการพิพิธภัณฑสถาน ท้องถิ่น หรือดำริจะจัดทำ และหรือประเด็นต่าง ๆ ตามประเด็นข้างล่างนี้

วัตถุประสงค์ของการประชุมเครือข่าย

- เรียนรู้รูปแบบที่หลากหลายของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น
- ทำความเข้าใจการก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานเหล่านี้ในแต่ละแห่ง เพื่อให้ได้ภาพเบื้องต้นของปัจจัยทางสังคมที่ก่อให้เกิดการตื่นตัว
- ทำความเข้าใจปัญหา ความต้องการ พลัง และข้อจำกัดของพิพิธภัณฑสถานเบื้องต้นและภาพกว้าง
- หารือกับชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญญาชน นักวิชาการ อาจารย์ ฯลฯ ถึงความสนใจ และความเป็นไปได้ในการทำการศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถานมีความหมายต่อชุมชน รวมทั้งรูปแบบของความร่วมมือ

เนื้อหาของรายงานวิจัยฉบับนี้ จึงเป็นการนำเสนอเนื้อหาที่ได้จากการประชุมเครือข่าย รวมทั้งการสำรวจพิพิธภัณฑ์ในภาคสนาม และการหาข้อมูลภูมิหลังจากเอกสารประกอบ เนื้อหาของรายงาน แบ่งออกเป็น 7 ส่วน ดังนี้

- ส่วนที่ 1** เป็นการนำเสนอภูมิหลัง ทบพทวนนิยาม ความคิด และพัฒนาการของปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “museum” ประวัติศาสตร์การเกิดขึ้นของ “มิวเซียม” และ พิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย
- ส่วนที่ 2** เป็นการเสนอภาพความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ยุโรป ที่ทำให้การเก็บสะสมของมนุษย์ กลายมาเป็นสถาบันทางสังคมที่เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์” ซึ่งมีได้มีความหมายหยุดนิ่งตายตัว หากแต่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์
- ส่วนที่ 3** เป็นการนำเสนอภาพรวมของการเกิดนโยบายของหน่วยงานราชการต่าง ๆ ในประเทศไทย ที่เกี่ยวข้องกับการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์และศูนย์วัฒนธรรมในท้องถิ่น
- ส่วนที่ 4** บรรยายถึงวิธีการเก็บข้อมูล และข้อมูลเบื้องต้นจากการสำรวจระยะที่หนึ่ง ภาพรวมของจำนวนและประเภทของพิพิธภัณฑ์
- ส่วนที่ 5** เสนอภาพความหลากหลายของการก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
- ส่วนที่ 6** เสนอข้อพิจารณาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม ความเข้มแข็ง และความต้องการ
- ส่วนที่ 7** เป็นข้อเสนอการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ภาคผนวก

- รายชื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย (ข้อมูลจากการสำรวจระยะที่ 1)
- รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 5 ครั้ง
- สรุปภาพการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค
- บันทึกการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละครั้ง (ฉบับสังเขปความ)
- ข้อมูลเบื้องต้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง (ความเป็นมา ลักษณะของสิ่งของ เรื่องราว การจัดการ)
- ประวัติผู้ร่วมวิจัย
- วิดีโอกิจกรรมการประชุมแต่ละครั้งโดยสังเขป และแนะนำพิพิธภัณฑ์ที่ได้สำรวจบางกรณี

- ส่วนที่ 1 -

ความหมายสากลของพิพิธภัณฑ์ และพัฒนาการของ “พิพิธภัณฑ์แห่งกรุงสยาม”

“พิพิธภัณฑ์” ในความรับรู้ของคนทั่วไปอาจจะหมายถึง สถานที่หนึ่ง ๆ ซึ่งจัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้และความเพลิดเพลินแก่ผู้เข้าชม แต่อย่างไรก็ตาม ในทางพิพิธภัณฑ์วิทยาที่ยอมรับกันในปัจจุบันแล้ว “พิพิธภัณฑ์” มีความหมายกว้างขวางมากกว่าสถานที่และการจัดแสดง แต่เทียบเท่าได้กับคำว่า “แหล่งเรียนรู้” เฉพาะที่เดียว กล่าวคือ สภาการพิพิธภัณฑ์สถานระหว่างชาติ¹ (International Council of Museum) หรือ ICOM ได้ให้คำจำกัดความว่า “พิพิธภัณฑ์”² ไว้ดังนี้

“พิพิธภัณฑ์ เป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่เปิดเป็นสถานที่สาธารณะ และเป็นสถาบันถาวรที่ให้บริการแก่สังคมและมีส่วนในการพัฒนาสังคม มีหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้าวิจัย เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดง วัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์ทางการค้นคว้า การศึกษา และความเพลิดเพลินใจ”

คำจำกัดความข้างต้น ได้แจ้งหน้าที่หลัก ๆ ของพิพิธภัณฑ์ไว้ 5 ประการ คือ 1. รวบรวม 2. สงวนรักษา 3. ค้นคว้าวิจัย 4. เผยแพร่ความรู้ และ 5. จัดแสดงวัตถุ แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อความชัดเจนทางด้านสถานภาพว่า องค์กร หรือสถาบันใด มีคุณสมบัติของ “พิพิธภัณฑ์” หรือไม่ ดังนั้น ICOM จึงได้อธิบายเงื่อนไข และจำแนก “สถาบัน” ต่าง ๆ ที่มีคุณสมบัติของ “พิพิธภัณฑ์” ไว้อีก 8 ข้อ ดังนี้คือ

(ก) คำจำกัดความข้างต้นเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้โดยปราศจากข้อจำกัดใด ๆ ที่เกิดจากรูปแบบของคณะบริหาร ลักษณะของพื้นที่ โครงสร้างหน้าที่ หรือวิธีการศึกษาสิ่งของสะสมของสถาบันนั้นๆ ที่เกี่ยวข้อง

(ข) นอกจากสถาบันที่ถูกระบุว่าเป็น “พิพิธภัณฑ์” แล้ว สิ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้ จัดได้ว่ามีคุณสมบัติเป็นพิพิธภัณฑ์ตามวัตถุประสงค์ของคำนิยามนี้ ซึ่งได้แก่

I. แหล่งและอนุสรณ์สถานทางธรรมชาติ โบราณคดี และชาติพันธุ์วรรณา แหล่งและอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเก็บรวบรวม สงวนรักษา และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

II. สถาบันที่รวบรวมและจัดแสดงตัวอย่างของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ เช่น สวนพฤกษศาสตร์ สวนสัตวศาสตร์ สถานที่แสดงสัตว์น้ำ และศูนย์ศึกษาพันธุ์พืชและสัตว์

III. ศูนย์วิทยาศาสตร์ และห้องฟ้าจำลอง

¹ สภาการพิพิธภัณฑ์สถานระหว่างชาติ หรือ ICOM เป็นสถาบันที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้สนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489

² ICOM, “ICOM Statutes, amended by the 20th General Assembly of ICOM, Barcelona, Spain, 6 July 2001”, in *Development of the Museum Definition according to ICOM Statutes (1946 – 2001)*, Electronic Document, [http://icom.museum/hist_def_eng.html] [Accessed: March 22, 2004].

- IV. หอศิลป์ที่จัดแสดงงานโดยไม่แสวงหาผลกำไร
- V. สถานที่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่สงวน
- VI. องค์กรพิพิธภัณฑท์ทั้งในระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับภูมิภาค หรือระดับท้องถิ่น กระทรวง หรือกรม หรือหน่วยงานเอกชนใดก็ตามที่มีส่วนในการรับผิดชอบพิพิธภัณฑท์ หรือมีคุณสมบัติตามข้อกำหนดนี้
- VII. สถาบัน หรือองค์กร ซึ่งไม่แสวงหาผลกำไร ที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ การค้นคว้าวิจัย การศึกษา การฝึกอบรม การจัดทำเอกสารวิชาการ และกิจกรรมอื่น ๆ อันเกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑท์ และวิชาพิพิธภัณฑท์วิทยา
- VIII. ศูนย์วัฒนธรรม และนิติบุคคลอื่น ๆ ที่ดำเนินการด้านการอนุรักษ์ การสืบสาน และการบริหารจัดการทรัพยากรอันเป็นมรดกที่จับต้องได้ และมรดกที่จับต้องไม่ได้ (มรดกที่มีชีวิต และกิจกรรมที่สร้างสรรค์ โดยเทคโนโลยีดิจิทัล)
- IX. สถาบันใด ๆ อย่างเช่น สภาบริหาร ซึ่งหลังจากการร้องขอคำวินิจฉัยจากคณะกรรมการที่ปรึกษาแล้ว ได้รับการพิจารณาว่ามีคุณสมบัติบางส่วนหรือทั้งหมดของพิพิธภัณฑท์ หรือมีส่วนในการสนับสนุนพิพิธภัณฑท์ และบุคลากรที่ทำงานด้านพิพิธภัณฑท์เป็นอาชีพ ตลอดจนการสนับสนุนงานวิจัย การศึกษา หรือการฝึกอบรมที่เกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑท์

ความหมายตามรูปศัพท์ของ “มิวเซียม” และ “พิพิธภัณฑท์”

อันที่จริงคำว่า “พิพิธภัณฑท์” ถ้าแปลตามรูปศัพท์แล้ว จะมีความหมายเพียง “สิ่งของนานาชนิด” เท่านั้น ไม่ได้หมายถึงสถานที่จัดแสดงวัตถุสิ่งของแต่อย่างใด คำที่ถูกต้องตามความหมายนั้น ต้องเป็นคำว่า “พิพิธภัณฑท์-สถาน” ซึ่งหมายถึง “สถานที่สำหรับสิ่งของนานาชนิด” และจากรูปศัพท์นี้ ถ้านำไปเปรียบเทียบกับ คำว่า “มิวเซียม” แล้ว จะเห็นว่า รูปศัพท์ทั้ง 2 นั้น มีความหมายไม่ตรงกัน

คำว่า “พิพิธภัณฑท์สถาน” แสดงออกแค่เพียงเป็นสถานที่เก็บของ ในขณะที่คำว่า “มิวเซียม” กลับมีความหมายว่าเป็นสถานที่สิ่งสติดของคณะเทพธิดามูซา³ (Musa) คณะเทพธิดามูซานี้ เป็นคณะแห่งสรรพวิชาด้านต่าง ๆ ดังนั้น คำว่า “มิวเซียม” จึงมีความหมายอยู่ในตัวเองว่า “หอแห่งสรรพวิชา” หรือ “แหล่งเรียนรู้”

ด้วยเหตุแห่งความต่างกันนี้ ก่อนจะกล่าวถึงพัฒนาด้านความหมายของคำว่า “พิพิธภัณฑท์” จะขอกล่าวถึงความหมายของ “มิวเซียม” เสียก่อนเพื่อจะได้เข้าใจเกี่ยวกับความแตกต่างทางด้านความหมายระหว่างคำว่า “มิวเซียม” กับ “พิพิธภัณฑท์” ดังนั้น ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อกำหนดของ ICOM ที่จะนำเสนอให้เห็นพัฒนาการของความหมายนั้น จะขอใช้คำทับศัพท์ว่า “มิวเซียม” เพื่อที่จะแยกสายพัฒนาการของความหมายให้ชัดเจนระหว่างโลกตะวันตกที่ใช้ “มิวเซียม” กับ ประเทศไทย ที่ใช้ “พิพิธภัณฑท์”

³ Musa (มูซา) เขียนตามภาษาละติน ถ้าภาษาอังกฤษจะเขียนว่า Muse (มิวซ์) ซึ่งเป็นรูปเอกพจน์ ถ้าเป็นรูปพหูพจน์ คือกล่าวถึงทั้งคณะ ภาษาละตินจะเป็น Musae (มุซาเย) ภาษาอังกฤษจะเป็น Muses (มิวเซส)

ความหมายตามรูปศัพท์ของ “มิวเซียม”

“มิวเซียม” เป็นคำยืมมาจากภาษาละติน ว่า “มุเซอุม”⁴ มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกโบราณว่า “มุเซออน” (Mouseion) ซึ่งหมายถึง “สถานที่สิงสถิตของหมู่เทพธิดามูซา” คณะเทวีนี้มีอยู่ด้วยกัน 9 องค์⁵ ทั้งหมดล้วนเป็นพระธิดาของเทพเจ้าเซออส ราชาแห่งเทพทั้งมวล กับเทวีเนโมซีเน เทวีแห่งความทรงจำ กล่าวกันว่าหมู่เทพธิดามูซาเป็นตัวแทนของดนตรี บทเพลง และ นาฏศิลป์ โดยมีอำนาจจิตใจให้กวีสามารถแต่งกวีนิพนธ์ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงถือกันว่าหมู่เทพธิดามูซาเป็นผู้อุปถัมภ์เหล่านักปราชญ์และกวีให้สามารถแต่งตำราและบทประพันธ์ต่าง ๆ ขึ้นมาได้ และเป็นเหล่าเทพแห่งสรรพวิชาด้วยเช่นกัน โดยในช่วงยุคคลาสสิกตอนปลาย ได้มีการจำแนกหน้าที่อุปถัมภ์ให้แก่เทพธิดาแต่ละองค์ แทนด้วยสรรพวิชาต่าง ๆ ดังนี้คือ

๑. คลีโอ (Cleo) เทพธิดาแห่งประวัติศาสตร์นิพนธ์
๒. ยูเตอร์เป (Euterpe) เทพธิดาแห่งกวีนิพนธ์และทำนองเสนาะ
๓. ธาเลีย (Thalia) เทพธิดาแห่งบทร้อยกรอง และสุขนาฏกรรม
๔. เมลโปเมเน (Melpomene) เทพธิดาแห่งโศกนาฏกรรม
๕. เตร์ปซิโคเร (Terpsichore) เทพธิดาแห่งการขับรำและฟ้อนรำ
๖. เอราโต (Erato) เทพธิดาแห่งกวีนิพนธ์เรื่องรักใคร่ และการล้อเลียนท่าทาง
๗. โปลิฮิมเนีย (Polyhymnia) เทพธิดาแห่งบทเพลงสรรเสริญอันศักดิ์สิทธิ์
๘. ยูรานี (Erania) เทพธิดาแห่งดาราศาสตร์ หรือ งานนิพนธ์ด้านดาราศาสตร์
๙. คาลลิโอเป (Calliope) เทพธิดาแห่งบทประพันธ์ประเภทมหากาพย์

พัฒนาการทางด้านความหมายของ “มิวเซียม” ในโลกตะวันตก

“มุเซออน” ในสมัยกรีกโบราณเป็นสถานที่สำหรับการปฏิบัติสมาธิ เป็นสถาบันด้านปรัชญา หรือ เป็นวิหารสำหรับคณะเทพธิดามูซา ต่อมาในสมัยโรมันเรื่องอำนาจ “มิวเซียม” หมายถึงสถานที่สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านปรัชญาซึ่งกันและกัน และคงความหมายในลักษณะนี้เรื่อยมาจนถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 (พุทธศตวรรษที่ 20) ซึ่งเป็นยุคเรเนสซองส์ ความหมายของ “มิวเซียม” จึงเริ่มเปลี่ยนไปอีกครั้ง โดยที่เมืองฟลอเรนซ์ “มิวเซียม” จะหมายถึง “สถานที่ที่มีสิ่งสะสมต่างๆ” ซึ่งก็จะมีความแ่งว่าเป็นสถานที่แห่งความรู้ด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 (พุทธศตวรรษที่ 23) เป็นต้นมา กลับเป็นที่นิยมใช้โดยทั่วไปในความหมายที่ว่า “สถานที่สำหรับ

⁴ มูเซอุม (MUSEUM) เป็นภาษาละติน เป็นคำนาม ตามไวยากรณ์แล้วเป็นนามเพศกลาง หรือ นปุงสกลิงค์ (neuter) โดยมี – um เป็นเสียงลงท้าย หมายถึงสถานที่ เนื่องจาก มูซา Musa เป็นนามเพศหญิงเอกพจน์ หมายถึง เทพธิดามูซาหนึ่งองค์ คำว่า มูซา (Musae) เป็นนามเพศหญิงพหูพจน์ หมายถึง เทพธิดามูซาหลายพระองค์ ในการแปลเป็นภาษาไทยเป็น หมู่เทพธิดามูซา จึงใช้รูปเอกพจน์เพราะมีคำว่า “หมู่” อยู่แล้ว คำว่า มูเซอุมนี้ เป็นรากศัพท์ของคำว่า มิวเซียม ที่ให้แก่ภาษาหลักต่างๆ ของยุโรป เช่น museum (อังกฤษ), Museum (เยอรมัน), musée (ฝรั่งเศส), museo (อิตาลี), museo (สเปน), museu (โปรตุเกส) เป็นต้น

⁵ Aaron Atsma, “Greek Mythology: MOUSAI Goddesses of Music & Song & Dance & Poetry”, Electronic Document, [http://www.theoi.com/Kronos/Mousai.html], [accessed: March 23, 2004].

เก็บสะสมและจัดแสดงวัตถุต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและประวัติศาสตร์”⁶ แนวความคิดเช่นนี้ได้สืบต่อมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (กลางพุทธศตวรรษที่ 25) จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งสภาการพิพิธภัณฑสถานระหว่างชาติ หรือ ICOM จึงได้เริ่มสร้างนิยามของคำว่า “มิวเซียม” ขึ้นเพื่อให้เป็นที่เข้าใจตรงกันระหว่างประเทศสมาชิก และได้มีการปรับปรุงนิยามเรื่อยมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489 จนถึงปัจจุบัน

เพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับคำนิยามของคำว่า “มิวเซียม” สภาการพิพิธภัณฑสถานระหว่างชาติ หรือ ICOM จึงได้ให้คำนิยามไว้ในเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2489 (ค.ศ.1946)⁷ ว่า

“คำว่า มิวเซียม มีความหมายรวมไปถึงงานเก็บสะสมทุกประเภทที่เปิดบริการแก่สาธารณะ ซึ่งได้แก่วัตถุทางศิลปะ งานช่าง วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี รวมไปถึงสวนสัตว์ และสวนพฤกษศาสตร์ แต่ไม่รวมถึงห้องสมุด ยกเว้นเสียแต่ว่าห้องสมุดเหล่านั้น จะมีส่วนจัดแสดงถาวรอยู่ในความดูแล”

ในการประชุมครั้งต่อมา ได้มีการเพิ่มเติมคำนิยามข้างต้นนี้ให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นกล่าวคือ ในปี พ.ศ.2499 (ค.ศ.1956) ได้นิยามว่า “มิวเซียม” คือสถานที่ใดก็ตามที่มีรูปแบบการบริหารที่มีจุดประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ การศึกษา และการส่งเสริม ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยวิธีการจัดแสดงให้เป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะ เพื่อประโยชน์ด้านสาระและความบันเทิง ที่จะได้รับจากวัตถุต่าง ๆ ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม ได้แก่ สิ่งสะสมประเภทงานศิลปะ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี และยังรวมไปถึงสวนสัตว์ศาสตร์ สวนพฤกษศาสตร์ และสถานที่แสดงสัตว์น้ำ นอกจากนี้ ห้องสมุดหรือหอจดหมายเหตุที่มีห้องจัดแสดงถาวรก็จัดได้ว่าเป็น “มิวเซียม” ด้วยเช่นกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2504 (ค.ศ.1961) ได้มีการเพิ่มเติมอนุสรณ์สถาน อนุสาวรีย์ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี และสถานที่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่สงวนเข้าไปด้วย เช่น อุทยาน หรือ วนอุทยาน

ปี พ.ศ.2517 (ค.ศ.1974) เริ่มระบุเป็นครั้งแรกว่า “มิวเซียม” คือองค์กรก่อตั้งขึ้นมาโดยไม่แสวงหาผลกำไร และเป็นครั้งแรกที่ระบุถึงหน้าที่ 5 ประการของ “มิวเซียม” คือ รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้าวิจัย เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดงวัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ซึ่งเป็นคำนิยามที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมให้ ศูนย์วิทยาศาสตร์และห้องจำลองเป็น “มิวเซียม” ได้ด้วยเช่นกัน

ปี พ.ศ.2532 (ค.ศ.1989) เป็นครั้งแรกที่เริ่มนิยามมิให้ “มิวเซียม” ผูกติดกับรูปแบบของการบริหาร ขอเพียงเป็นสถานที่ถาวรที่ไม่แสวงหาผลกำไร และให้ความรู้ความบันเทิงแก่สาธารณะก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม” นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมศูนย์ศึกษาพันธุ์พืชและสัตว์ และ หน่วยงานที่ทำงานด้านบริหารที่มีคุณสมบัติบางส่วนสอดคล้องกับนิยามที่ ICOM ตั้งไว้ หรือ มีส่วนในการสนับสนุนงาน “มิวเซียม” และบุคลากรของ “มิวเซียม” ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนทางด้านการวิจัย การศึกษา และการฝึกอบรม ก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม” ได้เช่นกัน

ปี พ.ศ.2538 (ค.ศ.1995) มีการเพิ่มเติมหน่วยงานอีก 2 ประเภทคือ หน่วยงานใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน ถ้าทำงานเกี่ยวข้องกับ “มิวเซียม” และมีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของ ICOM ก็จัดได้ว่าเป็น “มิวเซียม”

⁶ Geoffrey Lewis, “Museums and their precursors: a brief world survey”, in *Manual of Curatorship: A guide to Museum Practice*, 2nd ed., (Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd., 1992), p. 5.

⁷ ICOM, Development of the Museum Definition according to ICOM Statutes (1946 – 2001), [http://icom.museum/his_def_eng.html], [accessed: March 24, 2004].

และ สถาบันหรือองค์กรใดก็ตาม ที่ตั้งขึ้นมาโดยไม่แสวงผลกำไร และทำหน้าที่ค้นคว้าวิจัย ให้การศึกษา จัดการ ฝึกอบรม จัดทำเอกสารวิชาการ และจัดกิจกรรมเกี่ยวกับงาน “มิวเซียม” และ วิชา “มิวเซียมศึกษา” ก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม”

คำนิยามล่าสุดที่ใช้ในขณะนี้ เป็นคำนิยามของปี พ.ศ.2544 (ค.ศ.2001) มีการเพิ่มเติมหน่วยงานอีก ประเภทหนึ่ง คือ ศูนย์วัฒนธรรม หรือ นิติบุคคลใด ที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ สืบสาน และ บริหารจัดการมรดกทาง วัฒนธรรม ก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม” ด้วยเช่นกัน

ดังนั้นถ้าพิจารณาจากนิยามของ ICOM ในช่วงเวลากว่า 55 ปี (พ.ศ. 2489 – 2544) แล้วจะเห็นว่า ICOM พยายามที่จะนิยามคำว่า “มิวเซียม” ให้ครอบคลุมให้มากที่สุด ในขั้นแรกนั้น คงเน้นไปยังกลุ่มองค์กรที่สะสมวัตถุ และจัดแสดงวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนี้รวมไปถึงสวนสัตว์และสวนพฤกษศาสตร์ด้วย ด้วยเหตุว่าเป็นสถานที่ “สะสม” พืชและสัตว์ (จากนิยามปี พ.ศ. 2489 และ 2499) อีก 5 ปี ต่อมาได้เพิ่มเติมหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีศักยภาพเป็น สถานที่ท่องเที่ยวสำหรับพักผ่อนหย่อนใจได้ โดยที่เนื้อหาของสถานที่เองก็จะให้ความรู้เรื่องของธรรมชาติวิทยาและ โบราณคดี เช่น อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ (จาก นิยามปี พ.ศ.2504) ต่อมาอีก 13 ปี คือปี พ.ศ.2517 คำนิยามเริ่มมีความชัดเจนยิ่งขึ้น และถือได้ว่าเป็นบรรทัดฐาน ของคำนิยามในการประชุมครั้งต่อ ๆ มาของ ICOM ในครั้งนี้ และได้นิยามเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้ในการจัด แสดงนั้นว่า “วัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์” ซึ่งถือได้ว่าเป็นคำนิยามที่กว้าง และครอบคลุมวัตถุหรือหลักฐานทุกประเภทที่จัดแสดงอยู่ใน “มิวเซียม” นอกจากนี้ยังได้ขยายขอบเขตรวมเอา อนุสรณ์สถานที่มีเนื้อหาในเชิงชาติพันธุ์วรรณา และองค์กรต่างๆ ที่จัดแสดงให้ความรู้เรื่องราวที่เป็นวิทยาศาสตร์ เช่น ห้องฟ้าจำลอง เป็นต้น (จากนิยามปี พ.ศ. 2517) จากนั้นต่อมาอีก 15 ปี คือ เริ่มต้นแต่ ปี พ.ศ. 2532 - 2544 ดู เหมือนว่า ICOM จะขยายขอบเขตคำนิยามออกไปอีก โดยในช่วงเวลานี้ มีการประชุมกัน 3 ครั้ง คือ พ.ศ. 2532, 2538 และ 2544 ทั้ง 3 ครั้งนี้ มีการพูดถึงองค์กรที่มีอำนาจบริหาร องค์กร หรือสถาบันที่ตั้งขึ้นมาโดยไม่หวังผลกำไร หน่วยงานทั้งของภาครัฐ และ เอกชน ศูนย์วัฒนธรรม และนิติบุคคลใดก็ตาม ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานด้านพิพิธภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุน การค้นคว้าวิจัย การอนุรักษ์ และการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม และมีคุณสมบัติบาง ประการ หรือทั้งหมดตามข้อกำหนดของ ICOM ก็ถือได้ว่า องค์กรเหล่านี้ เป็น “มิวเซียม” ทั้งสิ้น

ดังนั้น ความหมายตามรูปคำของ “มิวเซียม” จึงอาจพิจารณาตามแต่ยุคสมัยได้ว่า ในสมัยอาณาจักรอียิปต์ โบราณยุคราชวงศ์ปโตเลมีตอนต้นนั้น การตั้ง “หอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย” (Museum of Alexandria) น่าจะหมายถึง “สถานที่เก็บรวบรวมองค์ความรู้และสรรพวิชาต่าง ๆ” ซึ่งโดยมากแล้วสิ่งของสะสมนั้นมาจากรูปแบบ ของหนังสือ ดังนั้นในบางครั้งก็จะเรียกว่าหอสมุดแห่งเมืองอเล็กซานเดรียก็มี แต่สำหรับในยุคปัจจุบันนี้ ความหมาย ของ “มิวเซียม” ได้ขยายความออกไปเป็นอย่างมาก โดยการนิยามของ ICOM กล่าวคือ จากกรอบแนวคิดที่ว่า “มิวเซียม” เป็น “แหล่งเรียนรู้ที่ได้รับความเพลิดเพลินจากการศึกษาของสะสม” พัฒนามาจนเป็น “แหล่งเรียนรู้และ องค์กรที่สนับสนุนการเรียนรู้ ที่มีหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้า เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดงเรื่องราวอันเป็น เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ที่ทำให้ผู้เข้าชมได้รับความรู้และความเพลิดเพลินใจ” จึงเป็นที่ น่าสนใจว่า ในอนาคต ICOM จะมีการเพิ่มเติมนิยามนี้หรือไม่

แรกใช้คำว่า “มิวเซียม” ในความหมายของ “หอสรรพวิชา”

คำว่า “มิวเซียม” ได้ถูกนำมาใช้เรียกสถานที่เก็บสะสมหนังสือและสิ่งของต่าง ๆ ครั้งแรกที่เมืองอเล็กซานเดรียของอาณาจักรอียิปต์โบราณ เมื่อราว ๓๐๐ ปีก่อนคริสตกาล โดยพระเจ้าปโตเลมีที่ ๒ ซีเตอร์ ได้ทรงสร้าง “หอสรรพวิชา”⁸ แห่งเมืองอเล็กซานเดรีย (Museum of Alexandria) เพื่อเก็บงานวรรณกรรมในสมัยไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้น อีกนัยหนึ่งหอสรรพวิชาในที่นี้ก็ทำหน้าที่เป็นหอสมุดด้วยเช่นกัน

แนวความคิดสะสมหนังสือนี้ เกิดขึ้นมาจากพระราชดำริของพระเจ้าปโตเลมีที่ ๑ ด้วยความปรารถนาที่จะรวบรวมงานวรรณกรรมของโลกไว้ในเดียวกันคือ ที่เมืองอเล็กซานเดรีย ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าปโตเลมีที่ ๒ ซีเตอร์ จึงทรงสร้างสถานที่เก็บหนังสือที่พระเจ้าปโตเลมีที่ ๑ ทรงสะสมไว้ โดยเรียกสถานที่นั้นว่า “หอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย” จนถึงในรัชสมัยของพระเจ้าปโตเลมีที่ ๓ เล่ากันว่าพระองค์มีวิธีการสะสมหนังสือคือ การยืมมาแล้วคัดลอก โดยทรงส่งพระราชสาสน์ไปยังพระราชอาณาจักรต่าง ๆ เพื่อขอยืมหนังสือมาคัดลอก เมืองเอเธนส์เป็นเมืองแรกที่ส่งเอกสารมาให้ ซึ่งเอกสารเหล่านี้จะถูกคัดลอกโดยเจ้าหน้าที่ของหอสมุดและหอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย เมื่อคัดลอกแล้วเสร็จ หอสมุดและหอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรียจะเก็บต้นฉบับไว้ที่หอสมุด และจะส่งสำเนาที่คัดลอกขึ้นมาใหม่กลับคืนไปให้กับเมืองเอเธนส์ เล่ากันว่า เนื่องจากเมืองอเล็กซานเดรียเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรอียิปต์โบราณ ดังนั้นจึงมีเรือมาจากทั่วทุกสารทิศ เรือเหล่านี้ ก็ไม่เว้นที่จะถูกสำรวจว่ามีหนังสือหรือบันทึกอะไรที่น่าสนใจพอที่จะคัดลอกเก็บไว้บ้างหรือไม่ และด้วยเหตุที่เป็นสถานที่สะสมหนังสือมากมายหลากหลายสาขาวิชาที่ได้มาจากเมืองต่าง ๆ นี้เอง จึงทำให้เมืองอเล็กซานเดรีย เป็นที่กล่าวขวัญกันว่าเป็นเมืองแห่งวิทยาการ หอสรรพวิชาจึงเป็นที่พบประสังสรรค์เพื่อถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างเหล่านักปราชญ์และนักเรียน⁹ ด้วยเหตุนี้ หอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย จึงได้กลายเป็นสถาบันทางการศึกษาที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของโลกยุคโบราณ

ความเข้าใจคำว่า “มิวเซียม” ในโลกตะวันออก

ด้วยเหตุที่คำว่า “หอสรรพวิชา” หรือ “มิวเซียม” ของกรีก-โรมัน มีใช้กันมานานแล้วในโลกตะวันตก ในความหมายที่เน้นไปยังเรื่องของสถานที่อันเป็นที่สถิตแห่งความรู้ และเป็นสถานที่สำหรับการเรียนการสอนกันระหว่างนักปราชญ์กับลูกศิษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาปรัชญา คำว่า “หอสรรพวิชา” หรือ “มิวเซียม” จึงถูกนำมาใช้อีกครั้งในการเรียกชื่อสถานที่อันทำหน้าที่เสมือนคลังแห่งความรู้ ที่ถ่ายทอดโดยการเก็บสะสมและจัดแสดงวัตถุต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุทางประวัติศาสตร์ หรือธรรมชาติวิทยาตั้งแต่ยุคเรเนสซองส์เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่า “มิวเซียม” จะถูกจำกัดให้หมายถึง “สถานที่จัดเก็บและแสดงสิ่งของนานาชนิด” เท่านั้น และความคิดเช่นนี้เองได้ส่งผ่านมายังต่างประเทศต่าง ๆ ทางโลกตะวันออก โดยพิจารณาได้จากความหมายของคำว่า “มิวเซียม” ที่ได้ถูกแปลออกมาเป็นภาษาของประเทศนั้น ๆ โดยที่คำที่ผูกขึ้นมาใหม่นี้ ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงกรอบความคิดที่ว่า “มิวเซียม” คือ “สถานที่จัดเก็บและจัดแสดงสิ่งของนานาชนิด” ตัวอย่างเช่น ภาษาจีนกลางบัญญัติว่า “ไป่ตู้ก่วน”¹⁰ ตาม

⁸ เฉพาะตอนนี้ จะขอแปลคำว่า Museum เป็น “หอสรรพวิชา” เพื่อให้ตรงกับความหมายตามรูปศัพท์ และเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจที่ Museum หมายถึงสถานที่จัดแสดงโบราณวัตถุเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

⁹ Luciano Canfora, *The Vanished Library*. Trans. Martin Ryle, (Berkeley: University of California Press, 1989), p.17, 29 – 30.

¹⁰ บุญชัย ฉัตรตวงวิเศษ, *พจนานุกรม ไทย-อังกฤษ-จีน*, (กรุงเทพฯ: บริษัทนานมี จำกัด, 2529), หน้า 376.

รูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันมีสิ่งของมากมาย” ภาษาฮินดีบัญญัติว่า “วัสตุสังครหาลย์”¹¹ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันเป็นที่เก็บรักษาวัตถุต่าง ๆ” หรือในภาษาเวียดนามบัญญัติว่า “เวียนบ่าวตั้ง”¹² ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันเป็นที่เก็บรักษา” หรือในภาษาไทยบัญญัติว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันมีสิ่งของมากมาย” จะเห็นได้ว่าชื่อเหล่านี้ได้อยู่ภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่า “มิวเซียม” หมายถึง สถานที่เก็บหรือรวบรวมวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ทั้งสิ้น ภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาพม่าบัญญัติว่า “เปี้ยะไต”¹³ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนสำหรับจัดแสดง” หรือ ภาษามอญบัญญัติว่า “ตักปละ”¹⁴ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนสำหรับจัดแสดง” เช่นกัน ก็ยังคงให้ความรู้สึกว่าเป็นสถานที่สำหรับ “จัดแสดงสิ่งของ” แต่อย่างไรก็ตาม ในภาษาเขมรได้บัญญัติคำว่า “มิวเซียม” ไว้ได้อย่างน่าสนใจว่า “สารมณเฑียร”¹⁵ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันเป็นที่ตั้งแห่งความรู้” ซึ่งดูเหมือนว่าจะมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายดั้งเดิมของ “มิวเซียม” มากที่สุด

ความหมายตามรูปศัพท์ของ “พิพิธภัณฑ”

ถ้าพิจารณาถึงความหมายตามรูปศัพท์แล้ว “พิพิธภัณฑ” มิได้มีความหมายเดียวกันกับคำว่า “มิวเซียม” แต่ปัจจุบันนี้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า “มิวเซียม” คือ “พิพิธภัณฑ” และ “พิพิธภัณฑ” คือ “มิวเซียม” ประกอบกับนิยามของ ICOM จึงทำให้กรอบแนวคิดในการนิยามความหมายให้กับคำว่า “พิพิธภัณฑ” เปลี่ยนแปลงไปจากยุคแรก ๆ ที่เริ่มปรากฏคำนี้เป็นอย่างมาก

“พิพิธภัณฑ” ตามรูปศัพท์แปลว่า “สิ่งของนานาชนิด” คำนี้เป็นการสมาสกันระหว่างคำว่า “พิพิธ” ซึ่งแปลว่า นานาชนิด กับคำว่า “ภัณฑ” ซึ่งแปลว่า สิ่งของ รากศัพท์ของ “พิพิธภัณฑ” มาจากภาษาบาลีคือ คำว่า “วิวิธ” กับคำว่า “ภณฺฑ” รวมกันเป็น “วิวิธภณฺฑ” แปลว่า สิ่งของนานาชนิด อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า “พิพิธภัณฑ” เป็นคำศัพท์ที่เกิดขึ้นราว 140 ปีเท่านั้น จากพจนานุกรมไทย-ละติน-ฝรั่งเศส-อังกฤษ ที่ชื่อ “ศัพท์ พะจะนะ พาสา ไทย – Dictionarium Linguae Thai” แต่งโดยชอง-บาติสต์ ปาเลอกัว เมื่อปี พ.ศ. 2397 ไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ” แต่อย่างไรก็ตาม จะมีก็เพียงคำว่า “พิพิธ” ซึ่งหมายถึง สิ่งต่าง ๆ มากมาย¹⁶

“วัดโพธิ์” หรือ พิพิธภัณฑกรุ่นแรกแห่งกรุงสยาม

(ราว พ.ศ. 2337 – 2400)

ถึงแม้จะยังไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ” ในช่วงก่อน พ.ศ.2400 แต่สิ่งก่อสร้างที่ทำหน้าเสมือน “มิวเซียม” ได้เกิดขึ้นแล้วในประเทศไทย ตั้งแต่ที่ยังไม่มีคนไทยรู้จักคำว่า “มิวเซียม” และ “พิพิธภัณฑ” กล่าวคือ ถ้า “มิวเซียม”

¹¹ Abhijeet A. Bhandwale, *FREELANG Dictionary: Hindi-English / English-Hindi (v.3.52)*, Program Computer, [http://www.freelang.net/dictionary/hindi.html], [uploaded: April 27, 2002].

¹² เหงียน จิ ธง, *พจนานุกรมไทย-เวียดนาม, พิมพ์ครั้งที่ 1*, (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 779.

¹³ อรณัฐ นิยมธรรม, *วิรัช นิยมธรรม, พจนานุกรมพม่า-ไทย และ ไทย-พม่า*, (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, 2537), หน้า 626.

¹⁴ Nai Tun Way, *The Modern English-Mon Dictionary*, (Bangkok: the Open Society Institute Burma Project, 1977), p. 266.

¹⁵ Franklin E. Huffman, Im Proum. *English-Khmer Dictionary*, (Massachusetts: Yale University, 1978), p. 378.

¹⁶ ชอง-บาติสต์ ปาเลอกัว, *ศัพท์ พะจะนะ พาสา ไทย sive Dictionarium Linguae Thai*, (กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542), หน้า 558.

ในรูปแบบที่ง่ายที่สุดคือ สถานที่สะสมสิ่งของ จัดแสดงสิ่งของ ให้ความรู้ และความเพลิดเพลินใจแล้ว “มิวเซียม” แห่งแรกของประเทศไทยเท่าที่ยังมีหลักฐานเหลืออยู่คือ “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “วัดโพธิ์” แม้ว่า “วัดโพธิ์” จะเป็นที่กล่าวถึงกันว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย¹⁷ หรือเป็นห้องสมุดประชาชนแห่งแรกของประเทศไทย¹⁸ แต่อันที่จริงถ้าพิจารณาถึงบทบาทและหน้าที่ของวัดโพธิ์แล้ว ดูเหมือนว่าจะเข้าได้ดีกับคำว่า “มิวเซียม” หรือ “พิพิธภัณฑ์สถาน” ได้ด้วยเช่นกัน

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะวัดวาอารามต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2332 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มการบูรณะวัดโพธิ์ (สมัยนั้นเรียกวัดโพธาราม) เนื่องจากยามนั้น วัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือได้รับผลกระทบจากสงครามทำให้วัดบางแห่งถูกทิ้งร้างไปบ้าง หรือไม่กี่ขาดการบำรุงรักษาบ้าง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2337 จึงทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปสำริดกว่า 1,248 องค์ มาจากเมืองเหนือ เพื่อมาเก็บรักษาไว้ที่วัดโพธิ์ ดังที่ปรากฏเรื่องราวอยู่ใน “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1” ความว่า

“... แลในพระอุโบสถ พระวิหาร พระระเบียงนั้น เชิญพระพุทธรูปติมารกันหล่อด้วยทองเหลืองทอง สำฤท ขำรูปปรักหักพังอยู่ ณ เมืองพระพิศณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองศุกโขไท เมืองลพบุรี เมืองกรุงเก่า วัดศาลาสีหน้าใหญ่น้อย พันสองร้อยสี่สิบแปด พระองค์ลงมา ให้ช่างหล่อต่อพระสอ พระเศียร พระหัตถ์ พระบาท แปลงพระภักตร์พระองค์ให้งามแล้ว พระพุทธรูปพระประธานวัดศาลาสีหน้า นำตักน้ำศอก คืบสี่นิ้ว เชิญมาบูรณะประดิษฐานเสร็จแล้ว ประดิษฐานบน พระประธานในพระอุโบสถ บันจุพระบรมธาตุถวายเป็นพระนามว่าพระพุทธรูปติมาร...”¹⁹

นอกจาก “การสะสม” พระพุทธรูปดังกล่าวแล้ว ที่วัดโพธิ์แห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตกแต่งบริเวณภายในวัดให้เกิด “ความรื่นรมย์” แก่ผู้มาเยือน โดยขุดสระน้ำ ปลูกพรรณไม้ต่าง ๆ และ มีการเขียนเรื่องชาดก 550 ชาดก ตำรายา และฤกษ์ดีตต้น ไว้ตามศาลาต่าง ๆ ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อ “ไว้เป็นทาน” แก่ผู้เข้ามาที่วัดโพธิ์²⁰ แต่อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ของ “การสะสม” ดังที่กล่าวไปข้างต้นนั้น ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะให้คนในกรุงเทพฯ มาดูเพื่อชื่นชมความสวยงามของพระพุทธรูปเพียงอย่างเดียว แต่เป็น “การสะสม” เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พระพุทธรูปเหล่านั้น ไม่ได้เกิดจากความคิดที่

¹⁷ ประทีป ชุมพล, “วัดพระเชตุพน กับการศึกษาด้านจารึก”, ใน *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี*, ปีที่ 4 – 5 ธันวาคม 2523 – ธันวาคม 2525: 113. [อ้างจาก สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, “คำนำประชุมจารึกวัดพระเชตุพน”, ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร), 2574.]

¹⁸ รำลึก กุลสมบุญ, *วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508), หน้า 19 – 23.

¹⁹ “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1”, ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชสิริบุญปฏิ และฉลองอายุวัฒนมงคล 85 ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกโร ป.ธ. 4 เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน 26 – 27 พฤษภาคม 2544), หน้า 52.

²⁰ “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1”, *เรื่องเดิม*, หน้าเดิม.

สะสมความสวยงาม แต่เป็นความคิดที่สะสมสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ในช่วงเวลาแห่งการสร้างชาติ ดังนั้น พระพุทธรูปเหล่านี้ ถึงแม้ว่าจะดูเหมือนเป็นวัตถุที่จัดแสดงอยู่ที่วัดโพธิ์ แต่เนื่องจากเป็นพระพุทธรูป ดังนั้นจึงยังคงได้รับความเคารพกราบไหว้จากผู้ที่มาวัดโพธิ์อยู่เสมอมา เปรียบเสมือนพระพุทธรูปเหล่านั้นยังคงทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชนอยู่นั่นเอง ซึ่งแตกต่างพระพุทธรูปต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันนี้ ที่ถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ โดยได้รับการปฏิบัติเหมือน “วัตถุจัดแสดงชนิดหนึ่ง” แต่ถ้ามองอีกมุมหนึ่ง ก็อาจเป็นเพราะวัตถุประสงคฺ์ในเรื่องความปลอดภัยของตัวโบราณวัตถุเองก็เป็นได้

คำที่น่าสนใจในจารึกดังกล่าวคือ คำว่า “ไว้เป็นทาน” ซึ่งแสดงว่า รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้วัดแห่งนี้ เป็นสถานที่สำหรับประชาชนได้มีโอกาสเข้ามากราบนมัสการพระพุทธรูปสำคัญ ๆ ของประเทศไทยกว่า 1,248 องค์ และได้เข้ามาแสวงหาความรู้ทางด้านวรรณกรรมทางพุทธศาสนาและวรรณกรรมสมัยนิยม โดยผ่านทางโคลงกลอน และภาพจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ คือจากนิทานชาดกและรามเกียรติ์ และยังสามรถเข้ามาศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณได้อีกด้วย นอกจากนี้ ยังได้รับความรื่นรมย์และความเพลิดเพลินใจ เมื่อเดินชมพรรณไม้และสระน้ำที่สร้างไว้ภายในวัดโพธิ์ ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้ วัดโพธิ์ จึงสมควรที่จะถูกขนานนามว่า “พิพิธภัณฑสถานแห่งแรกของกรุงสยาม”

ถึงแม้จะพ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 มาแล้วก็ตาม แต่การทำหน้าที่สะสมความรู้ของวัดโพธิ์นั้น ก็ยังคงดำเนินต่อไป โดยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ โดยมีพระราชประสงค์คือ ทรงต้องการให้วัดโพธิ์เป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชน ไม่เลือกชั้นวรรดาศักดิ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการมีการรวบรวมและเลือกสรรตำรับตำราต่าง ๆ มาชำระแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกไว้บนแผ่นศิลา แล้วนำไปประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ²¹ โดยมีเนื้อหาวิชาการต่าง ๆ ที่จำแนกได้พอสังเขปเป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้คือ ตำรายา ตำราฉันท์-กลอน-กลบท ประวัตินิเวศน์พระเชตุพน สุภาษิต ศาสนา การปกครองอาณาจักรและศาสนจักร วรรณคดี อนุกรมย เบ็ดเตล็ด และประเพณี²² หรือถ้าจะจำแนกตามหลักวิชาบรรณารักษศาสตร์ระบบดิวิชั่นแล้ว ก็อาจจำแนกได้เป็น หมวดปรัชญา หมวดพุทธศาสนา หมวดสังคมศาสตร์ หมวดมานุษยวิทยา หมวดสัตววิทยา หมวดการแพทย์ หมวดศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม และหมวดวรรณกรรม²³ ดังนั้น ถ้าอาศัยนิยามของคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ในปัจจุบันแล้ว วัดพระเชตุพนฯ หรือ วัดโพธิ์ ถือได้ว่าเป็น “พิพิธภัณฑสถานแห่งแรกของกรุงสยาม” ถึงแม้ว่าในสมัยนั้น ยังไม่มีคำว่า “มิวเซียม” หรือ “พิพิธภัณฑสถาน” ใช้กันก็ตาม และที่สำคัญคือ วัดโพธิ์เปิดเป็นที่สาธารณะ ซึ่งจะต่างจาก “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” ที่เป็น “พิพิธภัณฑสถานพระองค์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

²¹ ประทีป ชุมพล, *เรื่องเดิม*, หน้าเดิม.

²² ประทีป ชุมพล, *เรื่องเดิม*, หน้า 121.

²³ รำกึ กุลสมบุญ, *เรื่องเดิม*, หน้า 34 – 46.

“พระที่นั่งราชฤดี” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 2 แห่งกรุงสยาม

(ราว พ.ศ. 23?? – 2400)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งสำหรับเสด็จประทับเป็นที่รโหฐาน และจัดตั้งสิ่งของต่างๆ ขึ้นที่ริมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทางด้านตะวันออก ชื่อว่า “พระที่นั่งราชฤดี”²⁴ จึงกล่าวได้ว่า พระที่นั่งราชฤดีนี้คือ “พิพิธภัณฑสถานที่ 2 แห่งกรุงสยาม”

เมื่อเซอร์จอห์น เบาริง อัครราชทูตอังกฤษเดินทางมาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อ พ.ศ.2398 รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้เฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ที่พระที่นั่งราชฤดีแห่งนี้²⁵ หลังจากที่เซอร์จอห์น เบาริง ได้เข้าเฝ้าที่พระที่นั่งราชฤดีแล้ว จึงได้บันทึกสิ่งที่ได้เห็นในพระที่นั่งว่า

“... มีเครื่องประดับทุกชนิด หลายชนิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นต้นว่า นอแรดรูปร่างแปลกประหลาด และงาช้าง ประติมากรรมหลายชิ้นจากทวีปยุโรป แจกัน กระเบื้องถ้วยจากประเทศจีน เครื่องทรงสมัยโบราณของพระมหากษัตริย์ที่ล่องลับไปแล้ว งาช้างและไม้จำหลักอย่างงดงาม เครื่องประดับทองและเงินพร้อมเครื่องเพชรนิลจินดาเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปหลายองค์ และองค์หนึ่งก็เป็นทองแท้ทั้งองค์ ...”²⁶

“พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 3 แห่งกรุงสยาม

(พ.ศ.2400 – 2417)

ในปี พ.ศ.2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริให้สร้างราชมณเฑียรขึ้นใหม่หมู่หนึ่ง โดยพระราชทานนามเรียกกรมทั้งหมดว่า “พระอภิเนานิเวศน์”²⁷ ใช้เวลาสร้าง 5 ปี จึงได้เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร เมื่อปี พ.ศ.2400 ภายในราชมณเฑียรแห่งนี้ ประกอบด้วยหมู่พระที่นั่งและสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมีนามต่างกันจำนวน 11 แห่ง²⁸ หนึ่งในนั้นเป็นพระที่นั่งมีพระนามว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งเป็นพระที่นั่งสำหรับไว้สิ่งของต่าง ๆ สำหรับทอดพระเนตรส่วนพระองค์ ตั้งอยู่ทางด้านใต้พระที่นั่งอนันตสมาคม เหตุที่ทรงตั้งพระที่นั่งหลังนี้ขึ้นมาเนื่องจาก พระที่นั่งราชฤดีชำรุด และเริ่มคับแคบ จึงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งที่ใหญ่กว่าพระที่

²⁴ พระที่นั่งราชฤดี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ชำรุดทรุดโทรมมาก จึงถูกรื้อปลูกใหม่ แก้เป็นแก่งจีน ต่อมาชำรุดอีก จึงโปรดฯ ให้รื้อทั้งหมด ที่ตั้งของพระที่นั่งราชฤดีนี้ ปัจจุบันตรงกับที่ตั้งพระที่นั่งจันทรทิพโยภาค

²⁵ ราชบัณฑิตยสภา, *อธิบายว่าด้วยพระสมุทวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร*, (พระนคร: ราชบัณฑิตยสภา, 2469), หน้า 1.

²⁶ เอ บี กริสโวลด์, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, ใน *หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, จาก King Mongkut of Siam, (กรุงเทพฯ: ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน วันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2511), หน้า 68 - 69.]

²⁷ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ประชุมพงศาวดารภาค 25 ตำนานวัดกุสุมาลาต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง*, (กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์เป็นบรรณการ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก (พิเศษ) ชลิต ศิริพงษ์ พ.ช., ท.ม. ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 29 เดือนตุลาคม พุทธศักราช 2544), หน้า 5-8.

²⁸ ประกอบด้วย 1.พระที่นั่งอนันตสมาคม 2.พระที่นั่งบรมพิมาน 3.พระที่นั่งนคราภุสโมสร 4.พระที่นั่งจันทรทิพโยภาค 5.พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญ 6.พระที่นั่งมุลมณเฑียร 7.หอเสถียรธรรมปริต 8.หอราชฤทธิรุ่งโรจน์ 9.หอโกชนลีลาส 10.พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน 11.พระที่นั่งภูวดลทิศโนย

นั่งราชฤดี เพื่อไว้สำหรับจัดแสดงสิ่งของต่างๆ ที่นานาประเทศนำมาถวายตั้งปรากฏใน “ประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร” ดังนี้คือ

“... อนึ่งในแผ่นดินปัจจุบันนี้ได้มีทางพระราชไมตรีด้วยพระมหากษัตริย์ใหญ่ ๆ ในแผ่นดินยุโรปแลทวีปอเมริกา ... มีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการมาถวายเจริญทางพระราชไมตรีล้วน ๆ ดี หลายอย่างต่าง ๆ ของจำพวกนี้จะทรงพระราชศรัทธาถวายบูชาพระรัตนตรัยในพระอารามหลวงเสียก็หาควรไม่ เพราะทูตที่มาแต่เมืองเจ้าของเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น ก็เข้ามาเนื่อง ๆ แล้วถามว่าเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้นยังคงเก็บไว้เป็นที่ระลึกถึงทางพระราชไมตรีสืบไปฤๅ ครั้นเมื่อจะจัดประดับประดาในพระที่นั่งสร้างอย่างสยามตามอย่างช่างโบราณ ก็จะถูกพินิจพระเนตรเป็นที่ยั้มเย้ยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรปจะพึงว่าได้ ว่าของสำหรับใช้ใช้อื่น เามาใช้ใช้อื่นไป เพราะฉะนั้น จึงโปรดให้ช่างสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ โดยแบบอย่างท่งที่ละม้ายคล้ายกับราชนิเวศน์ ซึ่งมีในมหานครข้างยุโรปปด²⁹ เพื่อจะต้องท่งที่กับสิ่งเครื่องประดับประดาที่ได้มาแต่ยุโรปมหานครต่าง ๆ ไว้สำหรับรับแขกเมือง และระลึกถึงทางพระราชไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในยุโรปปด³⁰ เพราะทอดพระเนตรเห็นของราชบรรณาการพิเศษที่กล่าวมานี้อยู่นั้น ...”³⁰

ดังนั้น เมื่อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานแล้วเสร็จ จึงโปรดฯ ให้ย้ายวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่เคยจัดแสดงอยู่ที่พระที่นั่งราชฤดีมาจัดแสดงที่นี้ทั้งหมด

จากเรื่องราวข้างต้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” เกิดขึ้นราว พ.ศ.2400 อันเป็นปีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระอภิเนาวนิเวศน์ จากชื่อ “ประพาสพิพิธภัณฑสถาน” จึงทำให้พิจารณาได้ว่า คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” นั้น ยังไม่ได้ถูกใช้โดยลำพัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงตั้งขึ้นประกอบกับคำอีกคำหนึ่ง คือคำว่า “ประพาส” เพื่อตั้งเป็นชื่อพระที่นั่งหลังหนึ่งในพระอภิเนาวนิเวศน์ โดยมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระที่นั่งที่ทำหน้าที่เหมือนกันกับ “มิวเซียม” ตามแนวคิดของโลกตะวันตกในสมัยนั้น กล่าวคือ ทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระที่นั่งสำหรับ “เก็บสะสมสิ่งของนานาชนิดไว้เพื่อเที่ยวชมเป็นการส่วนพระองค์ หรือ พาแขกบ้านแขกเมืองมาเที่ยวชม” ดังนั้น จึงผูกนามของพระที่นั่งหลังนั้นว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” คำว่า ประพาส เป็นภาษาสันสกฤตแปลว่าเที่ยว ดังนั้น พระที่นั่งองค์นี้จึงมีความหมายว่า “พระที่นั่งสำหรับเที่ยวชมสิ่งของนานาชนิด” นี้คือวัตถุประสงค์แรกที่รัชกาลที่ 4 ทรงผูกศัพท์คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ขึ้นมาใช้ คู่กับคำว่า “ประพาส” จึงกล่าวได้ว่า “พิพิธภัณฑสถาน” เมื่อปี พ.ศ.2400 หมายถึง “สิ่งของนานาชนิด” ซึ่งเป็นไปตามรูปศัพท์เดิม ผูกขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับหน้าที่ของพระที่นั่งที่สร้างขึ้นเพื่อเก็บวัตถุสิ่งของต่าง ๆ เท่านั้น ยังไม่ใช่นามที่ใช้เรียกชื่ออาคารหรือสถานที่แต่อย่างใด

พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน จัดได้ว่าเป็น “มิวเซียม” รุ่นที่ 3 ของประเทศไทย และได้เป็นสถานที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองดังเช่นที่พระที่นั่งราชฤดีได้เคยปฏิบัติมา ตัวอย่างเช่น เมื่อปี พ.ศ. 2505 ราชทูตปรัสเซีย (เยอรมนี) ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ณ พระอภิเนาวนิเวศน์และได้บันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นไว้ว่า

²⁹ ข้างยุโรปปด³⁰ คือ ทางยุโรปปด³⁰ หรือ ทางทวีปยุโรป

³⁰ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4, *เรื่องเดิม*, หน้า 7 – 8.

“... จากท้องพระโรง ทูตและคณะได้รับเชิญให้ไปยังพระที่นั่งในบริเวณพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสร้างตามแบบยุโรป ทางปีกด้านข้างตึกมีป้าย Royal Museum และมีข้อความว่า Protect This Museum และ Respect This Ordinance บันไดซึ่งนำสู่พระที่นั่งนั้นกว้าง และมีสองระดับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทรงต้อนรับแขกตรงประตู แล้วทรงนำไปยังห้องกว้างตกแต่งสวยงาม ... พื้นห้องปูพรมสีแดง ฝาผนังและเพดานประดับไม้ บนโต๊ะ และตู้รอบ ๆ มีหุ่นจำลองภาพท้องฟ้า และดาวนพเคราะห์ พร้อมด้วยเครื่องมือฟิสิกส์ ดาราศาสตร์ และลูกโลกตั้งอยู่...”³¹

จากการกล่าวถึงป้ายชื่อ “Royal Museum” ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ในสมัยนั้น อาจเรียกพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑน์เป็นภาษาไทยว่า “มิวเซียมหลวง” หรือ “มุเสียมหลวง” ด้วยอีกชื่อหนึ่ง และคงเรียกกันติดปากเรื่อยมาจึงถึงช่วง พ.ศ. 2430 – 2440 ดังที่ในประกาศโฆษณา “มิวเซียม” ปี พ.ศ. 2436 ซึ่งแปล “Royal Museum” ว่า “มุเสียมหลวง”³²

ถึงแม้ว่าจะเกิดศัพท์คำว่า “พิพิธภัณฑน์” ขึ้นมาใช้แล้วก็ตาม แต่คำนี้ก็คงยังไม่ได้ถูกใช้เรียกอาคารหรือสถานที่ที่มีการเก็บสะสมวัตถุแห่งอื่น ๆ แต่อย่างใด และอาจคงบทบาทที่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชื่อพระที่นั่งเท่านั้น เป็นเวลากว่า 20 ปี ที่เดียว และอาจมีการเรียกพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑน์ทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “มิวเซียมหลวง” หรือ “มุเสียมหลวง” ดังที่กล่าวมาแล้วก็เป็นได้ เนื่องจากยังไม่พบหลักฐานว่ามีการเรียกอาคารในลักษณะนี้ว่า “พิพิธภัณฑน์” แม้แต่ในพจนานุกรมภาษาไทยที่ชื่อว่า “หนังสืออักษรวิธานศรับท์” แต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2416 โดย ดร.แดนปีช แบรดเลย์ หรือที่รู้จักกันว่าหมอบรัดเลย์ ก็ไม่พบคำว่า “พิพิธภัณฑน์” แต่อย่างใด มีแต่คำว่า “พิพิธโไฟโคย” ซึ่งแปลว่า เป็นเจ้าของโภคสมบัติมีประการต่าง ๆ³³

“หอมิวเซียม” หรือ พิพิธภัณฑน์รุ่นที่ 4 แห่งกรุงสยาม (พ.ศ. 2417 – 2430)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในคราวแรกตั้งศาลาสหทัยสมาคม ให้เป็นสถานที่จัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ แก่ประชาชนทั่วไปได้เข้าชมในปี พ.ศ. 2517 ก็ไม่ได้ใช้คำว่า “พิพิธภัณฑน์” แต่เรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษไปว่า “มิวเซียม”³⁴ โดยอยู่ในความดูแลของกรมทหารช่างมหาดเล็กรักษาพระองค์ โดย “มิว

³¹ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ย้อนอดีตพิพิธภัณฑน์ไทยถึงสมัยพระปกเกล้าฯ”, ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑน์ไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ 100 ปี วันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 พฤศจิกายน 2536), หน้า 23. [อ้างจาก เคลาส เวงค์ และ เคลาส โรสเซ็นแบร์ก, ผู้รวบรวม, เยอรมันมองไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2520, หน้า 35 - 36.]

³² เมธินี จิระวัฒนา, “พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครก้าวต่อไปหลังสมัยพระปกเกล้าฯ”, ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑน์ไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ 100 ปี วันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 พฤศจิกายน 2536), หน้า 62. [อ้างจาก อเนก นาวิกมูล, โฆษณาไทยสมัยแรก, (กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด, 2531, หน้า 81.)

³³ แดนปีช แบรดเลย์, หนังสืออักษรวิธานศรับท์, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 450.

³⁴ จิรา จงกล, “ย้อนอดีตพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ”, ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรติ นางจิรา จงกล 4 เมษายน 2532), หน้า 26. [อ้างจาก ครูไฉนวาท. เล่ม 1 (จ.ศ. 1236), หน้า 115 – 117.]

เซียม” แห่งนี้ เปิดทำการเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2417³⁵ การเรียก “มิวเซียม” ในระยะนั้น มีการเพิ่มคำไทยเข้าไป ด้วยเป็น “หอมิวเซียม” ดังมีหลักฐานอยู่ใน “ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งหอมิวเซียม” เมื่อปี พ.ศ. 2419³⁶

“มิวเซียมหลวงที่วังหน้า” หรือ พิพิธภัณฑ์รุ่นที่ 5 แห่งกรุงสยาม (พ.ศ. 2430 – 2469)

ต่อมาในปี พ.ศ.2430 เมื่อพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จทิวงคต พระราชวังบวรสถาน มงคล หรือวังหน้า จึงว่างลง และด้วยเหตุที่มีประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรมงคล และตั้งตำแหน่ง “สยามบรมราชกุมาร” ขึ้นแทน ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้าย “มิวเซียม” ไปตั้งที่พระราชวังบวรสถานมงคลแทน โดยใช้พระที่นั่งส่วนหน้า 3 หลัง เป็นที่จัดแสดงโบราณวัตถุ คือ พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน พระที่นั่งพุทธโรศวรารักษ์ และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย³⁷ เรียกกันว่า “โรงมูเสียม” หรือ “มูเสียมของ หลวงที่วังหน้า”³⁸

ต่ออย่างไรก็ตาม ในระหว่างปี พ.ศ.2530 – 2531 เอกสารราชการที่เกี่ยวกับงานบริหาร “มิวเซียม” นั้น เริ่มที่จะปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ์” ขึ้นบ้างแล้ว เช่น ในเอกสารเก่าที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงฐานะของ “มูเสียม” โดยมีพระองค์เจ้าไชยานุชิต ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดี และมีนายจีน เป็นกุเรเตอร์ที่ 1 หม่อมราชวงศ์อ้วน เป็นกุเรเตอร์ ที่ 2 ชิน อยู่ดี ผู้ศึกษาเอกสารดังกล่าวสันนิษฐานว่า สิ่งนี้เป็นหลักฐานที่แสดงว่า “มูเสียม” ได้ยกฐานะเป็น “กรม พิพิธภัณฑ์” แล้วในช่วงปีนี้เอง ต่อมาใน เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2532 กรมพิพิธภัณฑ์ได้เปลี่ยนมาขึ้นกับกรม ศึกษาศึกษาธิการ³⁹ ต่อมาในปี พ.ศ. 2434 กรมพิพิธภัณฑ์ได้ขึ้นกับกระทรวงธรรมการ⁴⁰

ถึงแม้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑ์” จะเริ่มปรากฏว่าเป็นชื่อของหน่วยงานราชการแล้ว แต่การใช้คำนี้ของประชาชน โดยทั่วไปคงยังไม่เป็นที่แพร่หลายนัก โดยทราบได้จาก ในปี พ.ศ. 2434 กรมตำรา กระทรวงธรรมการ ได้ตีพิมพ์ ปทานุกรมขึ้น ซึ่งจะขอเรียกว่า “ปทานุกรม ฉบับกรมตำรา ปี 2534” ก็ยังไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ์” รวมอยู่แต่ อย่างไรก็ดี มีแต่ให้ความหมายแยกกันระหว่างคำว่า “พิพิธ” กับ “ภัณฑ์” ดังนี้คือ พิพิธ อธิบายไว้ว่า เป็นคำวิเศษณ์ มี รากศัพท์มาจากภาษามคธ และสันสกฤต แปลว่า หลายอย่าง ต่างอย่าง ต่าง ๆ กัน และ “ภัณฑ์” อธิบายไว้ว่า เป็น นามมีรากศัพท์มาจากภาษามคธ (สันสกฤตว่า ภาณูท) แปลว่า สิ่งของ เครื่องใช้⁴¹ หรืออย่างประกาศโฆษณา

³⁵ ชิน อยู่ดี, “ผู้ทำงานพิพิธภัณฑ์สถาน ระหว่าง พ.ศ.2428 – 2445”, ใน *กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์ ในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, 2517), หน้า 5. [อ้างอิง ครุโณวาท เล่ม 1 (จ.ศ.1236) หน้า 155.]

³⁶ จีรา จงกล, *เรื่องเดิม*, หน้า 30 - 32. [อ้างอิง *กฎหมายไทยรัชกาลที่ 5*, เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์วิจิตร, ร.ศ. 113), หน้า 433 – 435.]

³⁷ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท, *อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร*, (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2469), หน้า 2.

³⁸ “มูเสียมหลวงที่วังหน้า” คำนี้สันนิษฐานโดยใช้ข้อมูลจากโฆษณา “มูเสียม” ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางกอกไทย ฉบับวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2436 ซึ่งตีพิมพ์ห่างจากปีที่เปิดทำการ “มูเสียม” ราว 6 ปี แต่เอกสารของ ชิน อยู่ดี เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์วังหน้า”

³⁹ ชิน อยู่ดี, *เรื่องเดิม*, หน้า 6.

⁴⁰ จีรา จงกล, *พัฒนาการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย*, ใน *กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์ ในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, 2517), หน้า 28.

⁴¹ กรมตำรา, *ปทานุกรม*, (พระนคร: กรมตำรา, 2470), หน้า 513, 543.

“พิพิธภัณฑ์” เอง ก็ยังคงใช้คำว่า “มุเสียม” ดังปรากฏในประกาศโฆษณา “มุเสียมของหลวงที่วังหน้า” หรือ “โรงมุเสียม” หรือ “มุเสียมหลวง”⁴² ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางกอกไทย ฉบับวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2436 ความว่า

ประกาศ

ด้วยมุเสียมของหลวงที่วังหน้า ปรากฏให้ราษฎรรู้ทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้ไป จะเปิดโรงมุเสียม นั้น ในวันพุธแลวันเสาร์ ฤกษ์วันพระ ตั้งแต่เวลา ๑๐ โมงเช้าจนถึง ๔ โมงเย็น

โดยคำสั่ง

เจ้าพระยาภาศกรวงษ์ เสนาบดีเจ้า กระทรวงโรงเรียน

พระนายศรีสรักษ์ เป็นผู้บัญชาดูแลมุเสียมหลวง

NOTICE

The Royal Museum at Wang Na will in future be opened to the public on Wednesdays and Saturdays from 10 to 4 P.M. excepting on those days which shall fall on the Siamese Sundays, or Wan Phras.

By Order

Chow Phya Bhaskarawongse,

Minister of Public Instruction

PHRA NAI SEE SARARACKS,

Director of the Royal Museum, Bangkok

5th May, 1893

จากข้อมูลข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ราวปี พ.ศ.2430 – 2431 หลังจากที่ได้อ้าย “มุเสียม” ที่ศาลาสหทัยสมาคม มาอยู่ที่วังหน้าแล้ว คำว่า “พิพิธภัณฑ์” ถูกนำมาใช้ตั้งชื่อ “กรม” เป็น “กรมพิพิธภัณฑ์” โดยมีความหมายว่า กรมอันมีหน้าที่ต้องดูแลโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่จัดแสดงอยู่ใน “มุเสียม” ดังนั้น ในระยะนี้ คำว่า “พิพิธภัณฑ์” จึงน่าจะเป็นที่รู้จักในฐานะกรมมากกว่า เพราะโดยทั่วไปแล้วคำว่า “มิวเซียม” หรือ “มุเสียม” ก็ยังคงใช้เรียกกันอย่างแพร่หลาย โดยนำมาผสมคำไทยเป็น “หอมุเสียม”⁴³ บ้าง “โรงมุเสียม”⁴⁴ บ้าง จนบางครั้งชาวบ้านเรียกเพี้ยนไปเป็น “โรงปะเซียม” หรือ “โรงกระเซียม” ก็มี⁴⁵

⁴² เมธินี จิระวัฒนา, *เรื่องเดิม, หน้าเดิม*.

⁴³ กรมศิลปากร, “ประกาศเรื่องให้เอาของต่างๆ มาตั้งหอมิวเซียม”, ใน *พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรติ นางจิรา จงกล, 2532), หน้า 31 – 30.

⁴⁴ เมธินี จิระวัฒนา, *เรื่องเดิม, หน้าเดิม*.

⁴⁵ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, *เรื่องเดิม, หน้า 34*. [อ้างอิง สงวน อึ้งคง, *สิ่งแรกในเมืองไทย*, หน้า 313 – 314.]

แต่อย่างไรก็ตาม ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปี พ.ศ.2437 ได้ปรากฏเรื่องพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบไม้กลายเป็นหินให้แก่ “พิพิธภัณฑสถาน” เพื่อที่มหาชนจะได้ดูได้ชม พร้อมกันนั้นยังได้กล่าวถึงที่มาของไม้กลายเป็นหินว่า มาจากจังหวัดหนองคาย และมีการกำหนดอายุเปรียบเทียบกับฟอสซิลอื่น ๆ อย่างคร่าว ๆ ได้ว่าคงมีอายุไม่ต่ำกว่า 1,200 ปีมาแล้ว⁴⁶ จะเห็นได้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ที่ตัวอักษร “พิ” มี การันต์ ดังนั้น จึงต้องอ่านว่า “พิพิตพะพันสะถาน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คำนี้คงเป็นคำใหม่ที่น่าจะผูกขึ้นมาใช้หลังจากที่ตั้งกรมพิพิธภัณฑสถานขึ้นแล้ว คือหลังปี พ.ศ.2430 เป็นต้นมา คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” เป็นการนำคำว่า “พิพิธภัณฑ” มาสมทบกับคำว่า “สถาน” โดยต้องการให้หมายถึง สถานที่อันมีสิ่งของนานาชนิด ซึ่งก็ตรงกับคำว่า “โรงมูเสียม” หรือ “หอบมูเสียม” ที่เป็นคำที่คนทั่วไปเรียกนั่นเอง ดังนั้น จึงอาจเป็นไปได้ที่หลังปี พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา คนไทยในสมัยนั้น น่าจะมีการเรียก “มิวเซียม” 2 แบบ คือตามภาษาปากยังคงนิยมเรียกกันว่า โรงมูเสียม หรือ หอบมูเสียม แต่ในหนังสือราชการต่าง ๆ จะใช้คำว่า พิพิธภัณฑสถาน และอาจมีการเรียกย่อ ๆ อย่างไม่เป็นทางการว่า “พิพิธภัณฑ” ดังที่ปรากฏหลักฐานการเรียก “พิพิธภัณฑ” ในเรื่องเจ้าหมื่นศรีศรีธรรักษาออกจากตำแหน่งเจ้ากรมพิพิธภัณฑฯ ที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2441 ด้วยสำนวนที่ไม่เป็นทางการนักว่า

“พิพิธภัณฑที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เปิดให้มหาชนดูอาทิตย์ละ 2 วัน ผู้ที่มาดูน้อย นอกจากงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาแลจัดทรงมรดก ซึ่งผู้ที่มาดูนับหมื่น แลชอบดูสวนแนชวลียิสต์อริยิ่งกว่าอื่น ... อนึ่งคนต่างประเทศที่เป็นโกลบทรอตเตอร์มาเยี่ยมกรุงเทพฯ ก็ขอดูมิเซียมอยู่เสมอ ต้องมีผู้รู้ภาษารับรองนำไปดู”⁴⁷

นอกจากนี้ ในพจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ชื่อว่า “คัมภีร์สรรพพจนานุกรม” ของ แสมูเอล เจ. สมิท ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2448 ได้ให้ความหมายของคำว่า Museum เป็นภาษาไทยไว้ว่า “ตำบลที่เก็บแลประชุมของไว้พร้อมเพื่อจะให้คนดู หรือของแปลกประหลาดในความรู้และวิชาการของนักปราชญ์ต่าง ๆ หรือ พิพิธภัณฑ”⁴⁸ น่าสังเกตว่า คำว่า “พิพิธภัณฑ” ไม่ได้สะกดถูกต้องตามหลักคำบาลี-สันสกฤต ถ้าอ่านเอาแต่เสียงก็จะได้ว่า “พิพิตพัน” เข้าใจว่า สมิทคงได้รับทราบคำแปลนี้มาจากภาษาพูดโดยทั่วไปมากกว่า เพราะในช่วงเวลานั้นก็มีคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ใช้ในเอกสารราชการแล้ว อย่างน้อยที่สุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2437 ในราชกิจจานุเบกษาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว นอกจากนี้ยังเป็น การแสดงให้เห็นว่า ในช่วงนั้น ความหมายของ “พิพิธภัณฑ” คือ “สถานที่เก็บสะสมสิ่งไว้สำหรับชมหรือศึกษา”

เป็นไปได้ที่ระยะเวลาตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา คำว่า “มิวเซียม” มีการใช้น้อยลง แต่คำว่า “พิพิธภัณฑ” และ “พิพิธภัณฑสถาน” เริ่มเป็นที่นิยมใช้กันมากขึ้น โดยในหนังสือราชการจะใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ส่วนในภาษาพูดโดยทั่วไปนั้น จะให้คำว่า “พิพิธภัณฑ” และคงใช้กันเรื่อยมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7

⁴⁶ เมธินี จิระวัฒน์นา, *เรื่องเดิม*, หน้า 62 - 63. [อ้างจาก *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 10 แผ่นที่ 20 วันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ. ศก 112, หน้า 112.]

⁴⁷ ชิน อยุดี, *เรื่องเดิม*, หน้า 21. [อ้างจาก กองจดหมายเหตุ: แฟ้ม ร.๕ บ.๓/๑๔ เรื่องเจ้าหมื่นศรีศรีธรรักษาออกจากตำแหน่งเจ้ากรมพิพิธภัณฑฯและเจ้าพนักงานตรวจสิ่งของทำบัญชี แผ่นที่ ๔๔๖๔.]

⁴⁸ แสมูเอล เจ. สมิท, *คัมภีร์สรรพพจนานุกรม* เล่ม 3 I - P, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์เฉลิมฉลอง เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ พุทธศักราช 2442), หน้า 651.

“พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 6 แห่งกรุงสยาม

(พ.ศ. 2469 – 2477)

ในช่วงเวลานี้ ดูเหมือนคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จะกลายเป็นคำที่เป็นทางการแล้ว ดังปรากฏคำนี้ ทั้งในประกาศทางราชการ และหนังสือวิชาการทั่วไป โดยไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ” แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “พิพิธภัณฑ” อาจเป็นภาษาพูดมากกว่า ประชาชนทั่วไป คงจะใช้คำว่า “พิพิธภัณฑ” แทนคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งเป็นคำที่ยาวกว่า เมื่อเวลาผ่านไป คำว่า “พิพิธภัณฑ” จึงกลายเป็นคำที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

“พิพิธภัณฑสถานวังหน้า” ได้จัดตั้งเป็น “พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” ตามพระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร พุทธศักราช 2469⁴⁹ โดยประกาศเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2469 กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงพิพิธภัณฑสถานให้สมเกียรติประเทศไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการพิพิธภัณฑสถานเข้ากับหอพระสมุดสำหรับพระนคร ขึ้นเป็น “ราชบัณฑิตยสภา” และพระราชทานที่พระราชมนเทียรสถาน ตลอดทั้งบริเวณพระราชวังบวรฯ (วังหน้า) ให้จัดเป็นพิพิธภัณฑสถาน และหอพระสมุดสำหรับพระนคร⁵⁰ โดย “ราชบัณฑิตยสภา” จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2469 ตามประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา⁵¹ ซึ่งมีหน้าที่เป็น 3 แผนกคือ 1) แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์ 2) แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑสถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน และ 3) แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง

กิจการพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ได้ดำเนินการเรื่อยมาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. 2475 จึงได้มีการปรับเปลี่ยนสังกัดของพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร โดยในปี พ.ศ. 2476 รัฐบาลได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้น โดยให้สังกัดอยู่กระทรวงธรรมการ ส่วนพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครนั้น ได้ถูกจัดให้เป็นหน่วยงานในสังกัดภายใต้ชื่อของต้นสังกัดว่า “กองพิพิธภัณฑและโบราณคดี” ต่อมาจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “กองพิพิธภัณฑและโบราณวัตถุ” และได้เปลี่ยนอีกครั้งเป็น “กองโบราณคดี” โดยมีหน้าที่ดำเนินงานพิพิธภัณฑสถานและดูแลโบราณสถานทั่วพระราชอาณาจักร⁵²

“พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 7 แห่งกรุงสยาม

(พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)

เมื่อปี พ.ศ. 2477 พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร”⁵³ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่เริ่มใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” ต่อมา พ.ศ. 2478 ได้มีการตรา “พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2478” ขึ้นมาใช้และมีการปรับปรุงอีกเป็น

⁴⁹ จิรา จงกล, “พระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร”, ใน *เรื่องเดิม*, หน้า 32 - 37.

⁵⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ แลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร*, (พระนคร: ราชบัณฑิตยสภา, 2469), หน้า 2.

⁵¹ จิรา จงกล, “ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา”, ใน *เรื่องเดิม*, หน้า 29 - 32.

⁵² กรมศิลปากร, “ประวัติและความเป็นมาของกิจการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ”, ใน *รายงานประจำปี 2534 กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*, (กรุงเทพฯ: กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2534), หน้า 3.

⁵³ กรมศิลปากร, *เรื่องเดิม*, หน้า 4.

“พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504” ให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทุกแห่งอยู่ในความควบคุมดูแลของกองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ต่อมา มีพระราชกฤษฎีกาแบ่ง ส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการพุทธศักราช 2518 ให้จัดตั้งกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขึ้นใหม่ โดย แยกออกจากกองโบราณคดี ให้มีหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จนกระทั่งปัจจุบันได้มาสังกัด อยู่กับกระทรวงวัฒนธรรม

ถึงแม้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑ” และ พิพิธภัณฑสถาน” จะเริ่มเป็นที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปในความหมายเดียวกัน คือ “เป็นสถานที่จัดแสดงสิ่งของ” แล้วก็ตาม แต่ใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493” ก็ยังไม่มี คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” แต่อย่างไร มีเพียงคำว่า “พิพิธภัณฑ” ซึ่งในพจนานุกรมเองก็ได้ให้ความหมายของ “ตามรูป ศัพท์” โดยอธิบายว่า “พิพิธภัณฑ” หมายถึง สิ่งของต่างๆ ที่รวบรวมไว้ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เป็นต้น⁵⁴ ไม่ได้ให้ความหมายตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป และการนิยามของพิพิธภัณฑฉบับนี้ ก็ได้ถูกตีพิมพ์ เรื่อยมาจนได้รับชำระใหม่อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ.2525

ใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525” ได้อธิบายความหมายของพิพิธภัณฑไว้ ใน ลักษณะเดิมว่า “พิพิธภัณฑ” หมายถึง สิ่งของต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ แต่ได้มีเพิ่มเติมคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ลงไปด้วย โดยให้ความหมายว่า “พิพิธภัณฑสถาน” หมายถึง สถาบันถาวรที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรม หรือ ด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่ง หมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ⁵⁵ จากนิยามดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปจะเป็นที่เข้าใจกันแล้วว่า “พิพิธภัณฑ” มีความหมายเดียวกันกับ “พิพิธภัณฑสถาน” ก็ตาม แต่ก็ยัง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมความหมายที่เปลี่ยนไปให้กับคำว่า “พิพิธภัณฑ” จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2546 ราชบัณฑิตยสถานได้ ตีพิมพ์ “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี 2542” ซึ่งได้มีการชำระความหมายของ “พิพิธภัณฑ” แล้วว่า มี ความหมายเดียวกันกับ “พิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งหมายถึง สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ ที่มีความสำคัญด้าน วัฒนธรรม หรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิด ความเพลิดเพลินใจ⁵⁶

พิพิธภัณฑในความหมายเก่ากับความหมายใหม่

ความหมายของคำว่า “พิพิธภัณฑ” ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อันมีความเข้าใจร่วมกันของสังคม เป็นตัวกำหนดความหมาย เช่น ในสมัยแรกคนทั่วไปนิยมใช้ “มิวเซียม” ต่อมาจึงมีคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จนมีการ เรียกย่อ ๆ ว่า “พิพิธภัณฑ” ซึ่งความหมายโดยทั่วไปของคำว่า “พิพิธภัณฑ” ที่คนส่วนใหญ่เข้าใจเมื่อกล่าวถึงก็คือ “สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ” แต่อย่างไรก็ตาม ในขณะเดียวกันแนวโน้มใหม่ในการนิยามความหมาย ของพิพิธภัณฑก็ได้รับแรงบันดาลใจมาจากนิยามของ ICOM ที่ไม่ได้จำกัดกรอบความคิดว่า พิพิธภัณฑจะต้องเป็น สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น แต่อาจหมายรวมไปถึงองค์กร หรือสถาบันใดก็ตามที่มีศักยภาพใน การเป็น หรือสนับสนุนแหล่งเรียนรู้ก็จัดได้ว่ามีสถานภาพเป็น “พิพิธภัณฑ” ทั้งสิ้น ประเด็นเช่นนี้ก็อาจทำให้เกิดความ

⁵⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2513), หน้า 660.

⁵⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2539), หน้า 597.

⁵⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2546), หน้า 789.

สับสนสำหรับบุคคลทั่วไปได้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ถ้าถามว่า สอนสัตว์เป็นพิพิธภัณฑ์หรือไม่ ถ้าเป็นนักวิชาการ พิพิธภัณฑ์ก็จะมองว่าสอนสัตว์คือพิพิธภัณฑ์ประเภทหนึ่ง แต่ถ้าถามประชาชนทั่วไป อาจได้รับคำตอบว่า สอนสัตว์ก็คือสอนสัตว์ จะเป็นพิพิธภัณฑ์ได้อย่างไร และถ้ามองถึงระบบการบริหารแล้ว องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยเองก็ไม่ได้อยู่ในกำกับของกรมศิลปากร ซึ่งมีหน้าที่กำกับพิพิธภัณฑ์สถาน แล้วจะกล่าวว่า สอนสัตว์เป็นพิพิธภัณฑ์ได้อย่างไร แต่ในทางกลับกันถ้าถามว่า “พิพิธภัณฑ์” เป็นแหล่งเรียนรู้หรือไม่ เชื่อว่าคำตอบที่ได้คือ “เป็น” เช่นเดียวกัน ถ้าถามว่า “สอนสัตว์” เป็นแหล่งเรียนรู้หรือไม่ คำตอบที่ได้ก็คงจะได้ว่า “เป็น” เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงดูเหมือนว่า นิยามของ ICOM นั้น จะพยายามขยายความหมายของ “พิพิธภัณฑ์” ให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ ในขณะที่เดียวกัน ความรับรู้ของประชาชนทั่วไปไม่ได้คิดเช่นนั้น ประเด็นนี้จึงน่าจะมีการศึกษากันต่อไปว่า แท้ที่จริงแล้วประชาชนทั่วไปรับรู้ “พิพิธภัณฑ์” คืออะไร.

- ส่วนที่ 2 -

ความหมายของสิ่งของ จากการสะสมถึงพิพิธภัณฑ์สถานในยุโรป

การสะสมสิ่งของ เป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการสั่งสมทางวัฒนธรรมของมนุษย์ พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ มีฐานมาจากการถ่ายทอดความรู้ ผ่านการอบรมเลี้ยงดู ทั้งจากบรรพบุรุษที่มีตัวตนจริง และที่เป็นเรื่องเล่า ตำนาน ทั้งภายในบริบทครอบครัวและการศึกษาอย่างเป็นทางการ ในสังคมก่อนสมัยใหม่ องค์ความรู้ส่วนหนึ่งถ่ายทอดโดยผ่านมุขปาฐะ ก่อนที่จะมีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้ และอีกส่วนหนึ่งคือการส่งผ่านความรู้โดยวัตถุที่สั่งสม ฉะนั้นในฐานะหนึ่ง วัตถุย่อมแสดงถึงควมมีตัวตนของสังคมมนุษย์ในวัฒนธรรมหนึ่ง และเป็นสิ่งที่บอกการเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่มีเทคนิควิทยาที่มีความเรียบง่าย ไปสู่สังคมที่มีการผลิตด้วยเทคนิคที่ซับซ้อนมากขึ้น ขณะเดียวกัน การสะสมเป็นการปฏิเสธจุดจบหรือความตายของสิ่งที่เคยคงอยู่ และสืบทอดการดำรงอยู่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ การสะสมจึงปฏิเสธและเก็บกัก “เวลา” ไปพร้อม ๆ กัน

วัตถุประสงค์ของการสะสมสิ่งของยังเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการความรู้ วัตถุกลายเป็นเครื่องมือและหลักฐานประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีต และนำไปสู่การประดิษฐ์คิดค้น ถ้าให้ยกตัวอย่างของวัตถุที่บรรจุความรู้ไว้สำหรับเป็นรากฐานในการคิด แล้วเชื่อมโยงไปสู่การสรรค์สร้างสิ่งต่าง ๆ ในอนาคต เห็นจะไม่พ้นหนังสือที่สามารถส่งผ่านสาระความรู้ได้อย่างชัดเจนที่สุด นอกจากนี้ วัตถุประสงค์ของการเก็บสะสมวัตถุเพื่อเป็นตัวอย่างในการจัดแบ่งประเภทสิ่งของ และเป็นตัวแทนศัพท์แสงทางวิชาการ วัตถุประสงค์สองประการนี้แสดงให้เห็นฐานรากของหน้าที่พิพิธภัณฑ์ อันก่อปรด้วยการอนุรักษ์ (รวบรวม สงวน ป้องกัน) และการศึกษา (จัดแสดง สังเกต วิเคราะห์) หรือการตีความและสื่อสารกับบุคคลทั่วไป

จากช่วงเวลาก่อนประวัติศาสตร์มนุษย์เริ่มการสะสมวัตถุ โดยจะเห็นได้จากการพบวัตถุในหลุมศพ แน่นนอนว่าความคิดของการสะสมในช่วงเวลานั้น ไม่มีความเกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑ์ อย่างไรก็ตาม การสะสมยังคงดำเนินต่อมา ในสมัยประวัติศาสตร์ แม้ว่าการสั่งสมวัตถุจะมีได้เป็นไปเพื่อการศึกษา แต่การสะสมยอมแสดงให้เห็นว่า ผู้ครอบครองให้ความสำคัญต่อการเก็บและอนุรักษ์วัตถุอย่างเป็นรูปธรรม ตัวอย่างของการสะสมภายใต้แนวคิดดังกล่าว เช่น Tuthmois III แห่งราชวงศ์อียิปต์โบราณ (1504 – 1450 ก่อนคริสตกาล) วัตถุสะสมเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ ที่นำกลับมาพร้อมกับกองทัพภายหลังการรบ และอีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของการสะสมวัตถุที่มีใช้เพียงการนำเอาวัตถุที่ “แปลกปลอม” มาจากภายนอก ได้แก่ ภัตติรย์ Nebuchadrezzar (605 – 562 ก่อนคริสตกาล) และ Nabonidur แห่งจักรวรรดิบาบิโลเนียน ผู้สะสมโบราณวัตถุและชุดค้น บูรณะ บางส่วนของนครอูร์ (Ur)

จนถึงยุคกรีกโบราณ การสะสมได้เปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ไป วัตถุกลายเป็นพยานสำคัญของสังคมวัฒนธรรมในอดีต เราสามารถเรียนรู้ถึงกระบวนการคิดและวิวัฒนาการของมนุษย์ในสังคม ข้อสันนิษฐานที่แสดงให้เห็นถึงการสะสมภายใต้แนวคิดเช่นนี้ ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้ของอริสโตเติล (384 – 322 ก่อนคริสตกาล) ต่อศิษยานุศิษย์ที่ Lyceum ในกรุงเอเธนส์ ในกาลต่อมาศิษย์ของอริสโตเติล Demetris of Phaleron เป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างพิพิธภัณฑ์สถานในเมืองอเล็กซานเดรีย ซึ่งสร้างขึ้นโดยการสนับสนุนของ Ptolemy Sotor และ

กลายเป็นพิพิธภัณฑ์สถานที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในเวลานั้น สิ่งสะสมของพิพิธภัณฑ์อเล็กซานเดรียเกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยา ทั้งพืชและสัตว์ อย่างไรก็ตาม วัตถุเหล่านั้นยังคงเป็นวัตถุสำหรับการศึกษาทางวิชาการของสถาบันมากกว่าเป็นการจัดแสดงเพื่อให้สาธารณชนทั่วไปเข้าไปหาความรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สถานในปัจจุบัน นอกจากนี้ การจัดแสดงจิตรกรรมในปีกด้านหนึ่งของวิหาร Propylea ณ Acropolis ในกรุงเอเธนส์เป็นการจัดแสดงในที่สาธารณะเช่นกัน

ในยุคต่อมา สังคมโรมันยังคงให้ความสำคัญกับการสะสมวัตถุในแง่ที่วัตถุอันถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ประวัติศาสตร์ ความงาม และมูลค่า การสะสมจึงเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสงครามการยึดครองดินแดน วัตถุกลายเป็นสัญลักษณ์ของการมีอำนาจเหนือพื้นที่ที่ได้จากการรุกราน แต่ในขณะเดียวกัน วัตถุของวัฒนธรรมผู้ถูกรับครอบครองกลายเป็นสิ่งที่ต้องอนุรักษ์หวงแหน ถึงขนาดชาวโรมันทำวัตถุจำลองที่ไม่สามารถเป็นเจ้าของได้ ศาสนาสถานของชาวโรมันมิได้รวบรวมเพียงผลงานศิลปกรรม ยังเป็นสถานที่ของการนำเสนอ “ของแปลก” ที่มาจากสังคมวัฒนธรรมอื่น วัตถุเหล่านั้นเป็นสิ่งของที่เข้ามาพร้อมกับนักเดินทางและทหารที่ผ่านการรบทัพ อย่างที่ Hierapolis ที่มีวัตถุสะสมเป็นเครื่องประดับของชาวอินเดีย ขากรรไกรปลาฉลาม งาช้าง หรืออย่างวิหาร Herculis ในกรุงโรมที่ปรากฏหนังสัตว์ พืชหายาก และอาวุธจากต่างแดน จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า งานสะสมไม่ใช่เป็นเพียงวัตถุที่พึงมีไว้เพื่อศึกษาและสัมผัสความงาม หากแต่เกี่ยวเนื่องกับการอนุรักษ์ สงวน ซึ่งเป็นพัฒนาการที่สำคัญของรูปแบบงานพิพิธภัณฑ์ในวัฒนธรรมโลกตะวันตก

1

จากภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรโรมัน อันถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดอารยธรรมโบราณ สถาบันทางศาสนาเข้ามามีบทบาทอย่างมากในอำนาจของอาณาจักร และยังมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ โบสถ์หรือสถิตยสถานแห่งอำนาจในยุคกลาง (ควบคู่ไปกับชนชั้นการปกครอง) ทำหน้าที่เสมือนกับพิพิธภัณฑ์ศาสตร์ศิลป์ แต่แน่นอนว่าศาสนสมบัติที่ปรากฏมิได้เป็นวัตถุศิลปะตามความคิดของพิพิธภัณฑ์สถานในปัจจุบัน เพราะสิ่งของเหล่านั้นย่อมปรากฏวางในบริบทของศาสนสถาน มิใช่อาคารในชีวิตโลก² และเมื่อศาสนจักรลดบทบาททางการเมืองในยุคต่อมา การสะสมวัตถุกลายเป็นความนิยมในราชสำนักและคหบดี เนื่องจากสังคมในขณะนั้นหันมาให้ความสนใจต่อศิลปะและการอักษร วัตถุจากอดีตสมัยในฐานะเครื่องบ่งชี้คุณค่าของโบราณกาลกลายเป็นสัญลักษณ์สถานะภาพสังคมชั้นสูง อาทิ การสะสมศาสนวัตถุของ Abbot Bernard Suger (AD 1081 – 1151) ณ The Royal Abbey of St. Denis ในฝรั่งเศส หรืองานสะสมของ Henry of Blois ซึ่งเป็น Bishop of Winchester and Abbot of Glastonbury (AD 1099 – 1171)

¹ ในสมัยโรมัน พระราชวังของพระเจ้าเฮเดรียนมีห้องแสดงภาพเขียน และจัดห้องเพื่อแสดงภาพ พระองค์ยังโปรดให้จำลองสถานที่ที่มีชื่อเสียงของกรีกโบราณ มาสร้างไว้ที่เมืองทรินูร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง รวมทั้งการปรากฏ “ผู้รักษาความปลอดภัย” (*I'aeditumus*) ที่หน้าที่เอกเช่นเจ้าหน้าที่รักษางานสะสมของพิพิธภัณฑ์ในปัจจุบัน (Claude Pecquet, 1992: 14)

² Nick Prior, *Museums and Modernity: Art Galleries and the Making of Modern Culture* (Oxford; New York: Berg, 2002), pp. 14.

แรกสมัย (ศตวรรษที่ 15 – 18): พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการชื่นชมในวัฒนธรรมชนชั้นสูง และพิพิธภัณฑ์สถานของนักธรรมชาติศึกษา

ศตวรรษที่ 12 ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และปรัชญาการหาความรู้เน้นลักษณะเชิงประจักษ์ หรืออย่างที่ชานานามยุคสมัยว่า ยุคแห่งการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ เป็นช่วงสมัยของการให้คุณค่ากับการศึกษาทางประวัติศาสตร์ และการสร้างความรู้ด้วยการพินิจวิเคราะห์พยานหลักฐานจากอดีต และสรรพสิ่งร่วมสมัย การถือกำเนิดของพิพิธภัณฑ์สถาน (ตามความหมายในปัจจุบัน) จึงเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมเช่นว่านี้ การสะสมมีความหมายทั้งนัยที่เป็นงานสะสมส่วนบุคคลเพื่อการศึกษา เป็นรสนิยมร่วมสมัยของชนชั้น และเป็นพยานหลักฐานของการจาริกไปยังแผ่นดินอันไกลโพ้น ฉะนั้น หากจะสรุปรูปลักษณ์ของพิพิธภัณฑ์ที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าว ก็จะเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ (1) พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการชื่นชมในวัฒนธรรมชนชั้นสูง และ (2) พิพิธภัณฑ์สถานของนักธรรมชาติศึกษา

พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการชื่นชมของวัฒนธรรมชนชั้นสูง งานสะสมของตระกูลการค้าบางตระกูล กลุ่มปกครองบางกลุ่มจัดแสดงในพื้นที่เฉพาะ Cosimo de Medici สมาชิกของตระกูลเมดิชี ซึ่งรุ่งเรืองขึ้นมาจากการค้าและการธนาคาร และเป็นผู้ปกครองนครฟลอเรนซ์ในอิตาลี ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 และ Lorenzo the Magnificent มังงานสะสมเป็นพวกหนังสือ ตราประทับ หินมีค่า เหริยวัตถุรา พอม วัตถุในยุคไบแซนไทน์ จิตรกรรม และประติมากรรมร่วมสมัยอื่น ๆ คำว่า “museum” ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว อย่างไรก็ตาม คำเรียกอื่นกลับเป็นที่นิยมมากกว่า “gallery”³ ที่อธิบายถึงที่จัดแสดงจิตรกรรมและประติมากรรม “cabinet” ใช้ในการอธิบายคลังเก็บของแปลก ของหายาก หรือสถานที่เก็บศิลปวัตถุ คำตามนิยามทั้งสองใช้อย่างแพร่หลายทั้งในภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส⁴

รูปแบบของการสะสมและการจัดแสดงแพร่หลายทั่วไปในยุโรป⁵ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 และ 17 พร้อมกับข้าอำนาจในยุโรปที่เปลี่ยนจากอิตาลีมาสู่ฝรั่งเศส สเปน รัสเซีย และฮอลแลนด์ ในยุโรปตอนกลาง Wilhelm II และ Albrecht V ดุคแห่งบาวาเรียเก็บสะสมงานศิลปะในช่วงปี ค.ศ. 1563 – 1567 ณ เมืองมิวนิค Albrecht ยังได้สร้าง Antiquarium เพื่อเก็บงานสะสมที่เกี่ยวกับอารยธรรมโรมันในช่วงปี ค.ศ. 1580 – 1584⁶ อย่างไรก็ดี ลักษณะของงานสะสมที่พัฒนาไปพร้อมกันคือ การสะสมวัตถุที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของนักธรรมชาติศึกษา ไม่ว่าจะเป็น herbarium ที่เก็บตัวอย่างพืชของ Luca Ghini (1490 – 1556), *Historiae animalium* ของ Konrad von Gesner ผู้สะสมวัตถุที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยา ซึ่งเป็นงานสะสมที่สำคัญในช่วงเวลานั้น หรือตัวอย่างพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ของ Ulisse Aldrovandi (1522 – 1614) ในการเตรียมข้อมูลเพื่อจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งต่อมามงานสะสมดังกล่าวได้พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ของมหาวิทยาลัยโบโลนาในปี ค.ศ. 1743

³ ชื่อเรียกในภาษาอิตาลีใช้คำว่า *galleria*

⁴ ในภาษาเยอรมันใช้คำว่า *Kabinett* และ *Kammer* และโดยมากจะใช้การขึ้นเฉพาะธรรมชาติของวัตถุสะสม เช่น *Naturalienkabinett* (Natural science collections), *Wunderkammer*

⁵ ตระกูล Bourbon-Parme เมืองเนเปืล, ตระกูล Habsbourg เมืองแมดริด, ตระกูล Wittelsbach เมืองมิวนิค, ตระกูล Hohenzollern เมืองเบอร์ลิน, ตระกูล Valois และ Bourbon เมืองปารีส, ตระกูล Romanov เมืองเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก

⁶ John M.A. Thomas, *Manual of Curatorship*, (Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd., 1992), pp. 8.

อย่างไรก็ตาม การสะสมวัตถุทางวัฒนธรรมทุกประเภทและทุกยุคสมัย⁷ เป็นความนิยมของยุคสมัยและกลายเป็นสัญลักษณ์ของลำดับชั้นอำนาจ⁸ ความยิ่งใหญ่ และความรุ่มรวยของเจ้าของวัตถุ ผู้กุมอำนาจปกครองหรืออยู่ในชนชั้นดังกล่าว นอกจากนี้ ยังเป็นสัญลักษณ์ของการรวมศูนย์กลางอำนาจไว้ที่ราชสำนัก ตัวอย่างงานสะสมและการจัดแสดงที่สะท้อนความยิ่งใหญ่ของราชสำนักได้แก่ พระราชวังแวร์ซายส์ในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 13 และ 14 ทั้งการตกแต่ง ผลงานศิลปกรรม และการจัดสวน หรือ “พื้นที่แสดง” ที่ปรากฏในความสัมพันธ์ระหว่างตัวปราสาท (เมือง – ศูนย์กลาง) และที่พำนักนอกเมือง (สวน Tuileries ด้านหน้า) ของพระราชวัง Louvre เป็นลักษณะการแสดงความยิ่งใหญ่ของราชสำนักในศตวรรษที่ 17 และต้นศตวรรษที่ 18

พื้นที่แสดงงานสะสมเช่นที่กล่าวมาเปิดให้คนทั่วไปเข้าชม แม้ในบางที่จะต้องมีค่าธรรมเนียมหรือต้องมีกฎ มีการนัดหมายที่ครัดเคร่งต่อผู้ที่สามารถเข้าชมห้องแสดงหรือห้องเก็บของแปลกและหายาก (cabinet, closet of curiosities) แต่ส่วนมากผู้เข้าชมมักเป็นแขกเชิญของผู้เป็นเจ้าของ ดังนั้น ความคิดของการเปิดให้สาธารณชนเข้าชมอย่างเป็นทางการ (accessibility) ยังมีใช้เรื่องหลักของการจัดแสดงในยุคนั้น

การนำเสนองานสะสม ผลงานศิลปะ เป็นการเสนอปริมาณของวัตถุที่อยู่ในงานสะสม (spectacle of abundance) ผู้ที่เข้าชมสมบัติหรืองานสะสมย่อมรับรู้ถึงความมั่งมีผู้เป็นเจ้าของ และซึมซับความหมายของวัตถุไปตามความรู้สึกของการครอบครองทรัพย์สินสูงค่า มากกว่าเป็นการพินิจวิเคราะห์รูปทรงและเนื้อหาความหมายของวัตถุ การนำเสนอที่นำสิ่งของมาจัดแสดงทั้งหมด จึงเป็นประหนึ่งการเข้าไปชมคลังวัตถุ ฉะนั้น หากพิจารณาจากมุมมองของวัฒนธรรมปัจจุบัน ย่อมเป็นตติสันว่าการนำเสนอเป็นเรื่อง “สัพเพเหระและไร้ระเบียบ”⁹ แต่เมื่อพินิจมองอีกมุมหนึ่งรูปแบบดังกล่าวกลับสะท้อนโลกทัศน์ ตัวตน สิ่งแวดล้อม โลกจักรวาล ความสนใจในสิ่งที่ใกล้และไกลตัว¹⁰ ของผู้ครอบครอง

สมบัติจากการสะสมและการสร้างสรรค์ผลงานของศิลปินในอุปถัมภ์ หรืองานวัฒนธรรมในยุคสมัยนั้น รัชใช้ต่ออำนาจสมบูรณาญาสิทธิ แสดงออกถึงความมั่งคั่งเช่นที่กล่าวมา อย่างไรก็ตาม งานสะสมของราชวงศ์กลายเป็นสมบัติของพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นเป็นทางการในระยะต่อมา อันได้แก่ Galerie des Offices ณ เมืองฟลอเรนซ์, พิพิธภัณฑ์ลูฟว์ ณ กรุงปารีส, พิพิธภัณฑ์ปราโด ณ เมืองแมดริด, Neue Pinakothek ณ กรุงมิวนิค, Hermitage

⁷ ด้วยความนิยมเช่นนี้จึงทำให้วัตถุหายาก โบราณ กลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า และถูกส่งออกจากอิตาลีไปสู่ต่างประเทศ (Thomas, 1992: 7) และยังเกิดระบบอุปถัมภ์ศิลปินในการผลิตงานศิลปะรับใช้ต่อผู้ให้การอุปถัมภ์ (Prior, 2002: 17)

⁸ ในศตวรรษที่ 17 คำเรียกขานสถาปัตยกรรมของชนชั้นสูงเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงอำนาจ la maison : ที่พำนักสำหรับคบคิด, l'hôtel: ที่อาศัยของราชินิกุล และ le palais: ราชวัง พระราชวัง สำหรับราชวงศ์ พระมหากษัตริย์

⁹ Bazin ยกคำพรรณนาของผู้เยี่ยม Paolozzo ในอิตาลีว่า “The entire decoration of a room consists in covering its four walls, from ceiling to floor with painting in such profusion and with so little space between them that in truth, the eye is often fatigued as amused (cited in Bazin, 1967: 192)” (Prior, 2002: 19)

¹⁰ นอกจากผลงานศิลปะแล้ว ยังมีสิ่งของหายากที่มาจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เป็นงานสะสมด้วย วัตถุเหล่านี้เป็นสิ่งของนำกลับมาพร้อมกับนักเดินทางสำรวจ หมอสอนศาสนา และพ่อค้าวานิชย์ต่างๆ ที่ทำหน้าที่เป็น “ทูตทางวัฒนธรรม” เป็นทั้งผู้นำวัฒนธรรมของประเทศบ้านเกิดไปสู่ที่ซึ่งตนเองได้เดินทางไปถึง และในทางกลับกันทำหน้าที่เป็น “พาหะ” นำเอาวัตถุทางวัฒนธรรมต่างแดนที่ตนเองได้ประสบกลับมายังบ้านเกิดเมืองนอน แม้ว่าการนำเอาวัตถุที่นักเดินทางสำรวจได้พบกลับมายังบ้านเกิด ในหลายกรณี ลักษณะของอดีตที่เกิดขึ้นจากการจัดแสดงคือ การนำเอา “ความไร้อารยะธรรม” กลับมาแสดงให้คนในบ้านเดียวกับตนเองได้เห็น

Museum ณ กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก รวมทั้งการเกิดขึ้นของการจัดแสดงที่ “ทันสมัย” และพิพิธภัณฑ์สถานที่ดำเนินการ “เพื่อมวลชน” สถาปนาขึ้นในเวลาเดียวกัน

ยุคสิ้นสุด “การปกครองเดิม” (ปลายศตวรรษที่ 18 – ปลายศตวรรษที่ 19) : พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อมวลชนในฐานะเครื่องมือของการส่งผ่านความรู้

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ด้วยการยึดอุดมการณ์ของความก้าวหน้า สิทธิมนุษยชนสากล และเหตุผลนิยม สังคมยุโรปเคลื่อนเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม การปฏิวัติฝรั่งเศสในฐานะที่เป็นจุดเปลี่ยนและจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม ปรัชญาการดำเนินชีวิต การแสวงหาความรู้ นำพาสังคมไปสู่ยุคสมัยใหม่ ประชาชนเป็นผู้สร้างความชอบธรรมในกระบวนการปกครอง รัฐรวมอำนาจไว้ศูนย์กลาง ภายใต้แนวคิดชาตินิยม อำนาจทางเศรษฐกิจตกสู่ประชาชนทั่วไป แต่ในความเป็นจริงกลับตกอยู่ในมือของคนเฉพาะกลุ่มที่สามารถเข้าถึงทรัพยากร ความมั่งคั่งและอิทธิพลทางสังคมจึงตกอยู่ที่พวกกระฎุมพี อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ของนโยบายการปกครองจึงเปลี่ยนไปสู่ความสนใจต่อสาธารณสุข ความมั่งคั่ง และการศึกษาในระดับกว้าง ประชาชนทั่วไปมีอิสระมากขึ้น และหันมาให้ความสนใจกับการศึกษา รวมทั้งมรดกของตนเองในระดับที่กว้างขวางขึ้น

ปรัชญาการแสวงหาความรู้ที่พัฒนาเรื่อยมาจากยุค Enlightenment เมื่อประมาณศตวรรษก่อนหน้านั้น ที่เน้นกระบวนการคิดที่เป็นความถูกต้องลงตัวดังเช่นสมการคณิตศาสตร์ การตัดทอนสรรพสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นสิ่งย่อยที่สุดเพื่อทำความเข้าใจในธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ รวมทั้งการเข้าไปจัดแบ่ง ควบคุม และจัดลำดับ¹¹ เหล่านี้ทำให้ขบวนการทำงานวิเคราะห์วิจัยต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์สถาน และการสร้างเนื้อหาสาระการจัดแสดงเชื่อมโยงกับโดยตรงกับโลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ และที่สำคัญคือ พิพิธภัณฑ์สถานในช่วงสมัยกลายเป็นเครื่องมือของการถ่ายทอด หรือส่งผ่านความรู้ที่เห็นว่าเป็น “ความรู้สาธารณะ” การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมั่นในลัทธิของความเท่าเทียมกัน หรือที่เรียกขานกันว่า ประชาธิปไตย รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงของการแสวงหาความรู้ที่ปฏิเสธโลกทัศน์แบบความเชื่อและศาสนา ส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนรูปแบบพิพิธภัณฑ์สถานจากพิพิธภัณฑ์ “คลังสมบัติ” สู่มหาวิทยาลัยในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่เปิดประตูต้อนรับสาธารณชน

ในประเทศอังกฤษพิพิธภัณฑ์แอสโมเลียน หรือ Ashmolean Museum of Oxford (1677) กำเนิดจากงานสะสมของ John Tradescant และบุตรชายที่เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์ ณ เมือง Lembeth ซึ่งเปิดให้คนเข้าเยี่ยมชม ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1623 ต่อมางานสะสมดังกล่าว รวมทั้งวัตถุสะสมเพิ่มเติมของ Elias Ashmole อาจารย์มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในอังกฤษขณะนั้น ได้พัฒนาสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานของมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ซึ่งเปิดให้ประชาชนเข้าชมในปี ค.ศ. 1683 British Museum of London (1759) งานสะสมของพิพิธภัณฑ์พัฒนามาจากวัตถุสะสมของเอกชน Sir Hans Sloane ซึ่งพระราชบัญญัติของสภาได้ตัดสินใจให้ถ่ายโอนงานสะสมไปสู่การจัดตั้งขึ้นเป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อประโยชน์ของสาธารณชน¹²

¹¹ ตามทัศนะของ Foucault ซึ่งปรากฏใน Eileen Hooper-Greenhill, *Museums and the Shaping of Knowledge*, (London; New York: Routledge, 1993), pp. 168 – 170.

¹² Thompson, John M. A., *Manual of Curatorship: a guide to museum practice*, pp. 10.

ในฝรั่งเศส การปฏิวัติในปี ค.ศ. 1789 ส่งผลต่อการสร้างอุดมการณ์รัฐที่เรียกว่า “éduquer la Nation” (การให้ศึกษาแก่ชาติ) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1790 พระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับมรดกของชาติได้ในฐานะที่เป็นสมบัติของ สาธารณชนได้รับการประกาศใช้ เรียกได้ว่าเป็นการต่อต้านต่ออำนาจเดิม เนื่องจากพระราชวัง ปราสาท และมรดก สถานหลายแห่งเป็นสัญลักษณ์ของการรวมศูนย์อำนาจ ในระหว่างปี ค.ศ. 1793 – 1795 พิพิธภัณฑ์ใหญ่ๆ ถือกำเนิด ขึ้นในนครหลวง ได้แก่ (1) le Museum central des Arts - le Louvre (พิพิธภัณฑ์ศิลปะ) (1793) (2) le Museum d'histoire naturelle (พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา) ซึ่งสร้างมาจาก “สวนหลวง” (Jardin du Roi) (1793) (3) le Conservatoire national des Arts et metiers (พิพิธภัณฑ์ประดิษฐ์กรรมและวิศวกรรม) (1794)¹³

ประเทศอื่น ๆ ในยุโรปก็สร้างพิพิธภัณฑ์สาธารณะขึ้นเช่นกัน Schloss Belvere กรุงเวียนนา ประเทศ ออสเตรีย เปิดในปี ค.ศ. 1784 ซึ่งแสดงจิตรกรรมของราชสำนักต่อสาธารณชน ในสเปน แม้ว่าจะงานสะสมในราชสำนัก ของพระราชวัง Escorial เปิดให้ประชาชนเข้าชมตามความจำนงค์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 แต่งานสะสมดังกล่าวพัฒนา เป็นพิพิธภัณฑ์สาธารณะในปี ค.ศ. 1785 ในรูปโฉมของพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เช่นเดียวกับพิพิธภัณฑ์ ธรรมชาติวิทยาในโปรตุเกสที่เป็นผู้สาธารณชนในปี ค.ศ. 1772 ในเยอรมนี Altes Museum โดยความประสงค์ของ Frederick William III ซึ่งมีรากฐานงานสะสมจาก Unter den Linden Academy และเปิดให้ประชาชนเข้าชมในปี ค.ศ. 1830

ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 กระบวนการทำงานจึงประยุกต์วิธีการทางวิทยาศาสตร์เข้ามาสู่การศึกษาวัตถุ และการให้ความรู้ต่อสาธารณชน ในเรื่องของวัตถุ การจัดแบ่งประเภทเข้ามาสู่ระบบงานพิพิธภัณฑ์ งานสะสมจึงมิใช่ เพียงกองกรวัตถุที่ทับถมรวมกัน งานเขียนสามารถเป็นตัวแทนของกระบวนการทำงานดังกล่าวคือ *Museographia* ของ Casper F. Neikel ซึ่งพิมพ์ในปี ค.ศ. 1727 ที่ Leipzig¹⁴ และในระยะต่อมา ปรากฏงานการจัดแบ่งประเภทวัตถุ ธรรมชาติศึกษาและโบราณศึกษาที่ทันสมัย ได้แก่ งานของ Linnaeus (พิมพ์ในปี ค.ศ. 1735) Thomsen (พิมพ์ในปี ค.ศ. 1836)

ส่วนการจัดแสดง หรือการให้ความรู้ต่อสาธารณชนนั้น กระบวนการส่งผ่านความรู้แบบ didactique¹⁵ เป็น ฐานรากของการทำงาน นั้นหมายความว่า พิพิธภัณฑ์สถานเป็นผู้กุมอำนาจในการอธิบายและแสดงให้เห็น เพื่อเป็น การสอนสิ่งกลุ่มผู้ชมเกี่ยวกับวัตถุที่จัดแสดง การทำงานพิพิธภัณฑ์เช่นนี้เอง ที่ก่อให้เกิดการจัดแบ่งพื้นที่ในพิพิธภัณฑ์ ที่เป็นส่วนของคลังและส่วนของการจัดแสดง

ตัวอย่างงานพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาและโบราณคดีสามารถสะท้อนให้เห็นแนวทางการทำงานดังกล่าว ได้เป็นอย่างดี วัตถุได้รับการจัดแบ่งตามประเภทความซับซ้อนทางเทคนิคและแหล่งที่มา และจัดแสดงให้เห็นถึง พัฒนาการของการผลิตตามแนวคิดวิวัฒนาการนิยม และที่สำคัญคือ เป็นการนำเสนอสิ่งที่แปลกแยกจากสังคมยุโรป

¹³ Claude Badet (ed.), *Musées et Patrimoine* (Nancy: Bialec, S.A., 1997), pp. 22.

¹⁴ แต่แนวคิดในการจัดประเภทวัตถุมีมาตั้งแต่ในปี 1565 Samuel van Quiccheberg แพทย์ชาวแฟลมิชได้เสนอว่า งานสะสมควรเป็น ตัวแทนการจัดแบ่งสรรพสิ่งต่างๆในสากลโลก

¹⁵ คำว่า didactique มาจากภาษากรีก didaktikos อันหมายถึง “อันเหมาะแก่การสอนสิ่ง” (propre à instruire) ขณะเดียวกันคำว่า “instruire” มาจากภาษาลาติน instruere อันหมายถึง “นำเสนอความรู้อันเป็นประโยชน์, ให้ข้อมูล (munir de connaissances, informer)

และนำเสนอวัฒนธรรมของสังคมที่อยู่ในขั้นต้นของการพัฒนาความเป็นมนุษย์ (กรณีตัวอย่าง Musée de l'Homme, กรุงปารีส¹⁶) ในกรณีของพิพิธภัณฑ์ศิลปะ การนำเสนอต่อสาธารณชนเป็นการนำเสนอตามลำดับเวลา และแบ่งแยกตามสำนักศิลปะต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นกระบวนการทำงานที่เป็นการจัดแบ่งประเภทตามกระบวนการวิเคราะห์เชิงวิทยาศาสตร์ ดังกรณีพิพิธภัณฑ์ Victoria and Albert ในกรุงลอนดอน

การเสนอชุดความรู้ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นการพยายามให้สาธารณชนรู้ตัวอย่างเช่น ที่ผู้ศึกษาวิจัยได้รู้ ปรัชญาของการทำงานเป็นการให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ชม พยายามที่จะ “สอนสั่ง” ผู้ชม แนวทางการทำงานกินเวลานานเป็นศตวรรษ และยังคงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่ดำเนินการสื่อสารความรู้สู่สาธารณชน จวบจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์ และยังคงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อกระบวนการสร้างและสื่อสารความรู้ในบริบทของพิพิธภัณฑ์สถานเช่นกัน

สังคมร่วมสมัย : พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการศึกษาและเพื่อสังคม

ในอดีต พิพิธภัณฑ์เคยอยู่ภายใต้การทำงานที่ใช้งานสะสมเป็นฐานรากของกระบวนการคิดในการทำงาน นิทรรศการทำหน้าที่ในการรวบรวมและจัดแสดงงานสะสม เอกสารการเผยแพร่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับวัตถุ ผู้ปฏิบัติงานหลักของพิพิธภัณฑ์เป็นภัณฑารักษ์ที่ทำหน้าที่ในการดูแล สงวนรักษา และจัดแบ่งประเภทตามธรรมชาติของงานสะสมที่สอดคล้องกับสาขาวิชาต่าง ๆ หากแต่ว่าตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 พิพิธภัณฑ์ให้ความใส่ใจต่อกลุ่มผู้ชม หรือเรียกได้ว่าเป็นฐานรากของกระบวนการคิดในการทำงานพิพิธภัณฑ์ นิทรรศการมาจากการทำวิจัยเฉพาะเรื่องเฉพาะอย่างที่ตอบสนองกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เอกสารงานพิมพ์เผยแพร่เชื่อมโยงกับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ กัน และงานวิจัยเองขยายขอบเขตมาสู่ผู้ชมศึกษา¹⁷ เช่นเดียวกับงานที่วิจัยวัตถุสะสมที่ยังคงดำเนินต่อไป

ในปัจจุบัน พิพิธภัณฑ์ไม่ได้ทำหน้าที่ในการกำหนดข้อสรุป ผู้ชมกลับทำหน้าที่ในการตัดสินใจ พิพิธภัณฑ์เป็นเพียงผู้เตรียมข้อมูลหรือสิ่งของต่าง ๆ สำหรับให้ผู้ชมได้ศึกษา การเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์จึงเป็นการพยายามทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมต่าง ๆ กับคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมด้วยตัวผู้ชมเอง การเรียนรู้เช่นนี้อยู่เหนือกฎระเบียบทุกอย่างทั้งสิ้น ไม่มีการสอบ ไม่มีการเรียนแบบ ไม่มีการเรียนการสอน หากแต่อยู่กับผู้ที่ต้องการอยากจะเรียนรู้เท่านั้น เพราะเขาจะเข้ามาพิพิธภัณฑ์เมื่อรู้สึกอยากมาเท่านั้น ไม่มีการบังคับ การถ่ายทอดความรู้ระหว่างพิพิธภัณฑ์สถานและกลุ่มผู้ชมเปลี่ยนแปลงไป จากอดีตที่ขบวนการทำงานถ่ายทอดความรู้อยู่บนระบบคิดที่เป็น didactique ซึ่งเน้นการทำให้ผู้ชมเชื่อตามกับเนื้อหาหรือข้อสรุปบางที่พิพิธภัณฑ์ส่งผ่านสื่อต่าง ๆ ไปสู่การส่งผ่านความรู้ที่ในแนวทาง

¹⁶ Jaques Galinier et Antoinette Molinié, « Le crépuscule des lieux : Mort et renaissance du Musée d'Anthropologie », *Gradhiva* (No. 24, 1998).

¹⁷ ทฤษฎีที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษาของกลุ่มผู้ชมมีทั้งสำนักพฤติกรรมศาสตร์ จิตวิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา สุนทรียศาสตร์ ซึ่งล้วนแล้วแต่พิจารณาถึงพฤติกรรม ทักษะคิด การรับรู้ ฯลฯ ของกลุ่มผู้ชมที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดสัมพันธ์กับพิพิธภัณฑ์ โดยมีได้จำกัดการวิเคราะห์เพียงการสื่อสารที่เกิดขึ้นในบริบทของนิทรรศการ หากแต่รวมไปถึงความสัมพันธ์กับพิพิธภัณฑ์ในฐานะที่เป็นองค์กรหน่วยงาน สถาบันทางสังคม และที่สำคัญคือ เป็นส่วนหนึ่งของสังคม

pédagogique¹⁸ ซึ่งเป็นการพยายามสร้างหนทางไปสู่ความรู้นั้น ด้วยเหตุนี้ การส่งผ่านความรู้ภายใต้ระบบคิดดังกล่าว จึงไม่ใช่การถ่ายทอดความรู้แบบเบ็ดเสร็จ หากแต่เป็นการพยายามสร้างให้ผู้ชมปรารถนาที่จะเรียนรู้ และนำไปสู่การสร้างความรู้ด้วยตนเอง

กระบวนการส่งผ่านความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงถือได้ว่าเป็นการให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งในการเรียนรู้ในบริบทของการจัดแสดงที่การนำเสนอจะเป็นทั้งการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ การสร้างสถานการณ์หรือบรรยากาศให้เกิดกระบวนการคิด การสามารถจับต้อง สัมผัส และการสร้างปัญหา คำถาม โดยคำตอบจะต้องมาจากการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งจัดแสดง การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ชมมิได้มีลักษณะเป็นฝ่ายที่รับสาร ความรู้ แต่ใส่แต่เพียงอีกต่อไป หากแต่ให้ผู้ชมเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความต้องการ เนื้อหาจัดแสดง ดังจะเห็นได้จากแนวโน้มในการเกิดการศึกษาผู้ชม ขบวนการคิดและการทำงานดังกล่าวนี้เองสะท้อนให้เห็นว่า พิพิธภัณฑสถานได้ตระหนักถึงบทบาทของตนเองต่อชุมชนและสังคมมากยิ่งขึ้น¹⁹

การตระหนักถึงผู้ชมพิพิธภัณฑสถานยังรวมถึงการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งในที่นี้หมายถึง พิพิธภัณฑสถาน จากอดีตผู้เข้าชมพิพิธภัณฑสถานเป็นเพียงคนบางกลุ่มของสังคม ซึ่งเป็นปัญหาทางโครงสร้างที่เกิดจากช่องว่างทางเศรษฐกิจและการศึกษา รวมทั้งช่องว่างทางสังคมเช่นกัน พิพิธภัณฑสถานเคยเป็นคลัง หรือกรูสมบัติของชนชั้นสูงที่มีคนเข้ามาชื่นชมวัตถุเฉพาะคนในชนชั้นเดียวกันกับเจ้าของงานสะสม และพิพิธภัณฑสถานเปิดประตูต้อนรับสาธารณชนในที่สุด แม้ว่ากลุ่มผู้ชมขยายตัวมากขึ้น แต่มีเพียงกลุ่มคนที่มีการศึกษาและชนชั้นกลางที่เป็นเข้ามาในพิพิธภัณฑสถาน คนเหล่านั้นพิจารณาว่า พิพิธภัณฑสถานเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยของผู้ใหญ่ จนกระทั่งต้นศตวรรษที่ 20 ที่กลุ่มเด็ก เยาวชน และนักเรียนเป็นกลุ่มเป้าหมายที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์งานในพิพิธภัณฑสถาน นอกจากนี้ พิพิธภัณฑสถานยังเริ่มที่จะหันมาให้ความสนใจ “สาธารณชนชายขอบ” ที่ไม่ใช่กลุ่มผู้ชมของพิพิธภัณฑสถาน ทั้งนี้เป็นการเข้าใจธรรมชาติระยะห่างระหว่างกลุ่มคนดังกล่าวกับพิพิธภัณฑสถาน และสร้างสรรค์กิจกรรมที่สามารถสร้างความสนใจ และ/หรือความต้องการเข้าชม พิพิธภัณฑสถานได้กลุ่มผู้ชมทุกประเภทมากยิ่งขึ้น (democratic audience) ด้วยการดำเนินการตามแนวทางดังกล่าว

¹⁸ คำว่า “pédagogique” มาจากภาษากรีก “paidos” แปลว่า เด็ก และ “paideia” แปลว่า การศึกษา และแต่เดิม paidagōgos ในภาษากรีก หมายถึง ทาสที่ทำหน้าที่นำเด็ก ๆ ไปโรงเรียน

¹⁹ Roger Miles and Lauro Zavala, *Towards the Museum of the Future: new European perspectives* (New York; London: Routledge, 1994), pp. 140 – 144.

การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไทย ในบริบทของนโยบายรัฐ

การพิจารณาถึงประวัติการก่อตัวพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย พยายามที่จะสื่อให้เห็นถึงเงื่อนไข และบริบททางประการที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการก่อเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีอยู่ด้วยกันหลายรูปลักษณะ ซึ่งไม่อาจที่จะแบ่งช่วงเวลาได้อย่างชัดเจน เนื่องจากมีการเหลื่อมซ้อนในเรื่องของเวลาอยู่มาก แต่ก็พยายามที่จะลำดับภาพให้เห็นหลักเขตเด่น ๆ ในเชิงโครงสร้างว่า ในห้วงเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา “นโยบายของรัฐ” ผ่านหน่วยงานราชการและกลไกทางการต่าง ๆ ได้ให้ความสนใจแก่การเก็บรวบรวมวัตถุสิ่งของในท้องถิ่น และสนับสนุนให้เกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ อย่างเช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์การเรียนรู้ ขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ในภูมิภาค และในระดับชุมชนในท้องถิ่นอย่างไร วัตถุประสงค์ของการนำเสนออีกเพื่อให้เป็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ระดับมหภาค ซึ่งจะเชื่อมต่อกับรายละเอียดเฉพาะกรณีที่จะนำเสนอในส่วนต่อไป

การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในระยะเริ่มแรก: พิพิธภัณฑ์สถานในวังและวัด

เป็นการยากที่จะระบุอย่างชัดเจนว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในไทยเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด หากเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในความหมายที่เกี่ยวข้องกับมิติของพื้นที่ ซึ่งหมายถึงพิพิธภัณฑ์ที่ตั้งอยู่นอกเขตกรุงเทพฯ แล้ว มีประวัติย้อนไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยหัวเมืองมณฑลอยุธยาได้มีความเคลื่อนไหวในเรื่องพิพิธภัณฑ์สถาน กล่าวคือ พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา ผู้ซึ่งได้รับแนวคิดในเรื่องการสะสมอนุรักษ์สมบัติทางศิลปวัฒนธรรมของชาติให้คงไว้ในแผ่นดินมิให้สูญสลายหายไป จากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น พระยาโบราณราชธานินทร์เป็นผู้หนึ่งที่สนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และเป็นผู้ที่ได้รวบรวมเก็บรักษาศิลปวัตถุและโบราณวัตถุในพื้นที่ไว้เป็นจำนวนมาก และจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์สถานขึ้นมา ณ พระราชวังจันทรถม เรียงว่า “โบราณพิพิธภัณฑ์” เมื่อปี พ.ศ. 2445 28 ปี หลังก่อตั้ง “มิวเซียม” ณ ศาลาสหทัยสมาคม ต่อมาเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จทอดพระเนตร และพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ย้ายสิ่งของมาจากโรงม้าพระที่นั่งไปจัดแสดงที่พลับพลาจตุรมุข และสร้างระเบียบตามแนวกำแพงด้านทิศเหนือและตะวันออก สำหรับจัดตั้งศิลาจารึกและประติมากรรมศิลาตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ชื่อว่า “อยุธยาพิพิธภัณฑ์”¹ พิพิธภัณฑ์สถานประจำท้องถิ่นที่เกิดขึ้นแห่งแรกนี้ กลายเป็นแบบอย่างของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ให้กับสมุหเทศาภิบาลอื่น ๆ ในเวลาต่อมา²

การรับรู้ความหมายและแนวคิดของพิพิธภัณฑ์ในยุคนั้น จึงเป็นเรื่องของการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็น “ของมีค่าและของแปลก” เพื่อนำมาจัดแสดง การจะก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ได้ต้องมี “ของ” ก่อน ซึ่งแหล่งที่มีของมีค่าหรือโบราณวัตถุมากที่สุดในท้องถิ่นก็คือวัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาแต่อดีต พุทธศาสนิกชน

¹ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, *พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532), หน้า 132.

² สมลักษณ์ เจริญพจน์, “พัฒนาการพิพิธภัณฑ์สถานตามแนวพระราชดำริ”, ใน *พระมหากษัตริย์ไทยกับการพิพิธภัณฑ์*, (กรุงเทพฯ: บริษัทกราฟิคฟอร์แมท (ประเทศไทย) จำกัด, 2539), หน้า 58.

ไทยมักจะบริจาคของให้วัด วัดจึงเป็นที่รวมของศิลปวัตถุและโบราณวัตถุในท้องถิ่น สิ่งของเครื่องใช้ ศิลปหัตถกรรม
ท้องถิ่น สมุหเทศาภิบาลจึงไปหาวัดสำคัญที่มีการเก็บสะสมของมีค่าไว้แล้วสนับสนุนให้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ อาทิ วัด
พระปฐมเจดีย์ วัดพระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น³ นอกจากนี้เป็นได้มากกว่าการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ในหัวเมืองต่าง ๆ อีกนัย
หนึ่งเป็นเครื่องมือสนับสนุนความพยายามของผู้ปกครองไทย ที่ต้องการแสดงถึงการเป็นชาติที่มีอารยะในยุคที่กำลัง
เผชิญหน้ากับลัทธิจักรวรรดินิยม

เมื่อส่วนกลางส่งต่อแนวคิดและวิธีการจัดการพิพิธภัณฑ์ผ่านผู้ปกครองในท้องถิ่นเข้ามายังวัดสำคัญ ๆ ที่
มีของมีค่าสะสม การก่อตัวและแพร่กระจายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในไทยในระยะแรกจึงเกิดขึ้นในวัด และได้แพร่
ขยายต่อไปทั่วประเทศ อาทิ พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑ์สถาน จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. 2454)⁴ พิพิธภัณฑ์สถานวัดพระ
ธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน (พ.ศ. 2470)⁵ พิพิธภัณฑ์สถานวัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดเพชรบุรี (พ.ศ. 2472)⁶
พิพิธภัณฑ์วัดพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. 2478)⁷ ศรีธรรมราชพิพิธภัณฑ์สถาน จังหวัด
นครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2480)⁸ พิพิธภัณฑ์วัดพระพุทธรชินราช จังหวัดพิษณุโลก (พ.ศ. 2480)⁹ พิพิธภัณฑ์วัดโบสถ์
จังหวัดสิงห์บุรี (พ.ศ. 2482)¹⁰ พิพิธภัณฑ์วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา (พ.ศ. 2483)¹¹ พิพิธภัณฑ์วัดสุทธจินดา
จังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ. 2497)¹² เป็นต้น ซึ่งพิพิธภัณฑ์วัดเหล่านี้ ต่อมาได้ถูกประกาศเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
ในปี พ.ศ. 2504 ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ด้านสังคมวัฒนธรรมและเงื่อนไขทางการเมือง ซึ่ง
ซับซ้อนเกินกว่าที่จะบรรยายในที่นี้ ทำให้เกิดนโยบายพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องกับการ
เกิดพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์วัฒนธรรมขึ้นในท้องถิ่น นโยบายการพัฒนาวัดของกรมศาสนาที่เป็นนโยบายหนึ่ง โดยการ
ประกาศใช้ปี พ.ศ. 2507 และปรับปรุงร่างโครงการอีกครั้งในปี พ.ศ. 2513 ความหมายของการพัฒนาวัดคือ การ
ปรับปรุงสภาพวัดและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด เพื่อสนับสนุนให้วัดมีความเจริญรุ่งเรืองและเป็นศูนย์รวม
จิตใจของประชาชน เกณฑ์การจัดวัดเข้าสู่งานนี้ “วัดพัฒนาตัวอย่าง” การพัฒนาด้านศาสนวัตถุเป็นหนึ่งในหน้าที่
ของวัดที่ต้องทำ พันธกิจหนึ่งก็คือ การพัฒนาเขตสาธารณสงเคราะห์ ซึ่งเป็นบริเวณที่วัดกันไว้เพื่อสงเคราะห์แก่

³ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, *เรื่องเดิม*, หน้า 147, 174.

⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 147.

⁵ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 174.

⁶ สมลักษณ์ เจริญพจน์, *เรื่องเดิม*, หน้า 78.

⁷ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, *เรื่องเดิม*, หน้า 209.

⁸ พระสุทธิสารสุธี ศรีสงคราม, *วัดพระมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช*, (มปพ.มปป.).

⁹ สมลักษณ์ เจริญพจน์, *เรื่องเดิม*, หน้า 85.

¹⁰ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, *เรื่องเดิม*, หน้า 138.

¹¹ กรมศิลปากร, *ประวัติวัดมัชฌิมาวาสและนำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มัชฌิมาวาส(ภัทรศีลสังวร)*, (เอกสารประกอบเนื่องใน
โอกาสสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิคุณ(เลี่ยม อลิ้นเถร) และพระราช
ศีลสังวร(ช่วง อตุลเวที) อดีตเจ้าอาวาสวัดมัชฌิมาวาส วันที่ 28 สิงหาคม 2525).

¹² กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, *เรื่องเดิม*, หน้า 195.

ประชาชน การสร้างแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนอกเหนือจากโรงเรียนพระปริยัติธรรมและห้องสมุดแล้ว พิพิธภัณฑ์ก็อยู่ในขอบข่ายงานนี้¹³

จากนั้นในปี พ.ศ. 2525 กรมการศาสนาได้ประกาศโครงการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยให้เริ่มเปิดดำเนินการภูมิภาคละหนึ่งแห่ง จำนวน 4 แห่งทั่วประเทศ ศูนย์ฯ แห่งแรกคือ ที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม¹⁴ ชื่อว่า “ศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ซึ่งวัดมหาชัยก็มีความพร้อมอยู่ในระดับหนึ่งอยู่แล้ว เนื่องจากเจ้าอาวาสได้เก็บรวบรวมโบราณวัตถุและตั้งเป็นศูนย์วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ.2513¹⁵

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในสถานศึกษา

ราวต้นทศวรรษที่ 2520 เกิดปรากฏการณ์การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นระลอกใหม่ นั่นคือ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในสถาบันการศึกษา สืบเนื่องมาจากนโยบายของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) โดยหลังจากที่ได้มีการจัดตั้งสวช. ตามพระราชบัญญัติสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2522 แล้ว ได้จัดให้มีการก่อตั้ง “ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม” ขึ้นในสถานศึกษาทั่วประเทศ เพื่อให้การปฏิบัติงานด้านการอนุรักษ์ส่งเสริมเผยแพร่และพัฒนาวัฒนธรรมของชาติดำเนินไปได้อย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพ โดยให้พิจารณาจัดตั้งขึ้นในสถาบันที่มีความพร้อมโดยเฉพาะควรเป็นสถานศึกษา และมีบุคลากรพร้อมที่จะปฏิบัติงานได้¹⁶

ต่อมาในปี 2524 ได้มีการยกเลิกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. 2523 และประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรม พ.ศ. 2524 แทน เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2524 ซึ่งตามระเบียบนี้มีผลให้ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมเปลี่ยนชื่อเป็น “ศูนย์วัฒนธรรม” และเพื่อให้ทราบว่าคุณสมบัติวัฒนธรรมนั้น ๆ ตั้งอยู่ที่ใด การเขียนชื่อศูนย์วัฒนธรรม จึงใช้คำว่า ศูนย์วัฒนธรรมขึ้นต้น ตามด้วยจังหวัดหรืออำเภอ แล้วตามด้วยชื่อสถานศึกษาที่จัดตั้งเป็นศูนย์ฯ นั้น ๆ เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดกาญจนบุรี วิทยาลัยครูกาญจนบุรี เป็นต้น¹⁷

ที่มาของการใช้คำว่า “ศูนย์วัฒนธรรม” นี้เองมาจากสวช.พยายามจะนิยามความหมายและหน้าที่ของศูนย์วัฒนธรรมให้แตกต่างจากความหมายพิพิธภัณฑ์ และสภาพของพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอยู่ในตอนนั้นที่เป็นสถานที่หรือเป็นคลังสะสมวัตถุสิ่งของ ละเลยการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของประชาชน มุ่งรับใช้นักวิชาการมากกว่าคนทั่วไปที่ไม่ได้มีความรู้ลึกซึ้ง โดยศูนย์วัฒนธรรมนอกจากจะจัดแสดงของ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นของจริงแต่อาจจะจำลองมา ทำให้ไม่

¹³ กรมการศาสนา กองพุทธศาสนสถาน, *วัดพัฒนา* '26, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), หน้า 191-192.

¹⁴ กรมการศาสนา กองพุทธศาสนสถาน, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 40-41.

¹⁵ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 27-28 ธันวาคม 2546 ณ จังหวัดมหาสารคาม.

¹⁶ ดำรง ทองสม, “ศูนย์วัฒนธรรม”, ใน *สู่โฉมหน้าใหม่ของวัฒนธรรมกับการพัฒนา*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2532), หน้า 91-92.

¹⁷ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 91.

ต้องผูกพันกับการมีคลังสะสมของและงานอนุรักษ์ และยังมีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงสารที่ทาง ศูนย์วัฒนธรรมต้องการจะสื่อ¹⁸

ในปี พ.ศ.2531 ได้มีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรม พ.ศ. 2531 ซึ่งประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2531 โดยมีการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมอำเภอขึ้นด้วยในอำเภอต่าง ๆ ที่มีความพร้อมและเหมาะสม¹⁹ ส่วนใหญ่จัดตั้งที่โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ เพื่อทำหน้าที่ทางด้านวิชาการในการเก็บข้อมูล วิจัย ศึกษา พัฒนา ส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ในอำเภอ²⁰

ศูนย์วัฒนธรรมมีหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรม พ.ศ. 2531 ดังนี้

- 1) ศึกษา ค้นคว้า วิจัย และรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรม
- 2) อนุรักษ์ ส่งเสริม พัฒนา และเผยแพร่วัฒนธรรม
- 3) ฝึกอบรมและสนับสนุนการฝึกอบรมวิทยากรและบุคลากรวัฒนธรรม
- 4) จัดนิทรรศการด้านวัฒนธรรมและหรือจัดดำเนินการหอวัฒนธรรม
- 5) ประสานงานและสนับสนุนการดำเนินงานวัฒนธรรมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นทั้งภาครัฐและเอกชน
- 6) หน้าที่อื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมายจาก สวช. คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด หรือคณะกรรมการวัฒนธรรมอำเภอแล้วแต่กรณี²¹

แม้ว่าสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจะพยายามส่งเสริมและพัฒนาศูนย์วัฒนธรรมมาโดยตลอด โดยมีการปรับปรุงแก้ไขระเบียบว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรมหลายครั้ง และมีการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ขณะนี้มี 77 ศูนย์ครบทุกจังหวัด²² แต่ศูนย์วัฒนธรรมกลับไม่สามารถดำเนินการได้อย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ ด้วยเงื่อนไขหลายประการ ศูนย์วัฒนธรรมกลายเป็น “งานฝาก” ของสถาบันการศึกษา บุคลากรที่จะมารับผิดชอบโดยตรงไม่มี มีงบประมาณสนับสนุนน้อยมาก²³ สถานที่ที่จะจัดเป็นศูนย์วัฒนธรรมต้องอาศัยห้องเรียนซึ่งบางแห่งมีปัญหาเนื่องจากจำนวนห้องเรียนไม่เพียงพอต่อการเรียนการสอนอยู่ก่อนแล้ว รวมถึงโครงสร้างของระบบราชการที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการบริหารจัดการ²⁴ แม้ตอนก่อตั้งเริ่มแรก ศูนย์วัฒนธรรมพยายามจะนิยามความหมายของตนให้แตกต่างไปจากพิพิธภัณฑ์สถานของรัฐที่เป็นเสมือนคลังสะสมของ เป็นพิพิธภัณฑ์ที่หยุดนิ่ง

¹⁸ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, รายงานผลการสัมมนาเรื่อง ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมในฐานะพิพิธภัณฑ์เมือง, (หอประชุมศูนย์ศิลปวัฒนธรรมอีสานใต้ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ วันที่ 18-20 สิงหาคม 2536), หน้า 15-17.

¹⁹ ดำรง ทองสม, เรื่องเดิม, หน้า 92.

²⁰ พยุงศักดิ์ จันทรสุนทร, วิสัยทัศน์การดำเนินงานวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2539), หน้า 27.

²¹ ดำรง ทองสม, เรื่องเดิม, หน้า 92.

²² พยุงศักดิ์ จันทรสุนทร, เรื่องเดิม, หน้า 26.

²³ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, เรื่องเดิม, หน้า 12-13.

²⁴ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

ไม่มีชีวิต มีคนไปใช้บริการค่อนข้างน้อย แต่กาลต่อมาปรากฏว่าศูนย์วัฒนธรรมไม่สามารถพัฒนาตัวเองได้อย่างเต็มที่เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตามวัตถุประสงค์ที่วางเอาไว้

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น : ปฏิริยาต่อกระแสโลกาภิวัตน์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเริ่มได้รับการกล่าวถึงขึ้นมาอีกครั้งในช่วงกลางปี พ.ศ. 2530 โดยความเคลื่อนไหวทางด้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในครั้งนี้ไม่ได้มาจากกลไกภาครัฐ แต่เป็นกลไกนอกภาครัฐคือ ชาวบ้านและนักวิชาการ ปัญญาชนชั้นนำ กลุ่มของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม และมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ซึ่งเข้าไปมีส่วนกระตุ้นและช่วยเหลือชาวบ้านในการตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้รู้จักตนเอง โดยมีแนวคิดที่ว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมิใช่เรื่องของอาคารสถานที่และบรรดาโบราณวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว หากจะต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคม และชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ตามชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน ทั้งนี้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคมและชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นจะเป็นตัวตั้งหรือเป็นสิ่งที่กำหนดว่า จะนำโบราณวัตถุชนิดใดมาแสดง ทิศทางและหัวข้อในการแสดง และเป็นสิ่งที่แสดงลักษณะเฉพาะที่มักเรียกกันว่า “เอกลักษณ์ท้องถิ่น” ซึ่งสิ่งนี้จะนำไปสู่การแลเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม เมื่อมีการนำเอาเนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งมาเปรียบเทียบกัน²⁵

โดยเนื้อหาจะเน้นองค์รวม คือมองเห็นชุมชนเชื่อมโยงกันหลาย ๆ ส่วน กลายมาเป็นท้องถิ่น ซึ่งท้องถิ่นคืออาณาบริเวณแห่งหนึ่งที่มีมนุษย์ พืช สัตว์ ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวเองกับสภาพแวดล้อมเพื่อมีชีวิตอยู่ร่วมกัน กระบวนการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ทำให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมแตกต่างไปจากท้องถิ่นอื่นที่มีสภาพแวดล้อมธรรมชาติแตกต่างกันออกไป ซึ่งผู้ที่เข้าใจรูปแบบวัฒนธรรมดังกล่าวได้อย่างถูกต้องและลุ่มลึก คงไม่มีใครดีไปกว่าคนในท้องถิ่นนั้น การดำเนินการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในรูปแบบนี้ จึงยึดความต้องการจากคนในท้องถิ่นมาก่อน และการได้มาซึ่งเนื้อหาในเรื่องที่จะแสดงนั้นนับเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างชาวบ้านและนักวิชาการ

ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้มองวัฒนธรรมอย่างหยุดนิ่งว่าจะต้องอนุรักษ์ แต่มองในลักษณะเป็นการเคลื่อนไหว พิพิธภัณฑ์จะต้องเล่าเรื่องอดีต ปัจจุบัน และสิ่งที่จะเปลี่ยนแปลงในอนาคตด้วย เพื่อให้เห็นพัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร และในอนาคตจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร²⁶

แนวคิดดังกล่าวเป็นการหวนหาความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการตอบโต้ต่อกระแสโลกาภิวัตน์ ที่พยายามเปลี่ยนให้โลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับท้องถิ่นในการสร้างความมีชีวิตของตนเองขึ้นผ่านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองจากชาวบ้านและนักวิชาการในท้องถิ่น ที่ต้องการ

²⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน”, ใน *เอกสารประกอบการสัมมนา พิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่*, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2544), หน้า 2.

²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, *เอกสารรายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น*. (วันที่ 7-9 กันยายน 2539 จัดโดยมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์, 2539), หน้า 4.

แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง ที่แตกต่างไปจากภาพของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นฉบับทางการที่ผลิตมาจาก ศูนย์กลาง

ตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวคิดนี้ ได้แก่ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง จังหวัดราชบุรี ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2535 โดยการสนับสนุนของมหาวิทยาลัยศิลปากร²⁷ เป็นตัวอย่างแรก ๆ ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวคิดดังกล่าว และกลายเป็นแบบอย่างการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวคิดนี้ที่เกิดขึ้นตามมา อาทิ พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ (พ.ศ. 2538)²⁸ พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม (พ.ศ. 2539)²⁹ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี (อยู่ในระหว่างดำเนินการ) เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเวลานี้ยังไม่พื่นที่จะเกิดขึ้นจากพระสงฆ์และวัด ในขณะที่สังคมมักเชื่อกันว่าวัดได้ถูกกลดทอบทบาทจากการเป็นศูนย์กลางในการสร้าง แลกเปลี่ยน และพัฒนาชีวิตทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นมากกว่าศตวรรษแล้ว

ในขณะที่เดียวกันการจัดประชุมสัมมนาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของหน่วยงานต่าง ๆ ก็มีส่วนทำให้บรรยากาศของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเริ่มมีความคึกคักมากขึ้น อาทิ งานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย” จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (พ.ศ. 2539) “สัมมนาเชิงปฏิบัติการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” จัดโดยมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ (พ.ศ. 2539) “สัมมนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในเขตภาคเหนือตอนบน” จัดโดยมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ (พ.ศ. 2540) “สัมมนาพิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่” จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรร่วมกับสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. 2544) เป็นต้น การสัมมนาดังกล่าวก่อให้เกิดบรรยากาศที่จะกระตุ้นให้นักวิชาการทั้งในส่วนกลาง นักวิชาการท้องถิ่น สถาบันการศึกษา รวมถึงชุมชน มีความตื่นตัวและสนใจงานด้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้น

อำนาจของท้องถิ่นในการจัดการพิพิธภัณฑ์

พลังของภาคประชาชนเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่องานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้น เมื่อสังคมไทยมีการปฏิรูปกฎหมายครั้งสำคัญที่ยอมรับสิทธิของชุมชนมากขึ้น ทั้งพระราชบัญญัติสภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบลที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2537 สารสำคัญคือการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น โดยหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นข้อหนึ่งระบุไว้คือ บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2540 ตามมาตรา 46 ที่ให้สิทธิแก่ท้องถิ่นในการจัดการอนุรักษ์และฟื้นฟู จารีตประเพณีท้องถิ่นด้วยตนเอง บริบทที่เปลี่ยนไปนี้เปิดช่องทางให้กับการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในรูปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้สะดวกขึ้น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลายเป็นองค์กรที่ต้องเกิดขึ้นตามเงื่อนไขและบริบทของสังคมที่

²⁷ มหาวิทยาลัยศิลปากร, พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เจริญพระชนมพรรษา 5 รอบ, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535).

²⁸ ข้อมูลจากการสัมมนาเนื่องในวาระขึ้นรอบปีที่ 5 พิพิธภัณฑ์จันเสน เรื่อง ความรู้และความเข้าใจใหม่จากการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ณ ศาลาประชาชนวัดจันเสน อ.ตาคิลี จ.นครสวรรค์ วันที่ 28 ตุลาคม 2543 ณ ศาลาประชาชนวัดจันเสน อ.ตาคิลี จ.นครสวรรค์.

²⁹ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า 45.

เปลี่ยนแปลงไป ความอยากมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวมทั้งสำนึกร่วมของชุมชนที่อยากเป็นตัวของตัวเองนั้นก็มีมากจนกลายเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งในสังคมไทย ณ ปัจจุบัน

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหลายแห่งเกิดขึ้นจากการได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ทั้งนี้การใช้งบประมาณสนับสนุนโครงการกิจกรรมต่าง ๆ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีงบประมาณหมวดที่เรียกว่าเงินอุดหนุน โดยการตั้งงบประมาณหมวดเงินอุดหนุนนี้ ไม่ได้มีการกำหนดวงเงินเอาไว้ แต่คำนึงถึงฐานะการคลังขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และโครงการกิจกรรมดังกล่าวสอดคล้องกับนโยบายประจำปี³⁰ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ได้รับเงินสนับสนุนจากเทศบาลตำบล เช่น ศูนย์อนุรักษ์มรดกท้องถิ่นกะทู้ จังหวัดภูเก็ต ได้รับงบประมาณอุดหนุนการดำเนินงานจากเทศบาลตำบลกะทู้ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านลະงູ ຈັງຫວັດສະຕູລ ດ້ວຍເງິນສົນບັດສູນການກໍ່ສ້າງอาคารจัดแสดงจากเทศบาลตำบลกำแพง อำเภอลະงູ ພິພິດຄັນທໍພື້ນບ້ານລະງູ ຈັງຫວັດສະຂລາ ທີ່ดำเนินงานและบริหารจัดการโดยเทศบาลนครสงขลา³¹

ในขณะเดียวกันพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบางแห่งที่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น นอกจากจะการสร้างให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังคำนึงถึงผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวตามกระแสส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกระแสหลักของสังคมไทยในเวลานี้ อาทิเช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านลະງູ ຂັ້ນລ່າງຂອງอาคารทำเป็นศูนย์บริการท่องเที่ยวเทศบาลตำบลกำแพง พิพิธภัณฑ์พำมะรงค์เป็นศูนย์บริการข้อมูลการท่องเที่ยวของจังหวัดสงขลา เหตุผลหนึ่งที่อธิบายได้คือ หน้าที่ข้อหนึ่งในบทบัญญัติตามกฎหมายของเทศบาลนคร คือการส่งเสริมกิจการการท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงถูกผนวกรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของแผนส่งเสริมการท่องเที่ยวของเทศบาล

หน้าที่อีกประการหนึ่งขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบลข้อหนึ่งคือ ส่งเสริมการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ทำให้อบต.เข้าไปผูกพันกับงานด้านสร้างแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนด้วย นั่นคือการจัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) ตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2542 “ศรช.” ถือเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอีกลักษณะหนึ่ง โดยมี อบต.เป็นผู้กำกับดูแล และมีศูนย์การเรียนนอกโรงเรียนเป็นผู้สนับสนุนส่งเสริม วัตถุประสงค์หลักคือเพื่อเป็นศูนย์กลางจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประชาชนในชุมชน เป็นสถานที่เสริมสร้างโอกาสการเรียนรู้ ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิทยาการ ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน

นอกจากนี้ยังมีกลไกใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือของภาครัฐและนอกภาครัฐ เข้ามาเป็นเฟืองจักรที่สำคัญในการขับเคลื่อนการสร้างแหล่งเรียนรู้ในรูปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้แพร่กระจายลงสู่ท้องถิ่น อาทิ โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2545 อันเป็นโครงการที่เกิดจากความร่วมมือของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มูลนิธิชุมชนไท สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และเครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง โดยเมืองน่าอยู่นั้นจะต้อง

³⁰ ว. สุวรรณ (นามแฝง), *ไขปัญหาอบต.*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543), หน้า 53, 202.

³¹ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

มีลักษณะเป็นองค์รวมที่หลากหลาย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และกายภาพ³² ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นก็คือ เป็นองค์ประกอบหนึ่งของ “เมื่อนำอยู่” พิพิธภัณฑ์ที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการนี้ อาทิ พิพิธภัณฑ์วัดเกตุการาม จังหวัดเชียงใหม่ พิพิธภัณฑ์ชุมชน อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น³³

นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ได้มีแผนนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมออกมา ซึ่งก็สอดคล้องกับนโยบายในการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นของรัฐ โดยส่วนใหญ่นักคิด สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้จัดตั้ง “หอวัฒนธรรมนิทัศน์” ขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในปี พ.ศ. 2537 เพื่อสนองต่อนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารงานวัฒนธรรม การขยายเครือข่ายการดำเนินงานวัฒนธรรมให้แพร่หลาย³⁴ โดยสวช. พยายามให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ดังนโยบายที่ว่า

“...มีแผนนโยบายในการสนับสนุนส่งเสริมการดำเนินงานวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดตั้งหอวัฒนธรรมนิทัศน์ในส่วนภูมิภาค ซึ่งต้องเกิดจากการรวมตัวของประชาชนที่เป็นเจ้าของท้องถิ่นนั้นๆ และให้ท้องถิ่นได้รับผิดชอบการศึกษา การจัดตั้งและบริหารงานต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อเป็นแหล่งกลางในการเรียนรู้วิถีชีวิตและภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม....”³⁵

สวช. พยายามสร้างให้หอวัฒนธรรมนิทัศน์ เป็นศูนย์กลางในการศึกษา ค้นคว้า รวบรวมและถ่ายทอดวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ให้รวมตัวกันทำการศึกษา ค้นคว้า เก็บข้อมูล และนำเสนอเรื่องราววิถีชีวิตของตน ซึ่งจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในการดำเนินชีวิตของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น³⁶

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในรูปแบบของหอวัฒนธรรมนิทัศน์ จึงเป็น “แหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต” อันสอดคล้องกับนโยบายการปฏิรูปการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตราที่ 25 ที่รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยาน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬา และนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งเรียนรู้อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ³⁷

ข้อมูล ณ ปี พ.ศ. 2544 เครือข่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ทั่วประเทศมีทั้งสิ้น 44 แห่ง มีทั้งที่จัดตั้งขึ้นใหม่ เช่น หอวัฒนธรรมนิทัศน์วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา หอวัฒนธรรมนิทัศน์เฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษก จังหวัดเชียงราย หอวัฒนธรรมนิทัศน์ลุ่มน้ำโขง จังหวัดนครพนม เป็นต้น บางแห่งเป็นศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด หรือเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

³² มูลนิธิชุมชนไทย, *โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมื่อนำอยู่*, [Online]. Available: <http://www.chumchonhai.or.th>. [Accessed 10 มีนาคม 2547].

³³ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, *กิจกรรมชุมชน*, [Online]. Available: <http://www.codi.or.th>. [Accessed 10 มีนาคม 2547].

³⁴ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, *คู่มือแนวทางการจัดตั้งและดำเนินงานหอวัฒนธรรมนิทัศน์*, (กรุงเทพฯ: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ ส่วนใหญ่นักคิด สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544), หน้า 1.

³⁵ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า คำนำ.

³⁶ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า บทนำ.

³⁷ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า บทนำ.

อยู่แล้ว แต่เมื่อมาเข้าร่วมโครงการอบรมผู้บริหารหอไทยนิทัศน์ จึงถือเป็นเครือข่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ด้วย เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดตราด โรงเรียนสตรีประเสริฐศิลป์ ศูนย์วัฒนธรรมโรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง จังหวัดสมุทรปราการ พิพิธภัณฑวัดคลองท่อม จังหวัดกระบี่ หอวัฒนธรรมบ้านละไม เกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี พิพิธภัณฑพื้นบ้านวัดฝั่งคลอง (ไทยพวน) จังหวัดนครนายก เป็นต้น³⁸

ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน เป็นอีกโครงการของสวช. ที่เชื่อมโยงกับงานพิพิธภัณฑท้องถิ่น โครงการดังกล่าวออกมาในปี พ.ศ. 2546 มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริม สนับสนุน การสืบค้น การถ่ายทอด การเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบหนึ่งในหกส่วนของศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมสายใยชุมชนนี้ สวช. ได้ตั้งเป้าไว้ว่าหลังจากที่ตั้งศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนครบทุกจังหวัดแล้ว จะเตรียมขยายศูนย์ให้ครบทุกอำเภอ ซึ่งขณะนี้ได้เริ่มจัดตั้งแล้ว 5 ศูนย์ ใน 5 อำเภอของจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี และเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2548 เตรียมขยายไปทุกตำบล³⁹ ซึ่งถ้าเป็นไปตามแผนงานที่สวช. ตั้งไว้ พิพิธภัณฑท้องถิ่นที่กำลังเกิดขึ้นมาเป็นจำนวนมากนี้จะกลายเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของสังคมไทย

พิพิธภัณฑท้องถิ่นในรูปแบบของการสะสมส่วนบุคคล

การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑท้องถิ่นอีกรูปแบบหนึ่ง คือการสะสมส่วนบุคคล ความสนใจของคนที่จะสะสมวัตถุของเป็นสิ่งที่ติดตัวกับทุกคน อันเกิดจากอารมณ์ชื่นชอบในสิ่งของต่าง ๆ ที่ตนเองสนใจและต้องการเก็บของเหล่านั้นไว้ชื่นชม รวมทั้งเกิดจากความรู้สึกร่วมบางอย่าง ในการเก็บรักษาสีงของที่เป็นตัวแทนของวิถีชีวิตแบบเดิมที่สูญหายไปแล้ว ซึ่งจะมีรายละเอียดเฉพาะกรณีที่แตกต่างกันไป รวมทั้งมีเหตุผลในการสะสมวัตถุที่ซับซ้อน ซึ่งยังต้องการการศึกษาต่อไปอีก แต่เงื่อนไขหนึ่งที่จำกัดว่า ใครคือคนที่สามารถสะสมของมีค่าได้ คือฐานะทางการเงิน ผู้ที่จะสามารถสะสมวัตถุมีค่าได้ส่วนใหญ่จึงเป็นคนที่มีฐานะดี เช่นในหมู่ของชนชั้นสูง เจ้านาย คหบดี ของที่สะสมส่วนใหญ่มักเป็นประเภทสิ่งของมีค่าของวงศ์ตระกูล ของแปลก หรือวัตถุที่เป็นความนิยมชมชอบเป็นส่วนตัว และพฤติกรรมหนึ่งที่ยกกันไม่ออกจากการสะสมวัตถุ ก็คือการนำของมาอวด มาชม หรือมาแลกเปลี่ยนในหมู่ผู้ที่สนใจเหมือนกัน อันนำไปสู่การเปิดเป็นพิพิธภัณฑที่ให้คนอื่นได้เข้าชม

อย่างไรก็ดีเราจะสามารถทราบเรื่องราวของคนกลุ่มนี้ก็เฉพาะผู้ที่เปิดเผยว่าตนสะสมวัตถุ หรือมีงานตีพิมพ์เท่าที่มีหลักฐานนั้น แต่ยังมีกลุ่มคนสะสมวัตถุอีกจำนวนมากมายที่เก็บสะสมของมานานแล้วและไม่เปิดเผยตัว พิพิธภัณฑที่เป็นของสะสมส่วนบุคคลแห่งแรกคือ พิพิธภัณฑสถานส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

³⁸ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, เอกสารการฝึกอบรมผู้บริหารหอวัฒนธรรมนิทัศน์ รุ่นที่ 6

26 มิถุนายน - 2 กรกฎาคม 2544, (กรุงเทพฯ: ฝ่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ ส่วนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544), หน้า 76-83.

³⁹ ผกาภาส ใจฉลาด, "บันสนัยสายใยชุมชน ให้นักวิชาการทำงานกับชาวบ้าน", ใน หนังสือพิมพ์ คมชัดลึก. (ฉบับวันที่ 19 มกราคม 2547).

เจ้าอยู่หัว นามว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ” ที่ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2402⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีพิพิธภัณฑของสะสมส่วนบุคคลของเจ้านาย เช่น พิพิธภัณฑวังสวนผักกาด ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2502 โดย ม.ร.ว.พันธุ์ทิพย์ บริพัตร⁴¹ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีนักสะสมของเก่าในเมืองไทยไม่ใช่แค่กลุ่มเจ้านายเท่านั้น แต่ยังมีประชาชนธรรมดาด้วย แต่เรากลับเริ่มเห็นการก่อตั้งหรือเปิดพิพิธภัณฑของเอกชนที่เป็นของสะสมส่วนบุคคลที่ไม่ใช่เจ้านาย ราวปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมาเอง เช่น สารร พิพิธภัณฑผ้าทองคำ (พ.ศ. 2525)⁴² พิพิธภัณฑพื้นบ้านจำทวี (พ.ศ. 2526)⁴³ พิพิธภัณฑหนังตะลุงสุชาติ ทรัพย์สิน (พ.ศ. 2528)⁴⁴ เป็นต้น สังเกตได้ว่าคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ก็ไม่ใช่คนหบดี แต่เป็นชนชั้นกลางที่พอจะมีฐานะ และมี “ใจรัก” เป็นผู้ที่แลเห็นอดีต และต้องการนำภูมิปัญญาและความรู้ในอดีตมาเผยแพร่ เข้าใจว่าด้วยสภาพสังคมหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่ฉบับแรกที่เร่งรัดพัฒนา มุ่งสร้างความสำเร็จทางวัตถุ ละเลยวิถีชีวิตวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สภาพสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ทำให้เกิดความรู้สึกโหยหาต้องการหวนกลับไปหาวิถีชีวิตท้องถิ่น อดีตที่รุ่งเรือง เป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้พิพิธภัณฑท้องถิ่นของเอกชนที่ส่วนใหญ่เป็นประเภทที่ใช้วัตถุเป็นตัวแทนเพื่อรื้อฟื้นภาพอดีตเกิดขึ้นมา

แต่ทั้งนี้การเปิดพิพิธภัณฑเอกชนในระยะแรกนั้น เป็นสิ่งที่ไม่คุ้นชินในสังคมไทย ลำพังการที่คนธรรมดาคนหนึ่งจะลุกขึ้นมาเปิดพิพิธภัณฑขึ้นในยุคหนึ่ง นอกจากมีเงินแล้วยังต้องอาศัยความกล้าหาญอยู่มากทีเดียว ด้วยความรับรู้ของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยในตอนนั้นต่อความสำคัญของพิพิธภัณฑยังมีน้อยมาก มักจะยึดติดภาพว่าพิพิธภัณฑเป็นของ “หลวง” มิพักต้องพูดถึงพิพิธภัณฑท้องถิ่นของเอกชน ดังคำพูดของจำสิบเอกทวี บุรณเขตต์ ที่ว่า

“.. ในช่วงแรก ๆ ไม่มีใครเข้าใจการกระทำของผม แม้แต่ภรรยายังร้องไห้เสียใจ เพราะมีเงินเท่าไรก็นำไปซื้อของเก่าหมด ซึ่งผู้คนในสมัยเมื่อสิบปีก่อนนั้นยังไม่เข้าใจ และไม่อาจเข้าใจได้ ...”⁴⁵

หรืออย่างกรณีพิพิธภัณฑบ้านหนังตะลุงสุชาติ ทรัพย์สิน และพิพิธภัณฑพื้นบ้านละงู ที่เล่าไว้ในการประชุมเครือข่ายฯ ภาคใต้⁴⁶ “... เวลาจะสร้างพิพิธภัณฑปัญหาที่เกิดขึ้น อันแรกคือ ญาติพี่น้องและเพื่อน ๆ นั้นแหละ เขาบอกว่าสร้างห้องแถวดีกว่า ...” (สุชาติ ทรัพย์สิน พิพิธภัณฑบ้านหนังตะลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช)

⁴⁰ จิรา จงกล, “พัฒนาการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย”, ใน *กิจการพิพิธภัณฑสถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517), หน้า 27.

⁴¹ สุภัทรดิศ ดิศกุล, “พิพิธภัณฑวังสวนผักกาด”, ใน *กิจการพิพิธภัณฑสถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517), หน้า 94.

⁴² กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, *นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทยภาคเหนือ (เล่ม 2)*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 153.

⁴³ ทวี บุรณเขตต์, “พิพิธภัณฑพื้นบ้านจำทวี อีกตัวอย่างของการสรรสร้างเพื่อแสดงภูมิปัญญาท้องถิ่น”, ใน *เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ พิพิธภัณฑท้องถิ่นในประเทศไทย*, (วันที่ 23-24 พฤศจิกายน 2539 จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร), หน้า 29.

⁴⁴ แผ่นพับประชาสัมพันธ์ บ้านหนังตะลุงสุชาติ ทรัพย์สิน.

⁴⁵ ทวี บุรณเขตต์, *เรื่องเดิม*, หน้า 29.

⁴⁶ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

“...วันนี้ผมดีใจมากที่มาเจอเพื่อนร่วมแก๊งค์เดียวกัน เพราะแถวบ้านผมเขาว่า ผมบ้า ทำอะไรไร้สาระ มีแต่หมดเงิน ไม่เห็นมีรายได้เข้าบ้านเลย สะสมของโบราณจนบ้านรกรุงรัง เลี้ยงหนู เลี้ยงงูเห่า...” (ชัยวัฒน์ ไชยกุล พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านละลุ จังหวัดสตูล)

การเกิดพิพิธภัณฑสถานเอกชนเริ่มมีมากขึ้นอีกระลอกราวทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เช่น พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจังหวัดเชียงราย (พ.ศ. 2533)⁴⁷ บ้านร้อยอันพันอย่าง จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2538)⁴⁸ บ้านเกวียนมุก จังหวัดมุกดาหาร (พ.ศ. 2538)⁴⁹ พิพิธภัณฑสถานเปลือกหอย จังหวัดภูเก็ต (พ.ศ. 2540)⁵⁰ พิพิธภัณฑสถานสุภา จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2541) พิพิธภัณฑสถานวิถีชีวิตชาวนาไทย บ้านลานแหลม จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. 2542)⁵¹ บ้านพิพิธภัณฑสถาน (พ.ศ. 2544)⁵² พิพิธภัณฑสถานปลาหิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. 2544)⁵³ พิพิธภัณฑสถานผ้าโบราณสบันงา จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2545)⁵⁴ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในประเทศไทยสัมพันธ์เกี่ยวโยงอย่างแนบแน่นกับเงื่อนไขและบริบททางสังคมในหลายระดับ แนวคิดและการรับรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในสังคมไทย มีการเปลี่ยนแปลงท่ามกลางเงื่อนไขและบริบทของสังคมแต่ละช่วงเวลา กล่าวได้ว่าระยะเริ่มแรกของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นของไทยโดยมากเกิดขึ้นที่วัด โดยมีหน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดการ เนื่องจากรัฐมีแนวคิดที่ว่าของเก่าส่วนใหญ่ที่อยู่ในวัดนั้นเป็นทรัพย์สินแผ่นดิน เป็นสมบัติของชาติ ท้องถิ่นยังไม่มีความสามารถที่จะจัดการเองโดยลำพัง แม้กระทั่งต่อมา เมื่อรัฐขยายงานพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นให้กว้างขวางมากขึ้นผ่านสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ ด้วยการตั้งศูนย์วัฒนธรรมขึ้นมา โดยนิยามบทบาทของศูนย์วัฒนธรรมในรูปของการให้การศึกษา ให้ความรู้แก่ประชาชน อย่างไรก็ตาม และหลักคิดต่าง ๆ ของศูนย์วัฒนธรรมก็รับมาจากส่วนกลาง ความสามารถพัฒนาองค์ความรู้ในท้องถิ่นตัวเองอย่างจริงจัง และบทบาทในการบริการสังคมในวงกว้างของศูนย์วัฒนธรรม จึงยังคงต้องถูกตั้งคำถาม ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่างานพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นระยะแรกยังอิงอยู่กับศูนย์กลางอำนาจรัฐมากกว่าชุมชนและท้องถิ่น

เป็นเวลากว่าเกือบศตวรรษหลังจากเกิดพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นระยะแรก เมื่อรัฐเริ่มกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในปี พ.ศ. 2537 ในช่วงเวลานี้เองพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากอีกระลอกหนึ่ง เมื่อแนวคิดและการรับรู้เรื่อง

⁴⁷ กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, *นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทยภาคเหนือ (เล่ม 1)*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 15.

⁴⁸ กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 165.

⁴⁹ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 27-28 ธันวาคม 2546 ณ จังหวัดมหาสารคาม.

⁵⁰ กุศล เขียมอรุณ, *เที่ยวทั่วไทยไปกับนายรอบรู้: ภูเก็ต*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2543).

⁵¹ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น (ภาคกลาง-ตะวันตก) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 26-27 กรกฎาคม 2546 ณ จังหวัดนครปฐม.

⁵² บ้านพิพิธภัณฑสถาน, *แนะนำบ้านพิพิธภัณฑสถาน*, [Online]. Available: <http://www.houseofmuseums.org/information.htm> [Accessed 10 เมษายน 2547].

⁵³ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

⁵⁴ กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, *เรื่องเดิม*, หน้า 97.

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเปลี่ยนไป พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นถูกนิยามให้มีบทบาทมากขึ้นต่อการบริการสังคมในฐานะเป็น “แหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต” นอกจากนี้ ยังมีการเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเข้ากับเรื่องของสิทธิในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ที่จะต้องกระทำโดยคนในท้องถิ่นเองไม่ใช่หน่วยงานของรัฐ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสิทธิ เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่เริ่มต้นได้ในชุมชนหรือท้องถิ่นเอง โดยเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้ท้องถิ่นนิยามตนเอง ซึ่งมีลักษณะเป็นการท้าทายการครอบงำจากภายนอก ทั้งระดับส่วนกลางจนถึงระดับโลก ชื่อของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในยุคปัจจุบันจึงมักมีคำว่า “ท้องถิ่น” “พื้นบ้าน” เข้ามาร่วมอยู่ในชื่อเสมอ

ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นเป็นบริบทเชิงนโยบาย และความเปลี่ยนแปลงทางสังคมระดับมหภาค การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งในท้องถิ่น และการก่อตัวของความสนใจและสำนึกในความเป็นพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายอยู่มาก บางแห่งอาจจะเกิดมาจากการริเริ่มของหน่วยงานของรัฐหรือราชการ และอาศัยทรัพยากรด้านต่าง ๆ จากภาครัฐ บางแห่งอาจจะเกิดโดยเอกเทศ หรือโดยความร่วมมือกันเองในชุมชน และไม่ต้องการเกี่ยวข้องกับหน่วยงานราชการ ภาพของการสนองตอบ หรือตอบโต้ ต่อรองกับแนวความคิดที่ถูกนำเข้าไปจากภายนอก เป็นเนื้อหาที่จะนำเสนอในส่วนต่อไป.

- ส่วนที่ 4 -

วิธีการเก็บข้อมูล และข้อมูลพื้นฐาน

การวิจัยในระยะแรกเป็นการสำรวจ เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานเรื่อง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย” เมื่อเริ่มศึกษานั้น ปัญหาประการหนึ่งคือ การระบุ ว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคืออะไร ซึ่งก็ก่อให้เกิดปัญหาของการนิยามและการจำแนกประเภทอยู่พอสมควร เนื่องจากพิพิธภัณฑ์ที่อาจส่งเคราะห์เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น มีความหลากหลายมากทั้งในด้านชื่อที่เรียก บางแห่งเรียกพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้าง พื้นบ้านบ้าง บางแห่งเรียกว่า ศูนย์วัฒนธรรม แต่ก็มีลักษณะคล้ายกัน บางแห่งอาจมีหลายชื่อเรียก สิ่งที่จัดแสดงก็มีความแตกต่างกัน องค์กรหรือบุคคลที่ดูแล รวมทั้งประวัติความเป็นมา และบทบาทที่ทำในชุมชน ก็มีได้หลายลักษณะ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในขณะที่องค์ความรู้ของเราในเรื่องนี้ ยังมีจำกัด น่าจะเป็นการสำรวจในลักษณะที่กว้าง มากกว่าที่จะพยายามขีดเส้นล้อมกรอบลงไปอย่างเด็ดขาดในเบื้องต้นว่าจะครอบคลุมเฉพาะพิพิธภัณฑ์บางลักษณะ สิ่งที่เรามีชัดเจนคือ เราไม่ครอบคลุม พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่ของหน่วยงานของรัฐ หรือเอกชน ในเมืองหลวง หรือเมืองใหญ่ พิพิธภัณฑ์ของสถานศึกษา แต่จะเน้นไปที่พิพิธภัณฑ์ที่แสดงเรื่องราวชีวิตของสามัญชนในบริเวณท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะบางอย่างที่มีความเฉพาะของตนเอง และเป็นลักษณะที่หล่อหลอมขึ้นมาจากวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และประวัติศาสตร์ของกลุ่มคน

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเหล่านี้ มักจะเป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็ก และในขณะนี้ยังไม่มีการศึกษาใดที่รวบรวมทำเนียบของพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็กเหล่านี้ไว้ได้โดยครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งอันที่จริงแล้วก็อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ เนื่องจากในปัจจุบันมีความเคลื่อนไหวเรื่องพิพิธภัณฑ์สูงมาก มีโครงการพิพิธภัณฑ์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา บางแห่งที่เคยมีชื่ออยู่อาจปิดไป หรือสถานที่บางแห่งที่เก็บของสะสมไว้ อาจไม่ได้ประกาศว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการสำรวจคือ การจัดทำทำเนียบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในเบื้องต้น เพื่อให้ใช้เปรียบเทียบดูความเคลื่อนไหวที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

วิธีการเก็บข้อมูล อาจแบ่งได้เป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ **ส่วนแรก** เป็นการเก็บข้อมูลจากเอกสาร โดยค้นหาจากรายชื่อของพิพิธภัณฑ์ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรเคยรวบรวมไว้เป็นทำเนียบนาม และจัดใส่ไว้ในเว็บไซต์ของศูนย์ รวมทั้งเก็บรวบรวมจากฐานข้อมูลเดิม ซึ่งได้มาจากแบบสอบถามที่ศูนย์ฯ ส่งออกไปตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2540 จากรายงานการสำรวจพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของศูนย์ฯ ที่ได้เคยทำมา นอกจากนั้นได้ค้นหาเพิ่มเติมจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ซึ่งได้สำรวจและรวบรวมไว้ส่วนหนึ่ง หนังสือมานุกรมพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย ภาคเหนือ ของสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ข้อมูลจากมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ เว็บไซต์ของจังหวัดต่าง ๆ เอกสารคู่มือการท่องเที่ยว หนังสือพิมพ์ จดหมายข่าว นิตยสาร และวารสารต่าง ๆ ที่นำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น เมืองโบราณ ศิลปวัฒนธรรม สารคดี ทักษิณคดี แลได้ รุสมีแล รวมถึงหนังสือแนะนำจังหวัด หนังสือประวัติศาสตร์และโบราณคดีภูมิภาคต่าง ๆ สารานุกรมวัฒนธรรม ฯลฯ งานวิจัยทั้งที่เกี่ยวกับเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งยังมีจำนวนไม่มากนัก และงานวิจัยที่ไม่เกี่ยวข้องกันกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นโดยตรง แต่เกี่ยวข้องกับมิติทางสังคมวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นศึกษา ชุมชนศึกษา ภูมิปัญญาชาวบ้าน การเคลื่อนไหวทางสังคม ความ

เข้มแข็งของชุมชน ฯลฯ ซึ่งดูได้จากรายชื่องานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากแหล่งทุนวิจัยหลัก ๆ ภายในประเทศอย่าง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ตลอดจนงานวิจัยที่ตีพิมพ์หรือนำเสนอในเวทีสัมมนา และการประชุมทางวิชาการต่าง ๆ

นอกจากข้อมูลทางเอกสารแล้วยังได้สอบถามจากนักวิชาการพิพิธภัณฑสถานหลายท่าน ได้แก่ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะฯ ผศ.อภิญา บัวสรวง มหาวิทยาลัยมหิดล อ.ปฐมฤกษ์ เกตุทัต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดร.สุภาพร นาคบัลลังค์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อ.บุปผา จิระพงษ์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ผศ.ชุตินา เวทการ สถาบันราชภัฏลำปาง รศ.ดร.ทวีศิลป์ สีบัวผัน และ อ.สมชาย นิลอาธิ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผศ.แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ เป็นหลัก

ส่วนที่สอง นั้น เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการเดินทางไปสำรวจเองโดยที่มิวิจัยของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มีการเดินทางไปสำรวจภาคสนามในระยะเวลาที่ 1 (กรกฎาคม 2546 - เมษายน 2547) รวมทั้งสิ้น 8 ครั้ง ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 วันจันทร์ที่ 11 สิงหาคม 2546 (สมุทรปราการ – ฉะเชิงเทรา – จันทบุรี)

พิพิธภัณฑสถานวัฒนธรรมอำเภอบางพลี โรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง จ.สมุทรปราการ
ชมรมดนตรีไทย โรงเรียนวัดบางโรง ต.บางโรง กิ่ง อ.คลองเขื่อน จ.ฉะเชิงเทรา
ศูนย์บูรณะหอไตรวัดตะกาดเฝ้า วัดตะกาดเฝ้า อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี

ครั้งที่ 2 วันอังคารที่ 19 สิงหาคม 2546 (นครนายก – ปราจีนบุรี)

พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นบ้านปากพลี วัดโพธิ์ปากพลี ต.ปากพลี อ.ปากพลี จ.นครนายก
พิพิธภัณฑสถานวัดฝั่งคลอง ต.เกาะหวาย อ.ปากพลี จ.นครนายก
พิพิธภัณฑสถานวัดสว่างาม ต.บางบริบูรณ์ อ.เมือง จ.ปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑสถานวัดแก้วพิจิตร ต.บางบริบูรณ์ อ.เมือง จ.ปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดบางแตน ต.บางแตน อ.บ้านสร้าง จ.ปราจีนบุรี

ครั้งที่ 3 วันเสาร์ที่ 23 สิงหาคม 2546 (ระยอง – จันทบุรี)

พิพิธภัณฑสถานใหญ่วัดบ้านดอน ต.เชิงเนิน อ.เมือง จ.ระยอง
พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดเขากระโดน ต.ชากโดน อ.แกลง จ.ระยอง
ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของ โรงเรียนคลองพลูวิทยา ต.ตะเคียนทอง กิ่ง อ.เขาฉกรรจ์ จ.จันทบุรี

ครั้งที่ 4 วันพฤหัสบดีที่ 28 – วันอาทิตย์ที่ 31 สิงหาคม 2546 (มหาสารคาม – ร้อยเอ็ด – กาฬสินธุ์)

พิพิธภัณฑสถานวัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม
พิพิธภัณฑสถานบ้านเชียงเหียน ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม
วัดปรางค์กู่ ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม
พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดพุทธมงคล อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
พิพิธภัณฑสถานอีสาน สถาบันวิจัยรุกขเวช สถานปฏิบัติการณ์นาดูน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วัดโพธาราม บ้านดงบัง ต.ดงบัง อ.นาคนุ่น จ.มหาสารคาม
วัดท่าม่วง ต.ท่าม่วง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
วัดกลางมิ่งเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
วัดโพธิ์ชัยเสมาราม (ศาลาน้อย) อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์
เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ต.กมลาไสย อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่นและภูมิภาคบ้าน โรงเรียนไตรรัตน์วิทยาคม อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติผู้ไท หอเย็น วัดสิมนาโก อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์
พิพิธภัณฑสถาน 160 ล้านปี วัดป่าพุทธบุตร ต.กุศสิมคุ้มใหม่ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์

ครั้งที่ 5 วันจันทร์ที่ 22 – วันพฤหัสบดีที่ 25 กันยายน 2546 (ลำพูน – ลำปาง)

เมืองโบราณเวียงกุมกาม อ.เมือง จ.ลำพูน
พิพิธภัณฑสถานวัดพระยืน อ.เมือง จ.ลำพูน
พิพิธภัณฑสถานวัดต้นแก้ว บ้านเวียงยอง ต.เวียงยอง อ.เวียงยอง จ.ลำพูน
วัดพระธาตุหริภุญไชย ถนนไชยมงคล ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ลำพูน
วัดปงยางครก ต.ปงยางครก อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง
วัดศรีทองเมือง อ.เมือง จังหวัดลำปาง
พิพิธภัณฑสถานวัดไหลหิน ต.ไหลหิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง
พิพิธภัณฑสถานแห่งลานนา วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม อ.เมือง จ.ลำปาง
พิพิธภัณฑสถานเขาลางคันคร วัดพระเจดีย์ขาวหลัง ต.ต้นธงชัย อ.เมือง จ.ลำปาง

ครั้งที่ 6 วันพุธที่ 14 มกราคม 2547 (ลพบุรี)

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ อ.เมือง จ.ลพบุรี
พิพิธภัณฑสถานบ้านโป่งมะนาว วัดโป่งมะนาว ต.ห้วยขุนราม อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี

ครั้งที่ 7 วันศุกร์ที่ 16 – วันพุธที่ 21 มกราคม 2547

(สุราษฎร์ธานี – นครศรีธรรมราช – พัทลุง – ตรัง – กระบี่ – สงขลา)
พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านไชยา ต.ตลาดไชยา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี
เมืองโบราณไชยา (วัดเวียง – วัดหลง – วัดกลาง) อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานปลาหิน ต.ดอนสัก อ.ดอนสัก จ.สุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานวัดเขาสวรรณประดิษฐ์ ต.ดอนสัก อ.ดอนสัก จ.สุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานวัดเขาขุนพนม อ.พรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช
ศรีธรรมราชพิพิธภัณฑสถาน วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑสถานหนังตะลุงชาติ ทรัพย์สิน ต.ในเมือง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑสถานวัดพะโคะ ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา
พิพิธภัณฑสถานภัทรีศิลป์สังวร วัดมณีมาวาสวรมหาวิหาร ต.บ่อยาง อ.เมือง จ.สงขลา

พิพิธภัณฑ์คติชนวิทยา สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ อ.เมือง จ.สงขลา
พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านควนเนียง โรงเรียนควนเนียงศึกษา อ.ควนเนียง จ.สงขลา
พิพิธภัณฑ์ของชาติ วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
พิพิธภัณฑ์พระครูพิทักษ์ชัยเขต วัดรัตนาราม ต.ท่ามะเดื่อ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง
ศูนย์ศิลปหัตถกรรมบางแก้ว (ครูอิม จันทรชุม ช่างแกะสลักหนังตะลุง) ต.ท่ามะเดื่อ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง
พิพิธภัณฑ์มรดกพื้นเมืองตำบลนาหมื่นศรี กลุ่มทอผ้านาหมื่นศรี อ.นาโยง จ.ตรัง
พิพิธภัณฑ์วัดคลองท่อม ต.คลองท่อมใต้ อ.คลองท่อม จ.กระบี่

ครั้งที่ 8 วันอาทิตย์ที่ 18 – วันพุธที่ 21 เมษายน 2547 (แพร่)

เวียงต้า อ.ลอง จ.แพร่
วัดพระธาตุพระลอ เวียงสอง อ.สอง จ.แพร่

วัดพระธาตุช่อแฮ – บ้านป่าแดง อ.เมือง จ.แพร่

วัดพระธาตุจอมแจ้ง ต.ป่าแดง อ.เมือง จ.แพร่
พิพิธภัณฑ์วัดพระหลวง อ.เมือง จ.แพร่
วัดจอมสวรรค์ อ.เมือง จ.แพร่
คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ อ.เมือง จ.แพร่
บ้านวงศ์บุรี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.แพร่
บ้านประทับใจ ต.ป่าเมต อ.เมือง จ.แพร่
วัดพระบรมธาตุถิ่นแดนหลวง ต.บ้านถิ่น อ.เมือง จ.แพร่
บ้านลุงสอน (เก็บสะสมของโบราณ) อ.เมือง จ.แพร่
วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีฯ อ.เด่นชัย จ.แพร่

การสำรวจในลักษณะนี้มีเวลาไม่มากนักสำหรับแต่ละที่ เนื่องจากต้องรีบเร่งแข่งกับเวลา แต่ก็สามารถเก็บข้อมูลสภาพทั่วไปของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง ข่าวของที่มีอยู่ และได้พูดคุยกับผู้ดูแล ซึ่งมักจะเป็นพระสงฆ์ การพูดคุยทำให้ได้ทราบความเป็นมาของการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ ความคิดเบื้องหลังการก่อตั้ง การดำเนินงาน กิจกรรม และความเกี่ยวข้องกับองค์กรต่าง ๆ สมาชิกในชุมชน และผู้ที่มาจากภายนอก และได้ทราบถึงปัญหาโดยสังเขปของพิพิธภัณฑ์

ส่วนที่สาม นอกจากข้อมูลจากเอกสารและการสำรวจภาคสนามเองแล้ว ข้อมูลหลักอีกส่วนหนึ่งได้มาจากการจัดการประชุมเครือข่ายพิพิธภัณฑ์ ซึ่งเป็นการเชิญตัวแทนจากพิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น มาร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เพื่อสำรวจสภาพการโดยทั่วไปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ลักษณะพื้นฐานของพิพิธภัณฑ์ ปัญหาและความต้องการ การจัดการประชุมนี้เกิดขึ้นทั้งหมด 5 ครั้งด้วยกัน¹ ในช่วงเวลา 8 เดือน คือ ระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2546 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547

¹ สรุปภาพการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละภูมิภาค รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุม และบันทึกการประชุมโดยสังเขป โปรดดูได้ที่ภาคผนวก.

- ครั้งที่ 1** การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคกลาง – ตะวันตก)
26 - 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมริเวอร์ จังหวัดนครปฐม
- ครั้งที่ 2** การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออก)
6 - 7 กันยายน พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมพี.เอ็ม.วาย. บีช รีสอร์ท จังหวัดระยอง
- ครั้งที่ 3** การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคเหนือ)
14 - 15 ตุลาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง จังหวัดลำปาง
- ครั้งที่ 4** การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)
27 - 28 ธันวาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมตักสิลา และสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช
สถานีปฏิบัติการนาดูน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
- ครั้งที่ 5** การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคใต้)
7 - 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547 ณ โรงแรมแกรนด์ปาร์ค จังหวัดนครศรีธรรมราช

จุดที่เลือกจัดการประชุม ได้พยายามจะให้มีการกระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ เพื่อให้เห็นภาพความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ในแต่ละท้องถิ่น และเกิดเครือข่ายที่กว้างขวางพอสมควร

การจัดการประชุมในแต่ละครั้ง มีรูปแบบและกระบวนการทำนองเดียวกัน กล่าวคือในขั้นแรก ผู้วิจัยได้ติดต่อหน่วยงาน หรือนักวิชาการในแต่ละภูมิภาค ที่มีประสบการณ์หรือทำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ในแต่ละที่ เพื่อที่จะสอบถามภูมิหลัง จำนวนพิพิธภัณฑ์ แหล่งที่ควรจะไปสำรวจ และบุคคลที่ควรที่จะเชิญมาร่วมประชุม รวมทั้งอาจขอให้ช่วยประสานงานกับพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง เพื่อติดต่อในขั้นแรก

ผู้ที่ช่วยให้ข้อมูลเบื้องต้น และประสานงานกับพิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น มีลักษณะแตกต่างกันไปตามแต่ละภูมิภาคดังนี้
ในภาคตะวันตก ได้อาศัยประสบการณ์ของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย โดยเฉพาะ คุณชำนาญ ส่งแสงทอง เจ้าหน้าที่ด้านมวลชนสัมพันธ์ ซึ่งได้สำรวจพิพิธภัณฑ์ชาวบ้านในท้องที่จังหวัดนครปฐม และจังหวัดใกล้เคียง และรู้จักชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ส่วนในภาคตะวันออกนั้น ได้ติดต่อนักวิชาการของมหาวิทยาลัยหัวเฉียว ซึ่งมีนักวิชาการที่เคยสำรวจพิพิธภัณฑ์และโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ อยู่บ้าง และเคยมีการประเมินโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ซึ่งก็มีหลายโครงการที่เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สำหรับภาคเหนือ ได้ติดต่อนักวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ลำปาง ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ และลำปาง ซึ่งดูจะมีเครือข่ายที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว

ในภาคอีสาน ได้อาศัยความร่วมมือ ประสานงานของนักวิชาการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม บางท่านที่ได้เคยสนับสนุนวัด และชุมชน จัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมาแล้ว บางท่านมีประสบการณ์ให้ความคิดเห็นในการจัดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑ์ของเทศบาลด้วย

ท้ายที่สุด ในภาคใต้นั้น เราได้ประสานงานการจัดประชุมและรวบรวมรายชื่อพิพิธภัณฑ์ จากการเดินทางไปสำรวจพิพิธภัณฑ์ภาคสนามโดยคณะผู้วิจัยเอง แต่ก็ได้รับคำแนะนำจาก ศ.สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้ง

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ และได้รายชื่อส่วนหนึ่งจาก อ.เบญจวรรณ บัวขวัญ สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

การจัดประชุมแต่ละครั้ง ใช้เวลา 2 วัน มีผู้เข้าร่วมประชุมแต่ละครั้งประมาณ 30 - 40 ท่าน จากพิพิธภัณฑ์ประมาณ 20 - 25 แห่งในแต่ละที่ ลักษณะของการประชุม ส่วนแรกเป็นการบรรยายนำสั้น ๆ โดยนักวิชาการ เพื่อนำเสนอทิศทางของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ที่มีรูปแบบหลากหลาย แต่มีหลักการในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และองค์ความรู้ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หลังจากนั้น จะเป็นการเดินทางไปชมพิพิธภัณฑ์ในบริเวณใกล้เคียงประมาณ 2-3 แห่ง เพื่อให้เห็นลักษณะที่หลากหลาย และระหว่างนั้นจะเป็นโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุม ซึ่งมาจากภูมิหลังหลากหลาย ได้สร้างความคุ้นเคย และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน และส่วนที่สามเป็นการประชุม เพื่อให้พิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งเล่าถึงประสบการณ์ของตนเอง เสนอแนะรูปแบบความร่วมมือในอนาคตของเครือข่าย และให้ความคิดเห็นว่าต้องการให้ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรสนองตอบความต้องการใดของตนบ้าง

เนื่องจากการสังเคราะห์เนื้อหาของรายงานการสำรวจ อยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่ได้รับมาจากการสำรวจ และการจัดประชุม คณะผู้วิจัยใคร่ขอกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่า เราเองตระหนักถึงความจำกัดบางประการของข้อมูล อันเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ด้วยเงื่อนไขของการสำรวจในลักษณะข้างต้น และมีความพยายามในการก้าวข้ามข้อจำกัดเหล่านั้นเท่าที่จะทำได้ ดังนี้

ข้อจำกัดประการแรกคือ ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้มานั้น เกือบทั้งหมด เป็นคำให้การจากมุมมองของผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์อยู่ในปัจจุบัน บางท่านเป็นผู้ที่เริ่มก่อตั้งบุกเบิกมาด้วยตนเอง บางท่านก็ได้รับมรดกของพระภิกษุที่เป็นเจ้าอาวาสที่ริเริ่มมาก่อน บางครั้งก็เป็นพระหรือเณรที่มีหน้าที่ไขกุญแจ พาเข้าไปชม แต่ไม่สามารถให้ข้อมูลใด ๆ ได้ ดังนั้นข้อมูลส่วนที่ยังขาดหายไปอยู่มากจากงานสำรวจ คือ **บริบท** ของการก่อตัวและดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์เหล่านั้นในชุมชนต่างๆ เราไม่ค่อยเห็นว่า มีกลุ่มคนใดอีกบ้าง นอกเหนือจากคนทำพิพิธภัณฑ์ที่จะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับอย่างสม่าเสมอ เราไม่สามารถจะทราบได้ว่า ชาวบ้าน ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดที่มีพิพิธภัณฑ์มีทัศนคติอย่างไร เคยเข้ามาดูหรือไม่ ในโอกาสใด หรือครูในโรงเรียนที่อยู่ข้างเคียง มีความคิดความเห็นอย่างไร หรือคิดว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์หรือไม่ เป็นต้น ในกรณีที่ทำได้ เมื่อเราเข้าไปสำรวจโดยมีผู้วิจัยหลายคน ก็พยายามจะแยกกันไปคุยกับคนกลุ่มต่าง ๆ เท่าที่จะสามารถทำได้ ซึ่งก็อาจจะทำได้ไม่มากนัก แต่ในหลายกรณีก็ทำให้เกิดคำถาม ที่น่าจะค้นหาคำตอบในการศึกษาที่ต้องทำในลักษณะที่เจาะลึกลงไป

ข้อจำกัดประการที่สอง การถามความคิดเห็นจากผู้ที่ทำพิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะในเรื่องของการประเมินบทบาทของพิพิธภัณฑ์นั้น มักจะทำในบรรยากาศของการพบกันเป็นครั้งแรก ระหว่างผู้มาร่วมประชุมกับผู้วิจัย และระหว่างผู้มาร่วมประชุมด้วยกันเอง ดังนั้นลักษณะของคำบอกเล่าต่าง ๆ มักจะเริ่มด้วยคำบอกเล่าที่เป็นทางการ บางครั้งก็สับสนท่าที และบางครั้งก็ต้องการจะเสนอภาพของตนเองในทางบวก ทำให้เราไม่สามารถจะแยกแยะได้ว่า คำบอกเล่าเหล่านั้นเป็นภาพของบทบาท "ที่ควรจะเป็น" หรือ "เชิงอุดมคติที่อยากให้เห็น" หรือ เป็นสภาพที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม เราก็มีข้อสังเกตว่า ระดับของความเป็นทางการนั้น มักจะผูกพันไปกับกลุ่มของผู้ที่มาร่วมประชุม ในการประชุมที่มีผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ที่เป็นข้าราชการ หรือมีตำแหน่งทางการค่อนข้างมาก ภาษาที่เป็นสูตรทางการก็จะมีค่อนข้างมากตามไปด้วย

ข้อจำกัดประการที่สาม ในเรื่องของการประเมินความต้องการ และรูปแบบของความช่วยเหลืออื่น ๆ ข้อมูลที่

ได้มา มักจะเคลือบแฝงด้วยความเข้าใจว่า จะสามารถคาดหวังอะไรได้บ้างจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดประการหนึ่ง คือพิพิธภัณฑสถานส่วนมากจะกล่าวได้ว่า ขาดแคลนงบประมาณ ทำให้ไม่สามารถขยายอาคารสถานที่ได้ ปัญหาการขาดงบประมาณมักเป็นสิ่งที่จะได้รับทราบเป็นอันดับต้น ๆ แต่ว่าเมื่อได้ทำความเข้าใจว่า ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรสนับสนุนได้เฉพาะด้านวิชาการ ไม่สามารถสนับสนุนงบประมาณการก่อสร้างอาคารได้ คำตอบในเรื่องความต้องการก็จะเน้นไปที่ความช่วยเหลือทางวิชาการแต่อย่างเดียว เป็นต้น ในกรณีเหล่านี้ เราจึงไม่สามารถที่จะระบุได้อย่างมั่นใจว่าพิพิธภัณฑสถานที่มีความเห็นว่าคุณเองจัดลำดับความสำคัญของความต้องการความช่วยเหลือไว้อย่างไรแน่

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดเหล่านี้ก็เป็นข้อจำกัดสามัญของการทำงานวิจัยแบบสำรวจภาพกว้าง และความจำกัดหรือช่องว่างนี้ สามารถจะนำไปสร้างเป็นคำถามสำหรับงานวิจัยในระดับลึกต่อไปได้.

ข้อมูลพื้นฐาน

ตารางข้างล่างนี้ เป็นการสรุปภาพรวมเชิงปริมาณของพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นที่ได้สำรวจไปในระยะที่ 1 ตารางที่หนึ่ง แสดงจำนวนของพิพิธภัณฑที่ทั้งหมดที่มีอยู่ในทำเนียบพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นในประเทศไทย โดยจำแนกตามภาค และในแต่ละภาคจำแนกให้เห็นว่า ระดับความรู้จักคุ้นเคย ตั้งแต่น้อยที่สุด ไปหามากที่สุด คือ

ระดับที่ 1 เป็นพิพิธภัณฑที่เพียงแต่รู้จักชื่อนั้น

ระดับที่ 2 คือพิพิธภัณฑที่มีข้อมูลประกอบจากเอกสารและสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

ระดับที่ 3 เป็นพิพิธภัณฑที่ส่งตัวแทนมาร่วมการประชุมเครือข่ายฯ

ระดับที่ 4 คือพิพิธภัณฑที่ได้ไปสำรวจภาคสนามโดยคณะผู้วิจัยเอง

ข้อสรุปจากตารางที่หนึ่งนี้ กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑที่คณะผู้วิจัยได้สำรวจอย่างใกล้ชิดนั้น มีจำนวนเพียงหนึ่งในห้าของพิพิธภัณฑที่จัดได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑท้องถิ่นในประเทศไทย และในขณะนี้จำนวนพิพิธภัณฑท้องถิ่นทั้งหมดที่มีรายชื่ออยู่ในทำเนียบพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นจากการสำรวจระยะที่ 1 คือ เกือบ 350 แห่ง

ตารางที่ 1 พิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นในประเทศไทย จำแนกตามภาคและระดับความรู้จักคุ้นเคยของคณะผู้วิจัย

ระดับ ความรู้จัก [พิพิธภัณฑ]	ภาคเหนือ		ภาคใต้		ภาคตะวันออกเฉียง		ภาคอีสาน		ภาคกลาง- ตะวันตก		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
1. มีชื่ออยู่ในทำเนียบ พิพิธภัณฑ	5	3.47	20	34.48	5	20.00	31	46.27	19	34.55	80	22.92
2. มีข้อมูลเอกสาร - สื่อสิ่งพิมพ์	114	79.17	11	18.97	1	4.00	11	16.42	4	7.27	141	40.40
3. เข้าร่วมการประชุม เครือข่ายฯ	18	12.50	10	17.24	8	32.00	17	25.37	9	16.36	62	17.77
4. เดินทางไปสำรวจ ภาคสนาม	7	4.86	17	29.31	11	44.00	8	11.94	23	41.82	66	18.91
รวม	144	100.00	58	100.00	25	100.00	67	100.00	55	100.00	349	100.00

ตารางที่สอง แสดงจำนวนพิพิธภัณฑ์กลุ่มที่มาร่วมประชุมเครือข่ายฯ 5 ครั้ง รวมทั้งสิ้น 128 แห่ง จำแนกตามภาค และตามประเภทของวัตถุสิ่งของที่เก็บสะสม ข้อสรุปจากตารางนี้ กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่เก็บของที่เกี่ยวกับวัดและศาสนกิจ และของที่แสดงวิถีชีวิตท้องถิ่น

ตารางที่ 2 พิพิธภัณฑ์ที่เข้าร่วมประชุมและได้สำรวจ จำแนกตามภาคและเนื้อหาของสิ่งที่เก็บสะสม

ประเภทเนื้อหา / สิ่งที่สะสม [เฉพาะที่เข้าร่วมประชุม-ที่ได้สำรวจ]	ภาคเหนือ		ภาคใต้		ภาคตะวันออก		ภาคอีสาน		ภาคกลาง-ตะวันตก		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
พิพิธภัณฑ์แนวคิดท้องถิ่น	1	4.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	4	12.50	5	3.90
พิพิธภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับวัดและศาสนกิจ	9	36.00	7	25.93	6	31.58	5	20.00	9	28.13	36	28.13
พิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับโบราณคดี	2	8.00	2	7.41	0	0.00	4	16.00	2	6.25	10	7.81
พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติ-วิทยา	0	0.00	0	0.00	0	0.00	1	4.00	0	0.00	1	0.78
พิพิธภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์	2	8.00	0	0.00	1	5.26	1	4.00	3	9.38	7	5.47
พิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตท้องถิ่น	7	28.00	7	25.93	9	47.37	11	44.00	11	34.38	45	35.16
พิพิธภัณฑ์เฉพาะประเด็น	4	16.00	8	29.63	3	15.79	3	12.00	3	9.38	21	16.41
พิพิธภัณฑ์ของสะสมส่วนบุคคล	0	0.00	3	11.11	0	0.00	0	0.00	0	0.00	3	2.34
รวม	25	100.00	27	100.00	19	100.00	25	100.00	32	100.00	128	100.00

ตารางที่ 3 แสดงพิพิธภัณฑที่เข้าร่วมประชุม จำแนกตามประเภทขององค์กรที่บริหารจัดการ ซึ่งโดยสรุปแล้ววัด และองค์กรของชุมชน ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่

ตารางที่ 3 พิพิธภัณฑที่เข้าร่วมประชุมและได้สำรวจ จำแนกตามภาคและประเภทขององค์กรที่บริหารจัดการ

ประเภท การบริหาร จัดการ [เฉพาะพิพิธภัณฑ ที่เข้าร่วมประชุมฯ และที่ได้สำรวจ]	ภาคเหนือ		ภาคใต้		ภาคตะวันออก		ภาคอีสาน		ภาคกลาง- ตะวันตก		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
วัด	9	36.00	9	33.33	7	36.84	12	48.00	11	34.38	48	37.50
โรงเรียน	5	20.00	2	7.41	6	31.58	6	24.00	3	9.375	22	17.18
สถาบันอุดมศึกษา	0	0.00	2	7.41	0	0.00	2	8.00	1	3.125	5	3.91
เอกชน	3	12.00	6	22.22	1	5.26	1	4.00	5	15.63	16	12.50
องค์กรชุมชน	7	28.00	5	18.52	3	15.79	4	16.00	12	37.5	31	24.22
อื่นๆ	1	4.00	3	11.11	2	10.53	0	0	0	0	6	4.69
รวม	25	100.00	27	100.0	19	100.0	25	100.0	32	100.0	128	100.0

- ส่วนที่ 5 -

ความหลากหลายของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

รายงานส่วนนี้จะเป็นการกล่าวถึงความหลากหลายของพิพิธภัณฑสถานที่เข้าร่วมประชุม และที่คณะผู้วิจัยได้มีประสบการณ์จากการสำรวจภาคสนาม เพื่อจะเสนอภาพของความเคลื่อนไหวที่ตื่นตัวที่เกิดขึ้นในแต่ละบริเวณ ซึ่งก็มีลักษณะคล้ายกันบ้าง และแตกต่างจากกันบ้าง คำถามที่คณะผู้วิจัยให้ความสนใจ ได้แก่ (1) การก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่ง เกิดมาจากปัจจัยอะไร มีบุคคลหรือกลุ่มคนใดเกี่ยวข้อง และมีกระบวนการอย่างไร เท่าที่มีข้อมูล (2) เป็นการนำเสนอในเบื้องต้นว่า พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นมีความหมายทางวัฒนธรรมอย่างไรสำหรับชุมชนและท้องถิ่น ความหมายนั้นอยู่ในรูปแบบของสิ่งของ วัตถุที่เลือกมาจัดแสดง กิจกรรม หรือกระบวนการอะไร และความหมายเหล่านี้ สามารถแสดงถึงสภาพชีวิตท้องถิ่น ความเปลี่ยนแปลง หรือประเด็นปัญหาทางวัฒนธรรมอย่างไร

เพื่อให้ให้เห็นภาพของความหลากหลายของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น จะขอเล่าถึงตัวอย่างบางตัวอย่างที่ได้พบมาจากการสำรวจและจัดประชุมในแต่ละภาค ควรจะกล่าวไว้แต่ต้นว่า ภาคเป็นหน่วยที่เกิดมาจากการปกครอง มิใช่หน่วยทางวัฒนธรรม ที่แสดงลักษณะเด่นของความเป็นท้องถิ่น อันที่จริงแล้ว สิ่งที่พบในภาคต่าง ๆ นั้น มีทั้งความแตกต่างกัน และความคล้ายคลึงกัน ลักษณะที่อาจจะดูเป็นอัตลักษณ์เฉพาะนั้น อาจเป็นเพียงภาพลวงตา ที่เกิดจากการมองอย่างผิวเผิน และเป็นเพียงความประทับใจที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนบางกลุ่มที่ได้พบเท่านั้น นอกจากนี้ ตัวอย่างที่ยกมา ไม่ได้มีความหมายว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานที่เป็นตัวอย่างของท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาค หากแต่เป็นกรอบทางสถานที่ที่ผู้วิจัยมีข้อมูลอยู่ในขณะนี้ และแต่ละแห่งที่ยกมา มีประเด็นบางอย่างที่ยกมาให้ตั้งคำถาม ที่สามารถนำไปสู่การวิจัยที่ลึกลงไปในระยะต่อไปได้

นอกจากนี้ ดังที่กล่าวแต่ต้นแล้วว่า การเก็บข้อมูล เป็นไปในลักษณะของการสำรวจภาคกว้าง มากกว่าการเจาะลึกแต่ละกรณี ฉะนั้น การตีความต่าง ๆ ต่อไปนี้ จึงเป็นไปในลักษณะของการเสนอประเด็นเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ในระดับลึกต่อไป มากกว่าเป็นการให้ข้อสรุป

พิพิธภัณฑสถานในบริเวณภาคกลางด้านตะวันตก

บริเวณภาคกลางในซีกตะวันตก เมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ที่ได้จัดประชุม มีความคึกคักทางด้านพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นค่อนข้างมาก ความคึกคักนี้มาจากกระบวนการอย่างน้อยสองประการ คือ

(1) เครือข่ายเพื่อนพิพิธภัณฑสถานนครปฐม

ในบริเวณนี้มีการรวมตัวของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นอยู่แล้ว ในรูปของเครือข่ายเพื่อนพิพิธภัณฑสถานจังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 เครือข่ายนี้เป็นการริเริ่มของพิพิธภัณฑสถานหุ่นขี้ผึ้งไทย ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานของเอกชนตั้งอยู่ในจังหวัดนครปฐม พิพิธภัณฑสถานหุ่นขี้ผึ้งมีนโยบายสนับสนุนให้เกิดเวทีเพื่อให้พิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ ในบริเวณจังหวัดนครปฐม ราชบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ได้มีการพบปะกันอย่างสม่ำเสมอ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ และมีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น การสัมมนาประจำปี รวมทั้งมีการส่งตัวแทนไปเยี่ยมเยียนทำความรู้จักชุมชนต่าง ๆ ในนครปฐม

ซึ่งมีกลุ่มวัฒนธรรมที่หลากหลาย และให้ความสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนเหล่านั้น

พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์เอกชนที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงมากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย โดยอาจจะพิจารณาได้จากจำนวนคนที่มาเข้าชม และความมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก ดังจะเห็นได้ว่าการประชุมต่างๆ ที่ว่าด้วยพิพิธภัณฑ์ หรือการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ก็ปรากฏมีตัวแทนของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทยไปร่วมอยู่ด้วยเสมอ จึงเป็นองค์กรที่มีทรัพยากรหลายด้านและมีความสามารถที่จะทำหน้าที่เสมือนหนึ่งศูนย์วัฒนธรรมภาคเอกชนของจังหวัดนครปฐม พิพิธภัณฑ์มีการจัดกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ ตลอดปี ในการจัดงานแต่ละครั้ง จะเชิญชวนให้โรงเรียนต่างๆ นำนักเรียนมาแสดงผลงาน และนำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหัตถกรรมในชุมชน มาจัดแสดงหรือจำหน่ายในบริเวณพิพิธภัณฑ์ ในบางกรณีที่ผู้วิจัยไปร่วมงานของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง ก็มักจะได้รับข่าวสารความคิดเห็นหน้าของการทำพิพิธภัณฑ์ แต่ละแห่งไปด้วย การมีองค์กรที่มีทรัพยากรและมีแนวความคิดที่จะสร้างเวทีให้คนที่ทำงานด้านวัฒนธรรมรวมทั้งพิพิธภัณฑ์ มาพบปะแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอ ทำให้กลุ่มพิพิธภัณฑ์ในบริเวณนี้ มีความรู้จักมักคุ้นกันใกล้ชิดและมีความรู้สึกผูกพันกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนสูง

ดังนั้นโดยทั่วไปแล้ว บรรยากาศของกลุ่มคนที่มีประชุม จึงเป็นบรรยากาศของกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันมาก่อน อย่างค่อนข้างเหนียวแน่น ในขณะที่ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า เจ้าหน้าที่ของทางการ คือวัฒนธรรมจังหวัดนั้น ยังมีข้อมูลและความรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมพิพิธภัณฑ์และตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องในเครือข่ายค่อนข้างน้อย ส่วนหนึ่งเนื่องจากว่า ตำแหน่งวัฒนธรรมจังหวัด เป็นงานของกระทรวงวัฒนธรรมซึ่งกระทรวงเกิดขึ้นใหม่ และผู้ที่มารับหน้าที่เป็นคนมาจากกระทรวงอื่น และมาจากท้องถิ่นอื่น ไม่ได้มีความผูกพันกับความเป็นไปทางวัฒนธรรมเท่ากับคนที่ทำพิพิธภัณฑ์ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นคนที่เกิดและเติบโตขึ้นมาในบริเวณนั้น

(2) กลุ่มพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ได้รับแนวคิดสำนักท้องถิ่น

พิพิธภัณฑ์กลุ่มหนึ่งในบริเวณนี้ อยู่ในเครือข่ายของการทำงานแนวสร้างสำนักท้องถิ่น ซึ่งมี รศ.ศิริศักร วัลลิโภดม และมูลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ เป็นผู้บุกเบิก ได้แก่ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง จังหวัดราชบุรี ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์มอญในประเทศไทย พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า ลอนลูกคลื่น อันเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ และมีการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่องกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เนื้อหาภายในพิพิธภัณฑ์จันเสน จัดแสดงพัฒนาการของชุมชนจันเสน ด้วยหลักฐานก่อนประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี และสมัยต่อ ๆ มา นอกจากนั้นยังมีพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่เป็นป่าชายเลน แสดงถึงเทคโนโลยีการเก็บน้ำ เช่น โถงเก็บน้ำจืด หรือการนำเรือไป "ลมน้ำ" เพื่อนำน้ำจืดจากที่อื่นมาใช้ เป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเอาชนะปัญหาการขาดแคลนน้ำจืดที่จำเป็นในการอุปโภคบริโภค นอกจากนั้นยังมีคลังของเอกสารโบราณจำนวนมาก

ในกลุ่มนี้ยังมีพิพิธภัณฑ์บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งก็ได้รับความบังดาลใจจากพิพิธภัณฑ์ในรุ่นแรกๆ ของมูลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ประกอบกับความผูกพันที่คนหนองขาวมีต่ออาคารเรียนหลังแรกของโรงเรียนโกวิทอินทราทร ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดหนองขาว เป็นอาคารที่มีอายุกว่า 70 ปี และกำลังจะถูกทุบทิ้ง แต่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย จึงคิดกันว่าจะเก็บอาคารนี้ไว้เป็นพิพิธภัณฑ์ ขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการ การจัดพิพิธภัณฑ์ที่บ้านหนองขาวเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมวัฒนธรรมที่มีฐานกว้างไปกว่าตัวพิพิธภัณฑ์ มีการจัดนาชมหมู่บ้าน และสิ่งของเครื่องใช้ที่แสดงถึงความเชื่อ เช่น "หม้อยาย" การทอผ้าขาวม้าลายจักรใช้สีส้นเข้มสดที่เป็นเอกลักษณ์ของหนองขาว

นอกจากพิพิธภัณฑท์กลุ่มนี้แล้ว ในการประชุมยังมีพิพิธภัณฑท์พื้นบ้านจำทวี พิษณุโลก ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑท์ เอกชนระดับแนวหน้า ซึ่งก่อนหน้านี้นี้ประมาณเดือนตุลาคม พ.ศ. 2545 ตกเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ เกี่ยวกับ ปัญหาในการดำเนินการ มีการประกาศขายพิพิธภัณฑท์หลังจากทำมาเป็นเวลากว่า 30 ปี ซึ่งก่อให้เกิดกระแสความ ตื่นตัวเรื่องความยั่งยืนของพิพิธภัณฑท์ และทำให้แวดวงชาวพิพิธภัณฑท์รู้สึกสั่นสะเทือนอย่างรุนแรง เหตุการณ์การ ประกาศขายพิพิธภัณฑท์ นำไปสู่การอภิปรายปัญหาการทำพิพิธภัณฑท์ในประเทศไทยอยู่ระยะหนึ่ง พิพิธภัณฑท์พื้นบ้าน จำทวี เป็นที่รู้จักของกลุ่มคนที่ทำพิพิธภัณฑท์ทั่วไป โดยเฉพาะในกลุ่มพิพิธภัณฑท์ในแนวสำนักท้องถิ่น และผู้ดูแล พิพิธภัณฑท์ได้เล่าถึงประสบการณ์และให้ข้อสังเกตในการทำพิพิธภัณฑท์พื้นบ้านอย่างเข้มข้นและขมขื่น การประชุม ครั้งนี้ จึงมีบรรยากาศของกลุ่มคนที่รู้จักกัน ที่มาจากพิพิธภัณฑท์รุ่นบุกเบิก มีอุดมการณ์ร่วมกัน เคยมีกิจกรรมร่วมกัน และมีประสบการณ์ปัญหาที่แลกเปลี่ยนกันได้ในทิศทางร่วมกัน และเกิดความรู้สึกว่ามีพลังของคนที่มีเรื่องราวชีวิต ร่วมกัน ดังที่คุณพรศิริ บูรณเขตต์ ตัวแทนพิพิธภัณฑท์พื้นบ้านจำทวีบรรยายว่า การมาครั้งนี้เหมือนกับได้มาพบ “คนที่ อานน้ำใจเดียวกัน”

นอกเหนือจากพิพิธภัณฑท์ในกลุ่มที่ได้รับแรงบันดาลใจ และแรงกระตุ้นเรื่องสำนึกท้องถิ่น พิพิธภัณฑท์อื่น ๆ ในภูมิภาคด้านตะวันตกยังมีที่มาจากความหมาย หรือสำนึกทางวัฒนธรรมอย่างอื่นอีกด้วย ที่เด่นชัดคือเรื่องของ ความศรัทธาในวีรบุรุษท้องถิ่น โดยเฉพาะพระภิกษุที่เป็นที่เคารพนับถือ มีลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมาก และความ ต้องการที่จะแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์บางอย่าง และรักษาไว้ลูกหลาน เพื่อให้เห็นรายละเอียดของความ หลากหลายนี้ จะขอแนะนำพิพิธภัณฑท์บางแห่งที่เป็นตัวอย่างของความหมายเฉพาะในท้องถิ่นสองอย่างนี้

พิพิธภัณฑท์วัดท่าพูด นครปฐม

วัดท่าพูดเป็นวัดที่มีอายุประมาณ 600 ปี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ความคิดในการตั้งพิพิธภัณฑท์เริ่มมีมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เมื่อเจ้าอาวาสองค์ก่อน คือพระครูพิศาลสาธุวัฒน์ ถึงแก่มรณภาพ จากคำบอกเล่าของคุณมานะ เกียรติทวี และคุณวิรัตน์ น้อยประชา ซึ่งเป็นกรรมการของวัด และดูแลพิพิธภัณฑท์ สรุปได้ว่า คณะกรรมการของวัดมี ความเห็นว่า วัดท่าพูดมีโบราณวัตถุ และข้าวของต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งอยู่ทั้งภายในวัด และเก็บอยู่ภายในกุฏิหลัง เก้าของท่านเจ้าอาวาสองค์เดิม เกรงว่าของเหล่านี้จะกระจัดกระจายสูญหาย คุณมานะ เกียรติทวี ซึ่งปัจจุบันเป็น ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลเล่าว่า ตนเองเป็นคนที่นี่ แต่ได้ไปเรียนจบเพาะช่าง และภายหลังกลับมาใช้ชีวิตอยู่ใน บ้านเกิด เคยเห็นว่า ของที่มีค่าถูกปล่อยให้ให้ผู้พังหรือทำลาย เช่นไม้แกะสลักถูกทิ้งตากแดดตากฝน หรือสมุดข่อย ถูกเผาไปบ้าง เกิดการสูญหายไปมาก ทำให้รู้สึกว่ของเหล่านี้มีค่า ควรจะเก็บรักษาเอาไว้ จึงได้มีการหารือและตกลง กันที่จะจัดทำพิพิธภัณฑท์วัดขึ้น และเริ่มนำสิ่งของต่างๆที่มีอยู่มาเก็บ เพื่อรักษาไว้ไม่ให้สูญหาย โดยที่ใช้หอไตรของวัด มาทำเป็นพิพิธภัณฑท์ชั่วคราว เปิดให้คนเข้าชมตั้งแต่วันที่ 7 ธันวาคม 2540 ซึ่งเป็นวันพระราชทานเพลิงศพของท่าน เจ้าอาวาสที่ถึงแก่มรณภาพไป จึงถือเอาวันนั้นเป็นวันเปิดพิพิธภัณฑท์ และต่อมาในปี พ.ศ.2543 ได้บูรณะกุฏิเจ้า อาวาสหลังเก่า และทำอาคารหลังนี้เป็นพิพิธภัณฑท์อีกหลังหนึ่ง ใช้ชื่ออาคารว่า พิพิธภัณฑท์พื้นบ้านวัดท่าพูด โดยนำ สิ่งของจำนวนหนึ่งจากหอไตรมาจัดแสดงไว้ในอาคารหลังใหม่นี้

ข้าวของในพิพิธภัณฑท์วัดท่าพูด มีทั้งกลุ่มโบราณวัตถุ ซึ่งมีทั้งรุ่นก่อนประวัติศาสตร์ เช่นภาชนะดินเผา แม่พิมพ์เครื่องมือ เครื่องมือสำริด และโบราณวัตถุในช่วงประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา ได้แก่พระพุทธรูป คัมภีร์ใบลาน

นอกจากนั้นเป็นกลุ่มข้าวของเครื่องใช้ในวัดและในครัวเรือนในอดีต เช่น เครื่องลายคราม ถ้วยชาม หม้อไห เครื่องจักสาน เครื่องมือจับปลา หนังสือพิมพ์เก่า เครื่องใช้ไฟฟ้ารุ่นเก่า โต๊ะนักเรียน เครื่องทองเหลือง ของที่เป็นโบราณวัตถุนั้น บางส่วนเป็นของที่ขุดพบในบริเวณนครปฐม แต่บางส่วนก็ไปหาซื้อมาจากที่อื่น ส่วนข้าวของเครื่องใช้นั้น มักจะเป็นของที่ชาวบ้านนำมาถวายให้วัด หรือนำมามอบให้คณะกรรมการเมื่อมีการจัดทำพิธีกรรม

ในบรรดาข้าวของต่าง ๆ สิ่งที่จัดแสดงอยู่นั้น ของที่ผู้จัดให้ความสำคัญเป็นพิเศษ เวลาที่นำชม จะเป็นของที่เกี่ยวข้องประวัติของวัด และหรือสิ่งของที่แสดงบทบาทของวัดนี้ในประวัติศาสตร์ ของสำคัญนี้ ได้แก่ พระยานมาศ กระโถนถมปิด กาน้ำชา และหัวเรือกัญญา ซึ่งมีตำนานว่าพระเจ้าตากสินพระราชทานให้แก่หลวงพ่อด เจ้าอาวาสองค์แรกของวัดท่าพุท ของใช้เหล่านี้เป็นสิ่งของชิ้นเด่นที่สร้างความภาคภูมิใจให้แก่พิพิธภัณฑ์แห่งนี้มากที่สุด จะเป็นสิ่งแรกที่ผู้จัดและนำชมกล่าวถึง และเรียกความสนใจจากผู้ชม ส่วนสิ่งของสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ แผนภูมิรูปที่เป็นฐานพระอุโบสถ ซึ่งมีจารึกเป็นตัวอักษรไทยปรากฏอยู่ นอกจากนั้นยังมีการเล่าถึงวัตถุสำคัญบางอย่างที่อยู่ที่พระอุโบสถ ได้แก่ การค้นพบลูกนิมิตร์ พาน พระธาตุ ตะกรุด ในบริเวณโบสถ์ ซึ่งกล่าวกันว่ามีอายุในรุ่นอยุธยาตอนปลาย ส่วนพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ที่ค้นพบในกรุของวัด จะเก็บรวมกันไว้ในห้องชั้นบน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้จัดให้ความสำคัญแก่วัตถุสิ่งของบางอย่าง ที่เชื่อมโยงวัดเข้ากับประวัติบุคคลสำคัญที่เป็นที่รู้จักในระดับชาติ แต่ก็เน้นประวัติส่วนที่มากเกี่ยวข้องกับวัด ทำให้วัดและตำบลท่าพุทมีพื้นที่และมีตัวตนอยู่ในประวัติศาสตร์ฉบับของชาติ นอกจากนั้นก็ยังให้ความสำคัญแก่โบราณวัตถุของวัด ที่มีอยู่เพียงแห่งเดียวในวัดนี้ ไม่สามารถจะหาที่อื่นได้

การดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์วัดท่าพุท อยู่ในความดูแลของคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ของวัด แต่ก็ดูจะมีคุณมานะ และคุณวิรัตน์ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ การดำเนินงานของท่านทั้งสอง มีทั้งงานพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีทั้งการจัดทำทะเบียน จัดแสดง และนำชม เท่าที่ทราบในขณะนี้ไม่ได้มีความร่วมมือกับโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งในบริเวณนั้น เพื่อมีกิจกรรมมาใช้พิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษา การมาชมพิพิธภัณฑ์จะควบคู่ไปกับงานกิจกรรมอื่น ๆ ของวัดเป็นหลัก เป็นต้นว่า การจัดงานประเพณี เช่น งานลอยกระทง ซึ่งเป็นโอกาสที่คนจะมาในท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียง จะมาที่พิพิธภัณฑ์มากที่สุด นอกจากนั้นในโอกาสที่มีคณะไปเยี่ยมชม เช่น คณะของการประชุม พิพิธภัณฑ์ก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอภาพของศิลปหัตถกรรมของท้องถิ่น เช่น การแทงหยวก ที่มีคุณลุง บุญปลุก รอดจินดา อายุ 70 ปี เป็นผู้สาธิต และมีการทำ “เถรอดเพล” ซึ่งเป็นงานฝีมือที่นำไม้ชิ้นเล็ก ๆ ซึ่งตัดไว้ มาประกอบเข้าสลักกันภายในขวดแก้ว โดยที่จะต้องค่อย ๆ ใส้ไม้เข้าไปทีละชิ้นทางคอขวด คนทำคือคุณลุง สว่าง ชูสุวรรณ อายุ 76 ปี

ดังนั้นอาจจะกล่าวในเบื้องต้นได้ว่า กระบวนการก่อตั้งและดำเนินการพิพิธภัณฑ์วัดท่าพุท ก่อตัวขึ้นมาจากความศรัทธาที่มีต่อเจ้าอาวาสองค์ก่อน ผสมกับความสำนึกเรื่องการสูญเสียของมีค่าที่เคยมีอยู่ในวัด ทำให้เกิดความห่วงหาขวัญ จะเก็บรักษาส่วนที่ยังเหลือให้คงอยู่

พิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตชาวนาไทย บ้านลานแหลม นครปฐม

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ต่างจากวัดท่าพุท ตรงที่เป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล ของอาจารย์เริงชัย แจ่มนิยม อาจารย์เริงชัย บรรยายตนเองว่าเป็นลูกชาวนา เคยเห็นการทำนาตั้งแต่เกิด แต่ว่าตนเองเป็นข้าราชการครูอยู่หลายปี อาจารย์เริ่มคิดอยากจะให้ลูกหลานได้เห็นวิถีชีวิตของชาวนาในสมัยก่อนนั้นเป็นอย่างไรร เพราะชีวิตของเด็กใน

ปัจจุบันเปลี่ยนไปจากแต่ก่อนมาก จึงอยากจะ"ย้อนยุค"ให้เด็ก ๆ ได้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษของตัวเอง
ตั้งนั้นตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ.2532 อาจารย์จึงได้เริ่มปลูกต้นสะเดาเป็นรั้วล้อมรอบบ้าน และในปี พ.ศ.2541 ซึ่งเป็นปี
ที่อาจารย์เกษียณราชการ จึงได้เริ่มใช้ไม้สะเดา มาสร้างเป็นเรือนไทยเครื่องผูก ซึ่งเป็นเรือนไทยของท้องถิ่นได้ถูกลืม
และหลังจากนั้น ก็ได้นำเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร มาตั้งไว้บริเวณใต้ถุนเรือน และเปิดให้คนเข้าชมตั้งแต่ปี
2542 เป็นต้นมา

พิพิธภัณฑ์ของอาจารย์เริงชัย จัดแบ่งเนื้อที่เป็นสองส่วนหลัก ส่วนแรก เป็นอาคารสำนักงานด้านหน้า จะ
เต็มไปด้วยแผนภูมิต่าง ๆ อธิบายขั้นตอนต่าง ๆ ของการทำนา วงจรการเพาะปลูก และประเพณีต่าง ๆ ประวัติความเป็น
มาเป็นมาของบ้านลานแหลม นอกจากนี้บริเวณชั้นล่างของสำนักงานนี้ยังเป็นที่ตั้งของกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาบ้านลาน
แหลม ซึ่งรวมกลุ่มกันทำงานหัตถกรรมจักสานจากเส้นใยผักตบชวา และจัดวางผลิตภัณฑ์ที่สำเร็จแล้วไว้เพื่อ
จำหน่าย

ส่วนที่สอง คือบริเวณเรือนไทยลึกเข้าไปด้านในนั้น ได้ถูกจัดวางเครื่องมือเครื่องใช้ไว้เป็นกลุ่มๆ ได้แก่กลุ่ม
เครื่องมือการทำนา เช่นเครื่องสีข้าว กระดิ่งฝัดข้าว ครกตำข้าว เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ เครื่องมือใช้สอยในครัวเรือน
และเครื่องมือช่างไม้ ส่วนชั้นบน พยายามจะทำจำลองสภาพของครัวเรือนไทยสมัยก่อน แต่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์

ถึงแม้จะเป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลของอาจารย์เริงชัย แต่เวลาที่ไปชม ก็จะมีกลุ่มแม่บ้านที่มาให้การต้อนรับ
จัดการเรื่องอาหารการกินและร่วมพูดคุย ร่วมกันเล่าถึงชีวิตเมื่อก่อน บางคนแสดงการฝัดข้าว ผู้หญิงวัยกลางคนกลุ่ม
หนึ่งเล่าถึงงานไร่รวง และเดินรำยาคุสุนทรภรณ์ และอาจารย์เริงชัย ในปัจจุบันก็อยู่ในเครือข่ายอย่างเข้มแข็ง ขณะนี้
กำลังไปช่วยจัดพิพิธภัณฑ์ที่วัดละมุด ความสัมพันธ์เหล่านี้คงจะต้องเป็นเรื่องที่ทำให้ความเข้าใจโดยละเอียดต่อไปอีก
แต่ข้อสังเกตในเบื้องต้นก็ดูเหมือนว่า การจัดการพิพิธภัณฑ์ ก็ทำให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือกันขึ้น ในแง่ที่ว่าเมื่อมี
คณะผู้มาชม อาจารย์เริงชัย โดยมีภรรยาเป็นกำลังสำคัญก็จะอาศัยกลุ่มแม่บ้าน มาต้อนรับและทำอาหารเลี้ยง
รับรอง อาจารย์เริงชัยเองก็มีกำลังหนุนในการรับรองผู้มาเยี่ยมชมเป็นหมู่คณะ และได้รับคำชมเชยว่าอาหารอร่อย
ไม่แพง ส่วนกลุ่มแม่บ้านก็ได้แสดงฝีมือ และมีรายได้จากการทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาชม

ความหมายของการเกิดพิพิธภัณฑ์ชีวิตชาวนา ของที่นี่ รวมทั้งของอีกหลายวัดในย่านนี้ ที่หยิบยกเรื่องของ
ชีวิตชาวนามาเป็นประเด็นสำคัญ น่าจะเป็นเรื่องของ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงชีวิต ซึ่ง
ทำให้เกิดอารมณ์ ซึ่งคงจะไม่ใช่ของอาจารย์เริงชัยท่านเดียว แต่ของหลาย ๆ คนที่เคยมีประสบการณ์ทางวัฒนธรรม
ของวันวานร่วมกัน และรู้สึกได้ว่าเป็นสิ่งที่ผ่านพ้นไปแล้ว พิพิธภัณฑ์นี้อาจจะเป็นสิ่งที่ทดแทนสิ่งที่สูญหายไปแล้ว และ
ไม่อาจจะจำกลับมาได้ในชีวิตประจำวันปัจจุบัน

พิพิธภัณฑ์วัดกลางบางแก้ว นครปฐม

พิพิธภัณฑ์วัดกลางบางแก้ว มีชื่อเต็มๆว่า พิพิธภัณฑ์พุทธวิถีนายก ตามสมณศักดิ์ของหลวงปู่สององค์ คือ
หลวงปู่บุญ หรือท่านเจ้าคุณพระพุทธรวิถีนายก (บุญ ชันโชติ) เป็นเจ้าอาวาสปี พ.ศ. 2429 – 2478 อีกองค์หนึ่งคือ
หลวงปู่เพิ่ม ซึ่งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์พระพุทธรวิถีนายก (เพิ่ม ปุญญวสโน) เช่นเดียวกัน ท่านเป็นศิษย์และสืบ
ต่อตำแหน่งเจ้าอาวาสจากหลวงปู่บุญ มรณภาพเมื่อปี พ.ศ. 2526 หลวงปู่บุญเป็นเจ้าคณะมณฑลนครชัยศรี
ปกครองท้องที่จังหวัดสุพรรณบุรี สมุทรสาครและนครปฐม ท่านเป็นที่พึ่งพาของผู้คนมากมายในด้านกตัญญูตามคำสั่ง

แพทย์แผนโบราณของไทย การสร้างพระเครื่องบูชาและเครื่องรางของขลังหลายชนิด เมื่อหลวงปู่บุญมรณภาพไป หลวงปู่เพิ่มก็ได้สืบทอดงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ ของหลวงปู่บุญทั้งหมด และยังคงดูแลวัดพร้อมกับข้าวของมีค่าทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของเก่าแก่คู่กันมากับวัดและที่หลวงปู่บุญสร้างหรือมีผู้นำมาถวายไว้เป็นอย่างดี

เมื่อหลวงปู่เพิ่มถึงแก่มรณภาพ พระครูสิริชัยคุณรักษ์ เจ้าคณะอำเภอนครชัยศรี เจ้าอาวาสวัดกลางบางแก้วองค์ปัจจุบัน จึงได้ร่วมมือกับคณะศิษย์จัดสร้างพิพิธภัณฑสถานขึ้น โดยได้นำรายได้จากการให้เช่าเหรียญหลวงปู่ ที่ทำขึ้นในโอกาสพิเศษของท่าน ซึ่งมีรายได้เป็นเรือนล้าน มาใช้สร้างอาคารสี่ชั้น เพื่อเก็บรักษาของมีค่าทั้งหลายและเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าชมและศึกษาหาความรู้ได้ตามหลักเกณฑ์การอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมไทย ในการสร้างและจัดวัตถุสิ่งของ สามารถระดมความช่วยเหลือจากลูกศิษย์ลูกหา โดยเฉพาะลูกศิษย์ลูกหาที่เดิมเป็นคนที่นั่น แล้วไปเป็นใหญ่เป็นโตภายนอก ยกตัวอย่างเช่นการจัดสิ่งของในพิพิธภัณฑสถานนั้น เป็นผลงานของอาจารย์อาวุโสท่านหนึ่งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เป็นลูกศิษย์ของท่าน

วัดกลางบางแก้วเป็นพิพิธภัณฑสถานที่เกิดมาจากความศรัทธาในพระภิกษุผู้เป็นที่เคารพนับถือสูงในชุมชน ตัวพิพิธภัณฑสถานเองเป็นถาวรวัตถุที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเฉลิมฉลองบุญญาบารมีของปูชนียบุคคลในท้องถิ่นเป็นหลัก การจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานซึ่งมีขนาดใหญ่ สูงถึงสี่ชั้น แต่ละชั้นมีข้าวของที่มีค่าจำนวนมาก จึงโยงอยู่กับประวัติชีวิตของหลวงปู่ทั้งสององค์เป็นส่วนมาก ไม่ได้ให้ความสนใจแก่ข้าวของที่เกี่ยวข้องกับชีวิตชุมชนโดยตรงมากนัก จุดเด่นอย่างหนึ่งคือการจำลองกุฏิของท่าน ซึ่งมีเครื่องใช้ต่าง ๆ ของท่านครบครัน รวมทั้งเครื่องเรือนและเครื่องไม้บางส่วน มาจัดไว้ที่ชั้นบนสุด สำหรับให้ผู้เข้าชมได้ชมและสักการะท่านไปด้วยในเวลาเดียวกัน

พิพิธภัณฑสถานวัดม่วง - ยี่สาร - จันเสน - หนองขาว

การก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานกลุ่มนี้ น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นการประจวบเหมาะขององค์ประกอบหลายประการ ได้แก่ การที่มีนักวิชาการจากภายนอก ที่เคยศึกษาวิจัยบริเวณนี้ และเห็นประเด็นความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น การกระตุ้นจากนักวิชาการที่ได้รับการตอบสนองจากชุมชน หรือกลุ่มคนบางกลุ่มในชุมชน ที่กระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วม มองเห็นคุณค่าหลังจากที่ได้แลกเปลี่ยนกับคนภายนอก ความสามารถในการระดมทรัพยากรนานาชนิดที่จำเป็น ทางด้านการเงิน กำลังคน กำลังทางวิชาการ กำลังของแนวร่วมที่มีบารมีทางราชการ

พิพิธภัณฑสถานในกลุ่มนี้มีประวัติสืบต่อมาราวสองทศวรรษ และมีพัฒนาการของแนวความคิด"พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น" ที่ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัวแต่อย่างใด ทว่ามีความผันแปรทางความคิดและปฏิบัติการอยู่ตลอดเวลา จากกรณีวัดม่วง-จันเสน ที่เน้นไปที่การวิพากษ์การจัดพิพิธภัณฑสถานแนวกรมศิลปากรที่เน้น "วัตถุ" มากกว่า "เนื้อหา" มาเป็นเนื้อหาหมากกว่าวัตถุ และเล่าถึงเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ชาติไทยฉบับมาตรฐานหรือฉบับทางการ ลักษณะของพิพิธภัณฑสถานแนวสำนึกท้องถิ่นในยุคแรก เช่น พิพิธภัณฑสถานวัดม่วง หรือวัดจันเสน ยังคงให้ความสำคัญกับอาคารและวัตถุสิ่งของในพิพิธภัณฑสถาน ตัวพิพิธภัณฑสถานเป็นอาคารขนาดใหญ่ วัตถุสิ่งของก็เป็นโบราณวัตถุและสิ่งของมีค่า แต่ก็จะมีแนวทางบางอย่างในการจัดแสดงร่วมกัน เช่น การเน้นให้เห็นลักษณะของท้องถิ่น ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่ในยุคต่อมา ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑสถานบ้านเขาจารย์หรือที่หนองขาว อาคารพิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่ และวัตถุสิ่งของค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไป และใช้อาคารเดิมที่เป็นศาลา หรือโรงเรียน มาดัดแปลงปรับปรุง พร้อมกับนั้นคำว่า "พิพิธภัณฑสถาน" ก็ได้ขยายออกไปนอกรั้วรอบขอบชิดของอาคาร ครอบคลุมไปถึงหมู่บ้าน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังเช่นสำนวนที่ใช้กันว่า "ทั้งหมดบ้านคือพิพิธภัณฑสถาน"

ในปัจจุบัน แนวความคิดของค่ายสำนึกท้องถิ่นได้ย้ายจากการสร้างพิพิธภัณฑ์ไปอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน การทำงานจึงเริ่มด้วยการให้ชาวบ้าน และนักวิชาการ วิจัย เก็บรวบรวมความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น การปรับตัว ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความคิดต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาในอดีต ดังนั้นกรณีตัวอย่างหนึ่ง คือกลุ่มลูกหลานเมืองแพร่ (ซึ่งไม่ได้อยู่ในภาคตะวันตกนี้ แต่กำลังทำงานร่วมกันกับมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์) เป็นกลุ่มที่กำลังดำริจะทำพิพิธภัณฑ์ร่วมกับนักวิชาการ แต่มีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง กิจกรรม การทำงานที่กว้างขวางมาก โดยมีแกนกลางอยู่ที่ “พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต” เน้นที่บริเวณเมืองเก่าของจังหวัดแพร่ที่ยังคงมีกำแพงเมืองที่สมบูรณ์ และรักษาผังเมืองเดิมไว้ได้ ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต และพยายามเชื่อมโยงกับเมืองบริวาร และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คือพระธาตุ ว่ามีความเชื่อมโยงกันทั้งหมด การวิจัยและกิจกรรมต่าง ๆ ในขณะนี้ เป็นไปเพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านตื่นตัวในการสร้างองค์ความรู้ และจัดการแหล่งที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง โดยเป็นผู้ศึกษาวิจัย เก็บรวบรวมและสังเคราะห์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และนำไปสู่การจัดพิพิธภัณฑ์และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

พิพิธภัณฑ์โซ่งหรือไทดำ เพชรบุรี

ข้อมูลเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์โซ่งหรือไทดำ ได้จากคำบอกเล่าของคุณป้าถนอม อดีตอาจารย์โรงเรียนในท้องถิ่น และเป็นตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ที่เกิดมาจากแรงผลักดันในการอนุรักษ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ คุณถนอมเป็นคนเชื้อสายไทดำ ในอำเภอเขาชัยยะ จังหวัดเพชรบุรี แต่มีโอกาสทางการศึกษามากกว่าชาวบ้านทั่วไป ท่านเป็นคนไทดำคนแรกที่จบการศึกษาปริญญาตรี และกลับมาเป็นครูสอนในโรงเรียนในชุมชน สิ่งที่น่าสนใจจากคำพูดบางอย่างของคุณถนอม คือการที่เธอเริ่มเห็นคุณค่าของของเก่า เช่นเสื้อผ้าเก่าของไทดำ และพยายามจะเก็บรวบรวมเอาไว้ไม่ให้สูญหาย ถึงขนาดขายสร้อยเพื่อเอาเงินไปซื้อชิ้น (หรือเสื้อ) เก่ามาเก็บเอาไว้ นอกจากนั้นคุณถนอมยังมีความภาคภูมิใจในของที่สะสมไว้ ของบางอย่างเช่นเสื้อฮี (เสื้อตัวยาว สีดำ ของคนไทดำ ในบางที่เป็นของใช้ในพิธี) ที่เธอเก็บไว้นั้น เธอกล่าวว่าไม่มีที่ไหนอีกแล้ว แม้แต่ในกลุ่มคนไทดำในเวียดนาม ซึ่งเป็นถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวไทดำในประเทศไทย ในปัจจุบันคุณถนอมเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโซ่งหรือไทดำที่สำคัญคนหนึ่ง มักจะสนักวิชาการและนักศึกษาที่ทำวิจัยวิทยานิพนธ์แวะไปพบและขอข้อมูลบ่อย ๆ ซึ่งเธอบอกว่า “ได้ (ข้อมูล) ไปแล้วก็”หายหัว”ไปหมด

พิพิธภัณฑ์ในบริเวณภาคกลางด้านตะวันออก

ประเด็นที่สังเกตเห็นเป็นลักษณะเฉพาะของการประชุมที่นี้ คือ การที่มีตัวแทนหลายคนจากหน่วยงานเดียวกัน แต่มีหลายชื่อหลายตำแหน่งที่เป็นทางการ หรือคนเดียวมีหลายตำแหน่งพร้อมกัน ซึ่งเป็นตัวอย่างของการทำงานแบบใส่ป้ายของราชการ จนทำให้ข้าราชการคนเดียวหรือหน่วยงานเดียวมีชื่อซ้อนกันหลายอย่าง เช่นบางท่านเป็นทั้งอาจารย์ในโรงเรียน เป็นเลขาของศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด และเป็นฝ่ายวิชาการของสภาวัฒนธรรม จนเธอเองบอกว่าคนคนเดียวทำงาน 3 กระทรวง เนื่องจากมีหลายท่านที่อยู่ในฐานะทำงานเองเดียวกันนี้คือ สวมหมวกทางราชการด้านวัฒนธรรมหลายใบมาก ทำให้เราสังเกตได้ว่า ข้าราชการสายวัฒนธรรมเหล่านี้ก็มี “เครือข่าย” อีกประเภทหนึ่ง และดูเป็นเครือข่ายที่คึกคักมาก โดยเฉพาะในเรื่องการท่องเที่ยว เนื่องจากภาคตะวันออกได้รับการสนับสนุนให้เป็นเมืองท่องเที่ยว จึงมีแนวความคิดและกิจกรรมประเภทวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างเช่น การจัดรายการเกี่ยวกับชาวซอ ซึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์พูดภาษาตระกูลมอญเขมร และเป็นคนพื้นถิ่น

ดั้งเดิมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปัจจุบันชุมชนของที่รู้จักกันคืออยู่ในจังหวัดจันทบุรี แต่ในจังหวัดอื่น เช่นระยอง ก็มีคนเชื้อสายของอยู่ เพียงแต่ผสมผสานกับกลุ่มอื่น หรือถูกกลืนไปเป็นคนไทยไปมากและไม่ได้แสดงความเป็นของอย่างเด่นชัด งานวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชาวของที่มีผู้กล่าวถึงในการประชุม จึงมีลักษณะของการจัดโปรแกรมท่องเที่ยวเป็นชุดสำเร็จรูป เช่น ไปดูของ กินอาหารของ ซื่อปัสการ์ดของ เป็นต้น จึงมีแนวโน้มของการนิยามงานวัฒนธรรมในแง่ของการจัดรูปแบบการท่องเที่ยวโดยเจ้าหน้าที่ค่อนข้างมาก

นอกจากนั้นตัวแทน ที่เป็นข้าราชการมักมีความสนใจ ประสบการณ์ ความคุ้นเคย และความชำนาญ ในเรื่องของการหาหนทางเข้าไปสู่ทรัพยากรของรัฐ ฉะนั้นจะมีการใช้เวลาบางส่วนแลกเปลี่ยนกันถึงเรื่องวิธีที่จะเขียนโครงการของงบประมาณอย่างละเอียดละออ เช่น มีการให้ข้อมูลว่า องค์กรท้องถิ่นเช่นพิพิธภัณฑสถานจะสามารถไปหางบประมาณมาจากไหนได้บ้าง งบประมาณภาครัฐกับนอกภาครัฐต่างกันอย่างไร หน่วยงานใดมีบิให้งานวัฒนธรรม วิธีเขียนโครงการจะต้องเตรียมอะไรอย่างไรบ้าง ดังนั้น อาจจะตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า มีกลุ่มพิพิธภัณฑสถานบางกลุ่มที่มองรัฐในฐานะที่เป็นกระเป๋าเงิน และทำให้แตกต่างจากบรรยากาศของการประชุมกลุ่มอื่น ๆ ที่มองว่ารัฐไม่เคยให้อะไรเลย

พิพิธภัณฑสถานใหญ่วัดบ้านดอน ระยอง

พิพิธภัณฑสถานใหญ่วัดบ้านดอน เกิดมาจากการที่วัดบ้านดอนมีตัวหนังสือใหญ่เก่าอายุราว 200 ปี ที่เคยเป็นของเจ้าเมืองระยองท่านหนึ่ง และภายหลังมาเก็บไว้สำหรับแสดงที่วัด เมื่อราวร้อยกว่าปีมานี้ และชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง ๆ วัด ก็ได้นำมาใช้แสดง แต่ว่าต่อมามีการแสดงหนังสือเล่มความนิยมไป ตัวหนังสือจึงไม่มีผู้ใดสนใจ เพียงแต่เก็บไว้อย่างเดียว ที่มาของพิพิธภัณฑสถาน ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเล่าว่า เริ่มจากการที่หลวงพ่เจ้าอาวาสองค์ก่อนท่านป่วย และเห็น “พ่อแก่” หรือศิษษุณีมาตอว่า ว่าไม่รักษารูปหนังสือให้ดีปล่อยให้ผุพัง เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันท่านมีความชอบด้านการแสดง จึงเสนอให้เก็บรักษา ดูแลตัวหนังสือให้เหมาะสม และเกิดการคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑสถานขึ้น

ในราวปี พ.ศ. 2537 เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันได้เริ่มลงมือด้วยการขอยืมเงินจากเจ้าอาวาสองค์ก่อนจำนวน 100,000 บาท ต่อมาชาวบ้านช่วยกันบริจาคเป็นเงิน 350,000 บาท จึงนำบางส่วนไปคืนหลวงพ่ ส่วนที่เหลือนำมาใช้ซ่อมแซมตัวหนังสือ และสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานหลังแรก ต่อมาท่านได้จัดทอดผ้าป่าได้เงินมาอีก 540,000 บาท จึงนำมาสร้างตัวหนังสือใหม่ สำหรับใช้หัดเด็กนักเรียนโรงเรียนวัดบ้านดอนขึ้นมาเป็นคณะหนังสือ และได้รับเงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล นำมาสร้างอาคารหลังใหม่ สำหรับใช้เป็นที่จัดการแสดงหนังสือ

การสร้างพิพิธภัณฑสถาน อาจจะเกิดจาก “นิมิต” ของหลวงพ่เจ้าอาวาส แต่ว่าในขณะเดียวกัน ก็ประจวบกันที่ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันท่านมีความสนใจที่จะรื้อฟื้นศิลปะการแสดงดั้งเดิม ผนวกกับได้รับความร่วมมือจากสภาวัฒนธรรมอำเภอเชิงเนินอย่างมาก ทั้งนี้อาจเพราะหนังสือใหญ่ เป็นเรื่องซึ่งกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอหลายท่านมีความผูกพันอยู่มาก บางท่านเป็นครูหนังสือและเป็นลูกหลานของครูหนังสือ เช่น อาจารย์อำนาจ มณีแสง และท่านอื่น ๆ ที่เป็นเชื้อสายของคณะแสดงละครชาตรี จึงสามารถรวมกันตั้งวงปีพาทย์ ชับร้อง และพากย์ได้

นอกจากนี้การรื้อฟื้น ฟื้นฟู ศิลปะการแสดงโบราณ ยังเป็นนำเอาอดีตมาเป็นประโยชน์แก่เยาวชนในปัจจุบัน คณะหนังสือวัดบ้านดอนในขณะนี้รับแสดงทั้งในและนอกเขตจังหวัดระยอง ทำให้เด็ก ๆ มีรายได้ การ

นำไปแสดงที่ต่าง ๆ ทำให้ท่านได้รู้จักกับคุณภักทราวดี มีชูธน เจ้าของภักทราวดีเธียเตอร์ ซึ่งเกิดความสนใจ และได้มา ให้คำแนะนำในการจัดเวที การขีด การแต่งกาย ทำให้การแสดงหนังใหญ่ของวัดบ้านดอนมีการปรับรูปแบบและ อาศัยเทคนิคการละครร่วมสมัย แตกต่างไปจากคณะหนังใหญ่อีกสองคณะในประเทศไทย คือ คณะวัดขนอน และ วัดสว่างอารมณ์ ซึ่งแสดงตามแบบประเพณีมากกว่า

การเติบโตของพิพิธภัณฑ์ และกิจกรรมการแสดงที่เกี่ยวข้องในกรณีของวัดบ้านดอน จึงเกิดมาจาก องค์ประกอบหลายอย่าง ทั้งคำอธิบายเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของตัวหนัง ความผูกพันกับศิลปะการแสดงของหลวงพ่อ ความศรัทธาของชาวบ้าน และความร่วมมือจากองค์การที่เป็นทางการภายใน และจากศิลปินระดับชาติ

ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอบางพลี โรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง สมุทรปราการ

ศูนย์วัฒนธรรมที่เป็นตัวอย่างของการดำเนินงานตามความริเริ่มของนโยบายรัฐ ให้มีศูนย์วัฒนธรรม อำเภอ แต่ในขณะเดียวกันนโยบายของรัฐบาล ได้รับการตอบรับจากอาจารย์ที่มีประสบการณ์พบเห็นความ เปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรง

ศูนย์วัฒนธรรมของโรงเรียนบางพลี ซึ่งมีลักษณะไม่ต่างไปจากพิพิธภัณฑ์ ประกอบด้วยข้าวของ และ กิจกรรมให้เด็กนักเรียนทำโครงการหาข้อมูลกันอย่างคึกคักนั้น มีผู้ดูแลอาจารย์สุทธิดา คุ่มภู ท่านเป็นคนปากน้ำ และหลังจากไปสอนในจังหวัดอื่นได้ย้ายมาประจำที่บางพลี อาจารย์เล่าให้ฟังว่า ย้ายมาอยู่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ได้ เห็นชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่แรกที่เริ่มมาสอนนั่งเรือมาทำงาน มองเห็นมีทุ่งนาสองฝั่งคลอง ต่อมาทุ่งนา หายไปเกือบหมดจนในปัจจุบันเหลืออยู่เพียงผืนเล็ก ๆ ผืนเดียวเท่านั้น อาจารย์จึงอยากจะทำรักษาชีวิตท้องถิ่นที่ หมดยิ่งสูญหายไปเกือบหมดแล้วไว้ โดยเริ่มให้เด็กไปหาของ หรือขอบริจาคสิ่งของในบ้านจากผู้ปกครอง และนำมา จัดไว้ให้นักเรียนใช้เรียน ความสนใจของอาจารย์สุทธิดา ได้รับการตอบส่งเสริมจากผู้อำนวยการโรงเรียน ซึ่งได้ทราบ ถึงโครงการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ และต้องการจะทำให้โรงเรียนเป็นที่ตั้งของศูนย์วัฒนธรรม จึงได้อนุมัติให้ใช้ สถานที่และงบประมาณของโรงเรียน และสนับสนุนให้ใช้ศูนย์วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรวิชาต่าง ๆ ใน ปัจจุบันศูนย์วัฒนธรรมได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองและได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโรงเรียน และดูจะยังคง ขยายตัวต่อไปอีก ไม่นานมานี้ การสร้างสนามบาสสุวรรณภูมิ ทำให้ชาวบ้านที่เคยทำนาขายที่ และย้ายไปที่อื่น ทั้ง เครื่องมือเครื่องใช้เก่าที่เคยใช้ทำนาหรือมีเก็บไว้ในบ้าน เช่น คันไถ ล้อเกวียน ไร่เป็นจำนวนมาก อาจารย์และนักเรียน ได้ไปช่วยกันขนมาเก็บไว้บางส่วน

พิพิธภัณฑ์พวนวัดฝั่งคลอง นครนายก

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ แสดงข้าวของเครื่องใช้ของชาวพวน ซึ่งเป็นประชากรหลักของละแวกบ้านใกล้เคียงวัดแห่งนี้ ชาวพวนเป็นกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท ที่มีถิ่นฐานอยู่ในแขวงเชียงขวาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาวในปัจจุบัน คนพวนที่อยู่บริเวณนี้ถูกกวาดต้อนมาในสมัยธนบุรี เมื่อเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีเมือง เวียงจันทน์ และได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในหลายบ้าน เช่นบ้านฝั่งคลอง บ้านท่าแดง เป็นต้น

พิพิธภัณฑ์เกิดขึ้นจากพระครูวิริยานุโยค ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นคนที่อื่นและไม่ใช้คนพวน ท่าน กล่าวที่ท่านมารับตำแหน่ง ปี พ.ศ.2520 มีหน้าที่ต้องดูแลทรัพย์สินของวัด จึงรวบรวมของเก่า และค้นคว้าความเป็น อยู่ของชาวบ้านใกล้เคียง ประกอบกับกรมศิลปากรได้เคยมาสำรวจ และเชิญให้ท่านไปอบรมพระสังฆาธิการ ซึ่ง

เป็นการอบรมที่กรมศิลปากรจัดถวายพระสงฆ์เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ท่านจึงได้เริ่มทำหอพิพิธภัณฑสถานแสดงเรื่องราวของชาวพวน หลังจากนั้นหอไทยนิทัศน์ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติมาเยี่ยม และ ตั้งให้พิพิธภัณฑสถานหอไทยนิทัศน์ประจำท้องถิ่นอีกด้วย สถานที่แห่งนี้แห่งเดียวจึงมีหลายชื่อเป็นทั้งพิพิธภัณฑสถาน พิพิธภัณฑสถานพวน และหอไทยนิทัศน์

กระบวนการทำพิพิธภัณฑสถานวัดฝั่งคลอง ที่ริเริ่มโดยท่านเจ้าอาวาส และจากคำแนะนำของทางการ ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกชาวพวนในชุมชนด้วย นอกจากจัดแสดงสิ่งของในพิพิธภัณฑสถานแล้ว ยังมีศูนย์ทอผ้า มีโครงการร้อยพื้นภาษา และสอนภาษาพวนให้กับเด็ก ๆ ประกอบไปด้วย

ปัจจุบันผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานคือ ว่าที่ร้อยตรีชาติชาย ยอดมิ่ง ซึ่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งก็ดูจะมีบทบาทที่ทำให้พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารท้องถิ่น ในระหว่างการประชุม ว่าที่ร้อยตรีชาติชาย ได้ให้ข้อเสนอแนะในการที่จะให้พิพิธภัณฑสถานได้รับงบประมาณจาก อบต. พร้อมทั้งเสริมด้วยว่า ในฐานะที่ตนเองเป็นนักการเมืองท้องถิ่น ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า ภาพพจน์ของ อบต. ที่เต็มไปด้วยอิทธิพลและความไม่โปร่งใส นั้น ไม่เป็นจริงแล้วในปัจจุบัน ถึงแม้ในขณะนี้เรายังไม่มีข้อมูลละเอียด แต่ก็น่าจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า การดำเนินงานของพิพิธภัณฑสถานฝั่งคลอง ได้อาศัยการสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่นที่เป็นทางการอยู่ไม่น้อย

จากคำบอกเล่าทำให้เห็นลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งในกระบวนการจัดพิพิธภัณฑสถาน สมาชิกชุมชนพวนฝั่งคลอง กล่าวคือ มีการเดินทางไปเยี่ยมชุมชนพวนในเชิงขวาง และได้ไปเก็บตัวอย่างผ้าชิ้น เครื่องแต่งกาย มาไว้ในพิพิธภัณฑสถาน เปรียบเทียบกับของที่เก็บรักษาไว้ที่บ้านฝั่งคลอง คนเชื้อสายพวนในประเทศไทยจัดตั้งเป็นสมาคม และมีความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องในประเทศลาวอยู่ มีกิจกรรมร่วมกันเช่นการทอดผ้าป่าร่วมกัน และมีเครือข่ายคนรู้จักและการไปมาหาสู่กันอยู่ การทำพิพิธภัณฑสถานทำให้คนพวนที่นี่ (เช่นเดียวกับกับพิพิธภัณฑสถานในที่อื่น เช่น จังหวัดลพบุรี ซึ่งยังไม่ได้สำรวจ) อาจเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างสำนึกชาติพันธุ์ของความเป็นพวน และมองเห็นว่าตัวเองมีความเชื่อมโยงทางเครือญาติข้ามพรมแดนประเทศ บทบาทของพิพิธภัณฑสถานในการมองเห็นว่าตนเองเป็นสมาชิกของชุมชนที่ใหญ่กว่า และกว้างกว่าพรมแดนของประเทศ จะมีลักษณะอย่างไร หรือมีความสำคัญอย่างไร เป็นประเด็นที่จะต้องศึกษาในระดับลึกต่อไปอีก แต่เท่าที่เห็นในขณะนี้ การทำพิพิธภัณฑสถานอาจจะทำให้ความเป็นพี่น้องพวนในอดีตที่เป็นรูปธรรม ในรูปของเสื้อและผ้าชิ้นที่เป็นของเก่าที่นี่ และที่ได้มาจากประเทศลาวที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และมีการนำมาเปรียบเทียบวางคู่กันไว้ในห้องจัดแสดง

พิพิธภัณฑสถานวัดเขากระโดน ระยอง

พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ริเริ่มโดยพระครูพิทักษ์วิริยาภรณ์ หรือพระมหาเพียร ปัญญาที่ไป เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ท่านเป็นคนในท้องถิ่นวัดเขากระโดน แต่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์และจำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานครนานถึง 17 ปี จนกระทั่งเมื่อเจ้าอาวาสองค์เดิมมรณภาพ ญาติโยมทางบ้านจึงได้พากันนิมนต์ท่านกลับไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเขากระโดน ท่านเป็นพระที่ได้รับการยอมรับอย่างมากในละแวกนั้น ทั้งจากชาวบ้าน และทางราชการ เพราะท่านเป็นพระนักพัฒนา และช่วยเหลืองานราชการอย่างมาก โดยเฉพาะด้านการศึกษา ท่านได้เริ่มสะสมเครื่องสี่ขาวเก่า จากนั้นก็มีชาวบ้านนำของใช้ ข้าวของนานาชนิดมาถวายเพิ่มเติม จนทำเป็นพิพิธภัณฑสถานขึ้นมา โดยท่านได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิแห่งหนึ่งจากประเทศเนเธอร์แลนด์

ลักษณะประการหนึ่งของที่วัดนี้ คือความเป็นพระนักพัฒนาของหลวงพ่อก นอกจากทำพิธีกรรมแล้ว ท่านก็ยังได้เปิดสอนดนตรีไทย ศิลปะการผูกผ้าประดับงานพิธีต่าง ๆ การเขียนป้ายโฆษณาอักษรวิจิตร พิมพ์ดีด คอมพิวเตอร์ ช่างไฟฟ้า ช่างเชื่อมโลหะ เนื่องจากท่านเห็นว่าเป็นการสร้างโอกาส และเพิ่มศักยภาพให้กับเด็ก ๆ ในละแวกนั้น ให้มีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น มีทักษะและวิชาชีพติดตัวมากกว่าที่จะจบประถม-มัธยมต้น แล้วก็เข้าโรงงานเป็นแรงงานไร้ฝีมืออย่างเดียวที่น่าสนใจคือ ในเรื่องของการที่เริ่มสอนดนตรีไทย ท่านบอกว่าเพราะ “ลมมันเปลี่ยนทิศ” สมัยนี้ตื่นตัวเรื่องอนุรักษ์มรดกไทยกันมาก คนที่เล่นดนตรีไทยได้ โดยเฉพาะถ้าถึงขั้นเก่ง ก็คือ “ช่างเผือก” ที่โรงเรียนสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ยากจะรับเข้าเรียนและแย่งกันจองตัว เพราะต่างก็อยากตั้งวงดนตรีไทยของตนเอง ขณะที่เมื่อก่อนไม่มีใครสนใจ ดนตรีไทยสำหรับท่านจึงเป็นทั้งกิจกรรมการอนุรักษ์วัฒนธรรม และเป็นทุนทางวัฒนธรรมสำหรับความก้าวหน้าทางการศึกษาและทางสังคมของเด็ก ๆ

ความที่ท่านเจ้าอาวาสเป็นพระนักพัฒนานั้น นอกจากจะทำพิธีกรรม จัดสอนทักษะต่าง ๆ แล้ว ท่านยังทำหอกระจายข่าว สอนวรรณคดี สอนปาสุมุโนไพร ซึ่งทำให้วัดนี้เป็นอีกที่หนึ่ง ที่จะมีการนำทางานาชนิดติดอยู่ โดยที่บอกได้ยากกว่าป้ายกับความบังเอิญที่เกิดขึ้นนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร ผู้วิจัยได้รับคำอธิบายว่า มักจะเป็นการให้งบประมาณก้อนเล็ก ๆ มา แล้วก็ขอเอาป้ายมาติด หลังจากนั้นก็มีได้มีอะไรเกิดขึ้นอีก

พิธีกรรมในภาคเหนือ

การประชุมและการสำรวจในภาคเหนือ ทำให้ได้รับข้อสังเกตบางอย่างที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของท้องถิ่น ประการแรก วัดและชุมชน หรืออาจรวมทั้งโรงเรียนด้วย จะมีความผูกพันและรวมตัวกันได้อย่างค่อนข้างเหนียวแน่น มีระบบศรัทธาวัด ซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านที่แบ่งหน้าที่กันอุปถัมภ์และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัด รวมทั้งพิธีกรรม ในการประชุมมีพระสงฆ์ในสัดส่วนที่สูง และแต่ละท่านมีบทบาทและทัศนคติอย่างเข้มข้น

ประการที่สอง การที่ท้องถิ่นในภาคเหนือ มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยบนที่สูงมากมายหลายกลุ่มชาติพันธุ์และหลายชุมชน ทำให้เราได้เห็นรูปแบบของความสัมพันธ์และความเคลื่อนไหวในท้องถิ่นอีกอย่างหนึ่ง คือการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนหรือเอ็นจีโอ ซึ่งมีสมาชิกเป็นชาวต่างประเทศกับชาวเขาบางกลุ่ม ตัวอย่างของกลุ่มในลักษณะนี้ที่มาร่วมประชุม ได้แก่ การทำงานร่วมกันระหว่างชาวลาฮูบ้านจะแลที่เชียงรายกับกลุ่มศิลปินวัฒนธรรมกระเจงกา หรือการทำงานของมูลนิธิพลังนิเวศกับเครือข่ายมังกุซีฟ้า เป็นต้น

ประการที่สาม วัดล้านนามีสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมท้องถิ่นที่มีบุคลิกเฉพาะตัว มีเสน่ห์ และมีความหลากหลายของสไตล์ต่าง ๆ เช่น พม่า ไทใหญ่ ล้านนา อยู่ในบริเวณที่ไม่ห่างกันมากนัก ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเหล่านี้ยังคงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ที่แตกต่างจากรูปแบบมาตรฐานทางการของภาคกลาง เช่นโบสถ์มีขนาดเล็ก ไม่สำคัญเท่าวิหาร ผิดกับภาคกลางที่จะเน้นความสำคัญที่พระอุโบสถ มีเจดีย์บรรจุพระธาตุ พระพุทธรูปไม้ และศิลปกรรมไม้แกะสลักต่าง ๆ ที่มีเอกลักษณ์ท้องถิ่น อาคารมีลายปูนปั้นที่มีความงดงาม สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเหล่านี้ มีความโดดเด่นและน่าสนใจ ไม่แพ้วัตถุสิ่งของที่เก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์วัดไหล์หินหลวง ลำปาง

วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นวัดที่ผู้วิจัยได้พบกับพ่อหลวงที่อยู่ในสภาวัดมนธรรมไหล์หิน และได้ทราบเรื่องราวจากท่านเหล่านี้ว่า วัดไหล์หินเป็นวัดที่สร้างมาตั้งแต่จุลศักราช 2345 โดยพ่อค้าไทใหญ่ผู้หนึ่งเป็นคนสร้าง พ่อหลวงเล่าว่า ในประมาณปี พ.ศ. 2516 ท่านได้รับทราบจากพระภิกษุท่านหนึ่งในวัด (ซึ่งปัจจุบันลาสิกขาบทไปแล้ว) ว่าวัดนี้มีโบราณวัตถุอยู่เป็นจำนวนมาก น่าจะทำเป็นพิพิธภัณฑ์ในลูกหลานและคณะศรัทธาได้รู้ได้เห็น ผู้ที่เริ่มคิดที่จะก่อตั้ง คือเจ้าอาวาสในขณะนั้น (ปัจจุบันลาสิกขาบท และรับหน้าที่เป็นพ่อกำนัน) ผู้ใหญ่บ้าน และพ่อหลวงอีกท่านหนึ่ง ได้ริเริ่มคิด และไปดูตัวอย่างที่วัดพระธาตุลำปางหลวง พระธาตุหริภุญไชย และเห็นว่าวัดเหล่านี้เป็นวัดที่ “เจริญแล้ว” มีพิพิธภัณฑ์ และคิดว่าวัดไหล์หินหลวงน่าจะมีบ้าง เมื่อเริ่มทำจึงได้ดำริขอบริจาคจากชาวบ้านมาสมทบกับของเดิมที่มีอยู่ในวัด โดยนำรูปไปขอบริจาคของจากศรัทธาวัด ในช่วงเทศกาลทุกปี ปีแรกและปีที่สอง ปรากฏว่ามีคนบริจาคของเก่ามาจำนวนมาก ซึ่งก็นำมารวบรวมไว้ แต่ในปีที่สาม เริ่มมีคนจากภายนอกมากว้านซื้อของโบราณ ชาวบ้านจึงพากันขาย ไม่ยอมให้วัดแล้ว เพราะว่าของโบราณกลายเป็นสิ่งที่มีราคาสูง

การสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ ได้รวบรวมเงินจากคณะศรัทธาวัด ร่วมกันบริจาค สร้างอาคารเก็บและจัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ โดยที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากทางการแต่อย่างใด และอาศัยความช่วยเหลือต่าง ๆ จากชาวบ้าน เช่น ขอบริจาคตู้ไม้ ตู้จากงานศพ มาทำเป็นตู้ที่ใช้จัดแสดง ขณะนี้มีปัญหาว่าหลังคาของอาคารพิพิธภัณฑ์รั่ว แต่ยังคงขาดงบประมาณในการซ่อมแซม

การดำเนินงานในปัจจุบัน นอกจากคณะศรัทธาแล้ว วัดไหล์หินหลวง แสดงให้เห็นการทำงานร่วมกันระหว่างวัด คณะศรัทธา และโรงเรียน รวมทั้งสถานศึกษาในลำปาง โดยมีโครงการของอาจารย์โรงเรียนในท้องถิ่น ร่วมกับอาจารย์จากสถาบันราชภัฏลำปาง ทำหลักสูตรศิลปะท้องถิ่น ให้นักเรียนโรงเรียนประถมในหมู่บ้าน เรียนรู้ศิลปะด้านนาท้องถิ่น จากวัตถุสิ่งของ ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมในวัดด้วย ความร่วมมือกันอย่างดูค่อนข้างใกล้ชิดนี้ น่าสนใจที่จะศึกษาในรายละเอียดต่อไป แต่ในเบื้องต้นนี้ จากการที่ได้พูดคุยกับท่านเหล่านี้ทำให้ทราบว่า ส่วนมากแล้วเป็นคนในพื้นที่ แต่ได้มีประสบการณ์ไปศึกษาต่อที่อื่น ทำให้ได้เห็นการเก็บวัตถุโบราณของเก่ารักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ที่อื่น รวมทั้งบางท่านสนใจสะสมของด้วยตนเอง ประสบการณ์เหล่านี้ทำให้เกิดมองเห็นคุณค่าของวัตถุสิ่งของที่มีในวัด และเกิดความมุ่งมั่นที่จะศึกษาและสนับสนุนพิพิธภัณฑ์ของท้องถิ่น

พิพิธภัณฑ์มัง และลาฮู เชียงราย

ลักษณะเด่นประการหนึ่งของภาคเหนือซึ่งสัมพันธ์กับภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาสูง คือการมีกลุ่มคนบนที่สูงหลากหลายกลุ่ม ชีวิตของกลุ่มคนที่เรียกว่าชาวเขากลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาราวครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนวิถีการผลิต รูปแบบการใช้ชีวิต ความคิดทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์กับรัฐและคนภายนอกในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะการท่องเที่ยว การจัดทำพิพิธภัณฑ์เป็นปรากฏการณ์ใหม่อีกรูปแบบหนึ่งที่กำลังเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย ในการประชุมในภาคเหนือ มีกลุ่มชาวเขาเผ่าม้ง และเผ่าลาฮู มาร่วมด้วย ทั้งสองกลุ่มมีโครงการที่จะจัดทำพิพิธภัณฑ์เหมือนกัน กลุ่มลาฮูนั้น เกิดจากความคิดว่าเห็นนักท่องเที่ยวให้ความสนใจมากกันมาก แต่เวลาเขาเที่ยวหมู่บ้านก็มักจะมิไต่จากข้างนอกเป็นคนพามา มาแล้วก็ไป ชาวบ้านคิดว่าอยากจะทำให้นักท่องเที่ยวได้มาในช่วงเทศกาล และได้รู้จักวิถีชีวิตของลาฮูมากกว่าที่เป็นอยู่ แรก

ที่เดียวจึงคิดที่จะทำเป็นแกลเลอรี เก็บรวบรวมของที่ชาวบ้านทำ เช่นเครื่องมือดักสัตว์ แต่ก็ยังเกิดคำถามว่า ชีวิตของชาวลาวฮู่ ซึ่งมีอยู่ไม่มากในประเทศไทย โดยเฉพาะลาวฮู่ที่บ้านจะแลนี้ มีความแตกต่างจากที่อื่นอย่างไร คำถามนี้ทำให้เกิดประเด็นที่กำลังคิดกันอยู่ว่า จะนำของเก่ามาจัดอย่างไร และในขณะเดียวกัน ก็ได้รับการสนับสนุนจากเอ็นจีโากลุ่มศิลปวัฒนธรรมกระจกเงา ซึ่งกำลังมีโครงการให้ชาวบ้านลาวฮู่สอนการทอผ้าให้นักท่องเที่ยว สอนทำเครื่องดนตรี รวมทั้งพยายามทำทัวร์และเป็นไกด์เอง นอกจากนี้ยังต้องมีการทำเว็บไซต์ และทำ virtual museum ซึ่งอยู่ระหว่างการดำเนินการ

ส่วนศูนย์วัฒนธรรมม้งที่ภูชี้ฟ้า จังหวัดเชียงรายนั้น ดำเนินการโดยเครือข่ายเยาวชนภูชี้ฟ้า เป็นการทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และมีโครงการที่จะสร้างบ้านม้งแบบต่าง ๆ แสดงการใช้ชีวิตในบ้าน บริเวณที่เลี้ยงสัตว์เลี้ยงผี นอกจากนี้ก็มีโครงการที่จะสร้างที่พักแบบพื้นบ้านด้วย

พิพิธภัณฑ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กลุ่มพิพิธภัณฑ์ในภาคอีสาน อาจจะมีลักษณะคล้ายกับภาคเหนือ ตรงที่มีพิพิธภัณฑ์วัดมีความโดดเด่น หากแต่ถ้า ก็มิถุนมิหลังในด้านโบราณคดีของท้องถิ่นที่จะทำให้มีพิพิธภัณฑ์ที่เกี่ยวกับโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ และก่อนประวัติศาสตร์ค่อนข้างมาก ความประทับใจในภาคอีสานนั้น ดูเหมือนว่า ถึงแม้ว่าวัดและพระภิกษุองค์สำคัญ จะมีบทบาทเด่นในการเก็บสะสมสิ่งของ หากแต่ความร่วมมือ ทำงานด้วยกันกับชาวบ้าน ไม่มีระบบของคณะศรัทธาวัด เช่นในภาคเหนือ แต่มีระบบคุ้ม และมีกลุ่มชาวบ้านที่มีความศรัทธา หรือมีความสัมพันธ์กับพระ เป็นผู้ช่วยทำงาน ส่วนรายละเอียดการเปรียบเทียบกับระบบศรัทธา กับระบบคุ้มนั้น จะต้องศึกษาในระดับลึกต่อไป

เนื่องจากในหลายแห่งในภาคอีสานที่ผู้วิจัยได้มีประสบการณ์มา เป็นที่ที่มีการขุดค้นพบโบราณวัตถุ เช่น เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ซึ่งเป็นเมืองในรุ่นทวารวดี มีการค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุจำนวนมาก กู่หรือปราสาทหิน ที่มีอยู่หลายแห่ง ในที่เหล่านี้ มักจะได้ฟังคำปรารภ และเรื่องเล่าว่า โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบ ไม่ว่าจะพบ เสนาหินทวารวดีขนาดใหญ่ เทวรูปต่าง ๆ เป็นสิ่งที่วัด หรือชาวบ้าน รู้สึกว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของตน และมีความคิดว่า ไม่อยากจะให้โยกย้ายไปไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หรือนำไปเก็บไว้ในสำนักงานของกรมศิลปากร พระและชาวบ้านมีความรู้สึกว่าการจะดูแลสิ่งเหล่านี้ แต่เป็นการดูแลในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์มากกว่าที่จะเป็นโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์

ตำนานเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของโบราณวัตถุ อันนำไปสู่การค้นพบ และการทำสถานที่เก็บที่กลายมาเป็นพิพิธภัณฑ์ เป็นเรื่องที่ได้ยินมาจากหลายแห่ง เช่นการพบฟอสซิลปลาหินอายุ 160 ล้านปี เป็นการพบที่เกิดจากนิมิตของเจ้าอาวาส ซึ่งจุดศไปตามป่า จนไปค้นพบซากฟอสซิลของปลาโบราณยุคจูราสสิก หรือเทวรูปขอมหลายองค์ มีตำนานว่าชาวบ้านที่ขุดค้นพบ พยายามจะเก็บไว้ที่บ้าน แต่ก็มักจะเจ็บป่วยหรือมีอันเป็นไป จึงต้องนำมาไว้ที่วัด ตำนานเหล่านี้ น่าจะมีความหมายในโลกทัศน์ร่วมกันบางอย่างของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งควรที่จะศึกษาต่อไปอีก

พิพิธภัณฑ์วัดมหาชัย มหาสารคาม

วัดนี้เป็นตัวอย่างของวัดที่มีการสะสมข้าวของจำนวนมาก และเป็นที่ยึดกันดีในภาคอีสาน วัดมหาชัยเป็นวัดที่ท่าวมหาชัย เจ้าเมือง ร่วมกับชาวเมืองสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2412 สิ่งของสะสมและพิพิธภัณฑ์เป็นผลงานของพระ

อริยานุวัตร เขมจารี เจ้าอาวาสองค์ที่ 19 ของวัด กล่าวกันว่า ท่านได้เริ่มต้นเก็บสะสมโบราณวัตถุ เนื่องจากเห็นว่ามี ชาวต่างประเทศสนใจ และได้โบราณวัตถุไปในครอบครองจำนวนมาก เมื่อท่านสอบถามก็ได้รับความว่า ได้จาก ชาวบ้านบ้าง วัดบ้าง ทำให้ท่านเห็นว่ามรดกทางศิลปะและโบราณคดีของบรรพบุรุษอีสาน จะสูญหายเสียหมด ท่าน จึงได้เริ่มต้นเก็บสะสมโบราณวัตถุจากบริเวณต่าง ๆ ในอีสาน มาเก็บรักษาไว้ที่วัดมหาชัย ทำให้ในปัจจุบัน พิพิธภัณฑ์ แห่งนี้ มีทั้งเทวรูป พระพุทธรูป รูปสลักหิน ใโบราณ ตู้พระธรรม หนังสือโบราณ ล้วนเป็นของขึ้นที่งดงาม มีความสำคัญ เป็นจำนวนมาก กระบวนการเก็บของท่านนั้น เริ่มขึ้นตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2507 โดยได้รับความสนับสนุนจาก นาย บุญช่วย อุตถากร จัดหารถมาให้ใช้ในการสำรวจและเก็บรวบรวม ต่อมาวัดได้ร่วมมือกับวิทยาลัยครูมหาสารคาม จัด ศูนย์อนุรักษ์พระบรมคดียุคต่อมาตั้งเป็นศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในปี พ.ศ.2525 กรมการ ศาสนาได้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือวัดมหาชัย เท่าที่ได้ข้อมูลมา วัดนี้ดูจะมีความสัมพันธ์กับ สถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม และนักวิชาการของท้องถิ่นหลายท่าน รวมทั้งข้าราชการในกรมศาสนา และกระทรวงศึกษาธิการ วัดมหาชัยจึงมีสถานที่ที่มีสถานภาพเป็นทางการ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์อนุรักษ์พระบรมคดียุคต่อมาตั้งเป็นศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่น ฯลฯ โดยที่อาจจะเป็นคำถามที่น่าจะพยายามหาคำตอบ ต่อไปว่า การทำงานของพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์ฯต่าง ๆ เหล่านี้ มีความสัมพันธ์แยกหรือซ้อนกันอย่างไร

สิ่งหนึ่งที่น่าสังเกตคือ ความที่พิพิธภัณฑ์ของวัดนี้มีข่าวของหลายอย่างมาก และได้มาด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ชื้อ ยืม หรือ ขอ มาจากวัด หรือชุมชนอื่น ๆ มากมายหลายแห่ง อาจจะทั่วทั้งภาคอีสาน ทำให้พิพิธภัณฑ์ของวัดนี้ อาจจะ แสดงความเป็น "อีสาน" มากกว่าที่จะแสดงความเป็นท้องถิ่นที่เฉพาะที่ของมหาสารคาม การมีของจำนวนมาก และมีค่าทั้งในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และมูลค่าทางเศรษฐกิจ ช่วงหลังจากที่ท่านเจ้าคุณอริยานุวัตรสิ้นบุญไปแล้ว อาจจะสร้างปมปัญหาบางอย่าง เช่นการที่วัดเจ้าของเดิม อาจจะต้องการของบางอย่างที่ยืมมา โดยเฉพาะคัมภีร์ โบราณกลับคืน ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เราได้ยินมาจากวัดอื่นบ้าง นอกจากนั้นความที่มีโบราณวัตถุและของมีค่าจำนวนมาก ทำให้การเปิดให้สาธารณชนเข้าชมต้องทำด้วยความระมัดระวัง หรือมีความจำกัดในการให้เข้าชม ความขัดแย้งกัน ระหว่างความจำเป็นในการเก็บรักษาของมีค่ามิให้เป็นเหยื่อของการลักขโมย กับความต้องการเป็นพิพิธภัณฑ์ซึ่ง จะต้องเป็นพื้นที่สาธารณะ ประกอบกับการที่มีกำลังในการดูแลจัดการอย่างจำกัด เป็นปัญหาของวัดหลายแห่งที่พบ ในการสำรวจ ดังนั้นเราจะพบว่าวัดแก้ปัญหาด้วยสร้างห้องที่มีลูกกรงแน่นหนาสำหรับเก็บวัตถุมีค่าบางส่วน หรือไม่ เปิดพิพิธภัณฑ์ตลอดเวลา ส่วนมากจะปิดล็อกกุญแจไว้ หากไปโดยไม่ได้นัดหมายในวันที่ผู้ถือกุญแจไม่อยู่ก็จะไม่สามารถเข้าชมได้

วัดท่าม่วง ร้อยเอ็ด

ของที่สะสมไว้จำนวนมากที่วัดท่าม่วง คือคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยโบราณ ซึ่งห่อไว้ด้วยผ้าชิ้นห่อคัมภีร์ มัดเชือกเป็นเปลาะ ๆ ด้วยเทคนิคดั้งเดิม เป็นคลังต้นฉบับหนังสือโบราณที่มีจำนวนมาก และได้รับการเก็บรักษาไว้ อย่างดี สิ่งที่น่าสนใจไม่น้อยไปกว่าคลังของคัมภีร์ คือบุคลิกของท่านพระครูสุวรรณวรนาถ เจ้าอาวาสวัดท่าม่วง ซึ่งเป็นพระภิกษุที่มีทัศนะเชิงวิพากษ์อย่างเข้มข้น หลวงพ่อเป็นคนในท้องถิ่น แต่มาเรียนหนังสือในกรุงเทพฯ และเคย ทำงานมาหลายอย่างก่อนในหลายจังหวัด ก่อนที่จะกลับมาบวชที่บ้านเดิม ท่านอธิบายว่า ท่านเกิดความคิดว่า คนมีความรู้ไม่เคยมาสร้างบ้านตัวเอง มีแต่หนีเข้าเมือง ท่านจึงได้ตัดสินใจที่จะสร้างความก้าวหน้าให้กับบ้านเกิด การเก็บ คัมภีร์โบราณ เป็นส่วนหนึ่งของการพยายามสร้างความรู้หลายอย่างให้กับชุมชนของท่าน เช่น สอนคอมพิวเตอร์ ซึ่ง

ท่านดูจะมีทักษะและประสบการณ์อยู่มาก รวมทั้งท่านมีความก้าวหน้าในการใช้เทคโนโลยีไอที. ทำทะเบียน เก็บข้อมูล และเก็บภาพผ่าอะเหวดผืนงามประจำวัด ที่มีขนาดใหญ่ยาวหลายสิบเมตร และวาดภาพงดงามในสไตล์ท้องถิ่น สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับวิธีการดำเนินงานของท่านที่นี่ คือเราไม่แน่ใจว่า ท่านต้องการจะให้ดั่งคัมภีร์ของท่าน เป็นที่รู้จักหรือไม่ เพียงใด เนื่องจากท่านเล่าถึงประสบการณ์ว่า เคยมีหน่วยงานราชการต่าง ๆ สถานศึกษา มาขอดูหรือขอเยี่ยมไป แล้วก็ไม่คืนท่านบ้าง หรือมีเจตนามาหลอกบ้าง ทำให้ท่านมีท่าทีในเบื้องต้นว่า ไม่ต้องการมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ ท่านบอกว่า ไม่อยากเชื้อข้าราชการทุกประเภท ไม่อยากร่วมมืออะไรทั้งสิ้น ดังนั้นท่านดูจะต้องการจัดการดั่งเก็บหนังสือโบราณด้วยตัวของตนเอง ในแบบของท่านเองอย่างมั่นใจ และไม่ได้แสดงที่ท่าว่าต้องการความช่วยเหลือหรือความร่วมมือจากองค์กรอื่น ๆ แต่อย่างใด

พิพิธภัณฑ์ปลาหิน 160 ล้านปี กาศสินธุ์

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้อยู่ที่วัดป่าพุทธบุตร จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นพิพิธภัณฑ์ที่เพิ่งทำขึ้นใหม่ หลังจากที่ท่านเจ้าอาวาสไปพบซากฟอสซิลปลาเลปิโดเทส ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 ท่านเล่าว่าตัวท่านนิยมไปนั่งกรรมฐานในป่าเขา และเกิดนิมิตเห็นตำแหน่งที่จะพบ เมื่อตื่นขึ้นได้ไปตามที่นั้น สกัดหินออก ก็พบสิ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า เกร็ดงู เมื่อติดต่อนักวิทยาศาสตร์จากกรมทรัพยากรธรณีไปศึกษาดู พบว่าเป็นปลาโบราณชนิดหนึ่ง อายุประมาณ 160 ล้านปี และทำให้มีนักวิจัยต่างประเทศมาศึกษากันหลายคน ท่านเล่าต่อไปว่า เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวบ้านพากันไปขุดหา แต่คนที่ไปขุดก็มักเกิดอาเพศ บางคนถึงตาย ทำให้ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นผีสิงทำ และเมื่อมีการเข้าทรง ก็ได้ยินเสียงว่า “กูไม่ให้ใคร ให้พระองค์เดียว” ชาวบ้านที่ขุดได้จึงพากันนำซากที่ขุดได้มาให้วัด นอกจากนั้นในบริเวณใกล้เคียง ยังมีการพบซากไม้สน และฟอสซิลอื่น ๆ ทั้งหมดที่มีคนนำมาถวายวัด จึงได้สร้างเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์ โดยใช้เงินวัดมาสร้าง ซึ่งก็เป็นเงินที่มีผู้ศรัทธาถวายให้วัด ผู้วิจัยเข้าใจว่า ท่านกล่าวในทำนองที่ว่า การพบปลาหินและซากฟอสซิลต่าง ๆ เป็นแรงดึงดูด ให้เกิดผู้มีศรัทธาวัดมากขึ้นด้วย

พิพิธภัณฑ์ในภาคใต้

การประชุมในภาคใต้ ประกอบด้วยผู้เข้าร่วมที่เป็นตัวแทนจากพิพิธภัณฑ์วัดบ้าง ศูนย์วัฒนธรรมบ้าง ส่วนบุคคลบ้าง อาจไม่แตกต่างกันเชิงขององค์ประกอบ แต่เนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะที่เป็นของส่วนบุคคล และเป็นพิพิธภัณฑ์เฉพาะเรื่อง มีลักษณะเฉพาะที่เกิดมาจากวิถีชีวิตในท้องถิ่น หรือศิลปวัฒนธรรมบางอย่างเฉพาะของภาคใต้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า พิพิธภัณฑ์ที่มีเนื้อหาเฉพาะของท้องถิ่นบางอย่างเหล่านี้ ก่อตั้งโดยคนที่เป็นช่าง นายหนัง ช่างทอผ้า หรือคนที่มีประสบการณ์การทำงานศิลปวัฒนธรรมแต่ละแขนงเหล่านั้น เริ่มจากการเก็บสะสมเนื่องจากของเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบอาชีพ และต่อมาจึงคิดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายผสมผสานกันระหว่างการเป็นศูนย์เรียนรู้ ถ่ายทอดทักษะเกี่ยวกับงานแขนงนั้นให้กับลูกศิษย์ กับการรองรับผู้ชมที่เป็นนักท่องเที่ยวมาจากภายนอก ซึ่งทำให้เกิดรายได้ไปด้วย

พิพิธภัณฑ์บ้านหนังตะลุง สุชาติ ทรัพย์สิน นครศรีธรรมราช

เป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล ของหนังสุชาติ ทรัพย์สิน ซึ่งเป็นนายหนังที่มีชื่อ ทั้งยังเป็นช่างแกะตัวหนังที่ได้รับรางวัลมาหลายครั้งด้วย การเป็นช่างแกะหนังเป็นจุดเริ่มต้นของการสะสมตัวหนัง เพื่อที่จะได้มีไว้ใช้เป็นแบบในการ

แกะ หนึ่งสุชาติเล่าว่า การตั้งพิพิธภัณฑ์เกิดจากการได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้รับแรงบันดาลใจจากพระราชดำริสขบใจที่รักษาศิลปะการแสดงแขนงนี้ไว้ หนึ่งสุชาติจึงได้ริเริ่มเปิดบ้านตนเองเป็นพิพิธภัณฑ์ ตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ.2528 เป็นต้นมา เพื่อที่จะรักษาหนังตะลุงให้คงอยู่และเป็นที่รู้จักแพร่หลาย หนึ่งสุชาติ มองเห็นพิพิธภัณฑ์ของท่านว่าเป็นความพยายามที่จะรักษาศักดิ์ศรีและคุณภาพของการแสดงหนังและการแกะหนัง เพราะเห็นว่าในปัจจุบัน ศิลปะการแสดงถูกทำให้เป็นเพียง “ไม้ประดับ” ตามงานเทศกาล หรืองานประชุมต่าง ๆ ไม่ได้สื่อสารความหมายอะไรมากนัก และไม่ได้เลือกเอาคนที่มีความชำนาญมาแสดง พิพิธภัณฑ์จึงเป็นสถานที่ที่จะทำให้คนจากภายนอกได้เห็นคุณค่าของการแสดง ซึ่งกำลังหมดลงไปทุกวัน และพยายามรักษาคุณค่านั้นไว้

ในปัจจุบันพิพิธภัณฑ์ได้ขยายอาคารออกไปเป็นหลายหลัง มีทั้งการจัดแสดงรูปหนังตะลุงเก่า และหนังจากประเทศเพื่อนบ้าน มีของที่หนังสุชาติสะสมไว้ คือมีดีพราซนิตต่าง ๆ นอกจากนั้นพิพิธภัณฑ์ยังมีการสาธิต การแกะหนัง การแสดงหนัง และทำตัวหนังตะลุง ภาพหนังแกะ และสินค้าที่ระลึกต่าง ๆ เอาไว้จำหน่าย การดำเนินงานจะทำได้โดยหนังสุชาติและสมาชิกในครอบครัว ส่วนการแกะหนังนั้นก็จะจะมีลูกศิษย์ของหนังสุชาติร่วมอยู่ด้วย

หนึ่งสุชาติเล่าเกร็ดเกี่ยวกับเทคนิคของการเสาะหาและเก็บสะสมของเก่าของท่านว่า ได้อาศัยอาชีพการแสดงหนังหาซื้อของเก่าไปด้วย โดยที่ก่อนแสดงหนังจะตั้งวงเหล้าคุยกับเจ้าภาพ และได้ถามว่าในชุมชนนั้นใครมีของเก่าอะไรบ้าง โดยเฉพาะมีดี พราโบราณ และถ้าหากมีของถูกใจก็จะขอซื้อทันที บางครั้งเจ้าของไม่ยอมขาย แต่ถ้านั่งดื่มเหล้าต่อไปอีกก็อาจจะยอมขายได้ นอกจากเทคนิคการสะสมอันเป็นเอกลักษณ์แล้ว พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ก็ยังมีเทคนิคการจัดแสดงที่มีเหตุผลเป็นของตัวเอง เช่นอาจารย์วาทิ ทรัพย์สิน บุตรชาย ผู้เป็นกำลังสำคัญท่านหนึ่งของพิพิธภัณฑ์กล่าวว่า พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ไม่ชอบติดคำบรรยาย เพราะว่าหนังสุชาติอธิบายว่า หากติดคำบรรยายแล้วคนก็จะเดินชมอย่างเดียวแล้วก็ไป แต่หากไม่มีคำบรรยาย ก็จะได้มาถาม และเป็นโอกาสให้หนังสุชาติไปพบปะพูดคุย และอธิบายคำตอบด้วยตนเอง

พิพิธภัณฑ์มรดกพื้นบ้านนาหมื่นศรี ตรัง

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีอาคารพร้อมอยู่แล้วแต่ยังไม่ได้เริ่มจัดแสดง ดำริที่จะทำพิพิธภัณฑ์เกิดขึ้นในกระบวนการรื้อฟื้นการทอผ้าพื้นบ้านของตำบลนาหมื่นศรี เป็นส่วนที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ภายหลังจากที่การตั้งกลุ่มทอผ้าดำเนินไปประมาณสี่สิบปี และเริ่มประสบความสำเร็จ เป็นที่รู้จักกันดี ประวัติของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้เพิ่มเติมในภาคผนวก แต่โดยสรุปแล้ว การทอผ้าพื้นเมืองมีมาช้านาน แต่ได้หายไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เนื่องจากขาดแคลนเส้นใย และถูกผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมตีตลาด แต่ก็มีหญิงชาวบ้านในชุมชนกลุ่มหนึ่งที่มีความผูกพัน เริ่มหัดทอกันขึ้นมาใหม่ และต่อมาได้รับคำแนะนำจากพัฒนากรที่เห็นว่าการทอผ้าพื้นเมืองใกล้จะสูญหาย ให้รวมกลุ่มกันทอกันขึ้นมาใหม่ ในราวปี พ.ศ. 2514 คุณป้ากุศล นิลละออ ซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มในปัจจุบัน เป็นหนึ่งในบรรดาสมาชิกรุ่นก่อตั้ง ต้องฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ ด้วยความอุตสาหะ จนสามารถทำให้สมาชิกของกลุ่มมีกำลังใจรวมตัวกันสามารถสร้างลายใหม่ ๆ และฟื้นฟูลวดลายเดิม กลายเป็นธุรกิจของชุมชน ที่มีสมาชิกถึง 84 คนในปัจจุบัน และผ่านานาหมื่นศรีได้รับการยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหนึ่งของจังหวัด

คุณป้ากุศลเล่าว่า การทำงานของกลุ่มทอผ้านาหมื่นศรีได้รับกำลังใจจากศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่เข้ามาสำรวจสถานภาพการทอผ้า และพูดคุยเรื่องการอนุรักษ์การทอผ้า และคุณค่าของผ้าพื้นเมือง ทำให้คุณป้ามีความมั่นใจยิ่งขึ้น การทำงานของคุณป้ากุศลเท่าที่เล่าให้ฟัง ดูจะได้รับความร่วมมือ และ

งบประมาณจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น พัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ส่วนพิพิธภัณฑ์ก็ได้รับงบประมาณจากผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง

ในปัจจุบันพิพิธภัณฑ์เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทอผ้า คนที่มาชมพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีตัวอย่างผ้าเก่า ที่มีลวดลายต่าง ๆ ที่เกิดจากการทอยกดอก เก็บสะสมไว้ เป็นส่วนหนึ่งของการมาชมการทำงานของกลุ่มทอผ้า และเลือกซื้อผ้าไปในเวลาเดียวกัน เรายังไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินงานและความหมายของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้โดยละเอียด แต่ก็น่าจะตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า เป็นพิพิธภัณฑ์ที่เด่นในแง่ที่ทำได้โดยกลุ่มผู้หญิงที่มีความเข้มแข็ง แสดงน้ำพักน้ำแรง และผลงานการสร้างสรรค์ของพวกเธอ ด้วยการทอผ้าและคิดลวดลายผ้า ที่เป็นมรดกตกทอดและร่วมกันสร้างขึ้นใหม่ในกลุ่มผู้หญิง

พิพิธภัณฑ์หาดทรายแก้ว นครศรีธรรมราช

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลของผู้ใหญ่เอี่ยม เรืองดิษฐ์ ตั้งอยู่ริมทะเล หาดทรายแก้ว อำเภอท่าศาลา ในบริเวณที่เป็นรีสอร์ทและร้านอาหาร ซึ่งเป็นของผู้ใหญ่เอี่ยมเช่นเดียวกัน ของในพิพิธภัณฑ์เป็นคอลเลคชั่นส่วนตัว มีทั้งโบราณวัตถุประเภทกระเบื้องเคลือบ เครื่องถ้วย เครื่องโลหะ อาวุธ พระ และของใช้ในบ้านรุ่นเก่า เช่น วิหยาโบราณ เครื่องเล่นจานเสียง ตะเกียง ฯลฯ วางอยู่แน่นขนัด และยังมีที่ไม่ได้จัดแสดงอีกจำนวนมาก ผู้ใหญ่เอี่ยมเป็นหญิงที่เป็นคนพื้นถิ่นที่นี่ เริ่มต้นชีวิตด้วยการเป็นแม่ค้าหาบเร่ ชายของในงานวัด ต่อมาให้ความสนใจโบราณวัตถุ ทั้งที่มิได้จากทะเล และอยู่ตามบ้าน และเริ่มซื้อขายของเหล่านี้ซึ่งแต่เดิมก็ไม่ได้มีใครสนใจมากนัก จนสามารถเก็บสะสมไว้ได้จำนวนมาก ผู้ใหญ่เอี่ยมเล่าว่าบางครั้งถึงกับขายที่ มาซื้อจานสมัยราชวงศ์ชิง ด้วยความอยากที่จะได้เก็บไว้ในระยะหลังเธอฐานะดีขึ้น และสร้างรีสอร์ทริมทะเล จึงได้สร้างพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ขึ้น และเปิดให้คนชมเมื่อประมาณ 10 ปีมาแล้ว

ผู้ใหญ่เอี่ยม เป็นสตรีที่มีบุคลิกองอาจ น่าเกรงขาม ดูเป็นที่รู้จักและนับถือกว้างขวาง เธอมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับข้าวของในพิพิธภัณฑ์ว่า บางอย่างมีความศักดิ์สิทธิ์ มีคนมาบนบาน จุดธูปเทียนถวาย เป็นประจำ บางครั้งที่เธอมีความต้องการบางอย่าง ก็จะอธิษฐานขอจากของเหล่านี้ และก็มักจะได้ตามความประสงค์ ของที่ผู้ใหญ่สะสมไว้ จึงเป็นเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอานุภาพ สามารถช่วยเหลือเธอ และคนอื่นที่มีความศรัทธาเช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกัน การครอบครองของเหล่านี้เป็นจำนวนมากมาย ก็แสดงถึงบารมีของผู้ใหญ่ ซึ่งจากคำบอกเล่าก็มาจากความสามารถของเธอเอง ที่ได้เข้ามาจากแม่ค้าหาบเร่ของชายธรรมดาคนหนึ่ง มาเป็นผู้มีบารมีในท้องถิ่น ในแง่นี้โบราณวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์ จึงเป็นรูปธรรมของประวัติชีวิตของผู้หญิงที่ประสบความสำเร็จอย่างผู้ใหญ่เอี่ยมไปด้วย

ความหลากหลายของการก่อตัวและความหมายของพิพิธภัณฑ์แบบชาวบ้าน

จากข้อสังเกตของการประชุมแต่ละภูมิภาค และตัวอย่างบางกรณีที่ยกมา จะเห็นได้ถึงความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ ทั้งในแง่ของรูปแบบ เนื้อหา ในแง่ขององค์กร บุคคลที่เป็นผู้ก่อตั้งและดำเนินการ และความหมายของพิพิธภัณฑ์ที่มีในโลกทัศน์ของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งสอดคล้องและแตกต่างจากความหมายของพิพิธภัณฑ์ตามที่นักวิชาการพิพิธภัณฑ์ยึดถือในนิยามระดับสากล จะเห็นได้ว่า การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ในแต่ละที่แต่ละแห่ง มีเหตุปัจจัยหลายประการมาบรรจบกัน ในส่วนก่อนหน้านี้ เราได้บรรยายภาพอย่างกว้างของนโยบาย และโครงการต่าง ๆ ในระดับมหภาค ที่เป็นการนำความคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ และศูนย์วัฒนธรรมเข้ามา ในส่วนนี้ เราอาจสังเคราะห์

ภาพอีกด้านหนึ่ง ที่เป็นความหลากหลายในระดับจุลภาคของชีวิตประจำวัน ท้องถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นว่าการก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ และความหมายของพิพิธภัณฑ์ในบริบท “แบบชาวบ้าน” นั้น มีลักษณะอย่างไร และลักษณะเหล่านี้เชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร

พิพิธภัณฑ์เป็นอนุสาวรีย์รำลึกถึงผู้นำทางธรรม และการอ้างอิงพลังศักดิ์สิทธิ์

การสื่อความหมายประเภทนี้ จะเห็นได้จากพิพิธภัณฑ์วัดจำนวนมาก ซึ่งมีเจ้าอาวาสบางองค์ที่มีบารมีสูง มีตำแหน่ง มีสมณศักดิ์สูง หรือมีชื่อเสียงเฉพาะด้าน ท่านเหล่านี้จะมีของมีค่ามากและมีเป็นจำนวนมาก เพราะญาติโยมศรัทธาพากันนำของมาถวายเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑ์วัดท่าพูด พิพิธภัณฑ์พุทธวิถีนายก ในภาคกลาง หรือวัดพระยืนในภาคเหนือ วัดสิมนาโก ในอีสาน เป็นต้น พิพิธภัณฑ์เหล่านี้มักเกิดขึ้นเมื่อเจ้าอาวาสเหล่านั้นท่านมรณภาพไป พิพิธภัณฑ์จึงได้รับการสร้างขึ้นเพื่อเป็นเสมือนอนุสาวรีย์รำลึกถึงบารมีพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำทางธรรม และเป็นวีรบุรุษของท้องถิ่นเหล่านั้น ดังนั้นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจำนวนหนึ่ง จึงเกิดขึ้นมาจากความเคลื่อนไหวในท้องถิ่นที่ต้องการจะเฉลิมฉลองสรรเสริญผู้นำในท้องถิ่น มากกว่าที่จะสนองตอบนิยามของพิพิธภัณฑ์ตามแบบของนักวิชาการ

นอกจากเป้าหมายแบบชาวบ้านแล้ว คำอธิบายเกี่ยวกับการได้ของต่าง ๆ เข้ามาเก็บรักษาไว้ในวัด การที่ชาวบ้านนำของมาถวายวัดและตำนานเกี่ยวกับของชนิดต่าง ๆ ที่เข้ามาอยู่ในวัด ยังสื่อสารถึงความคิดเรื่องพลังอำนาจบางอย่าง ที่แสดงออกมาด้วยการพบหรือได้ครอบครองวัตถุพิเศษ ในหลาย ๆ แห่งเราจะได้ยินตำนานเรื่องโบราณวัตถุ ฟอสซิล ของหายากที่ขุดได้ แล้วชาวบ้านเอาไปเก็บไว้ โดยมีเจตนาจะเป็นเจ้าของ หรือขายต่อ แล้วก็ต้องมีอันเป็นไป จนเก็บไว้ไม่ได้ ต้องนำมาถวายพระ หรือถวายวัด ปรากฏการณ์ทำนองนี้ เป็นการสื่อสารความคิดในสองระดับ ในระดับของสัญลักษณ์ ของสำคัญ ของสูง เช่นพระพุทธรูป เทวรูป หรือ ของที่มีพลัง ซึ่งอาจจะปรากฏออกมาให้ทางที่ให้คุณหรือให้โทษอย่างรุนแรงได้นั้น ควรจะอยู่ในที่อันควร หรือกับบุคคลอันสมควร ซึ่งในชุมชนชนบทน่าจะได้แก่วัด ซึ่งมีพลังในเชิงสัญลักษณ์สูงสุดแห่งหนึ่ง และในอีกระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นความหมายทางสังคมของการครอบครองวัตถุ อาจจะกล่าวได้ว่า การที่ของสำคัญ ของสูง เข้าไปอยู่ในการดูแลครอบครองของวัด ดูแลผู้ที่อยู่ในสมณเพศ ซึ่งตัดกิเลส สละความโลภโกรธหลงแล้ว ของเหล่านี้ก็เท่ากับเป็นสมบัติของชุมชน ไม่ใช่สมบัติของใครคนใดคนหนึ่ง แสดงถึงความคิดชาวบ้าน เกี่ยวกับการครอบครองของที่ถือว่าเป็นสมบัติล้ำค่า ว่าควรจะอยู่ในที่อันควร และไม่ควรจะให้ใครคนใดคนหนึ่ง มีสิทธิในการครอบครองแต่ผู้เดียว

ตำนานเรื่อง “นิมิต” ต่าง ๆ เช่นการที่ของบางอย่าง “ขึ้น” หรือถูกค้นพบ เพราะพระสงฆ์ หรือผู้มีบารมีบางคนเกิดเห็นภาพซึ่งคนทั่วไปไม่สามารถเห็นได้ หรือการเกิดนิมิตว่าของบางอย่างที่มีอยู่แล้วนั้น ไม่ได้รับการดูแลรักษาดีพอ แสดงให้เห็นว่า การมองความสำคัญของวัตถุที่เข้ามาอยู่ในพิพิธภัณฑ์ตามแบบชาวบ้านนั้น มีนัยยะที่แตกต่างจากการให้คุณค่าตามแบบนักพิพิธภัณฑ์วิทยาสากล พิพิธภัณฑ์เหล่านี้จึงมิได้มองวัตถุสิ่งของว่ามีความสำคัญทางด้านการศึกษาวิจัย ให้ความรู้ ความสุนทรีย์ หรือความเพลิดเพลิน แต่มีความสำคัญในทางธรรม หรือในทางที่เกี่ยวกับพลังศักดิ์สิทธิ์

ดังนั้นการสร้างพิพิธภัณฑ์อาจไม่ได้มีจุดมุ่งหมายหลักของการอนุรักษ์วัฒนธรรม หรือส่งเสริมการเรียนรู้ตามแบบวาทกรรมทางวิชาการ แต่อาจจะเป็นเรื่องของการคลี่คลายปมปัญหาที่เกิดขึ้นจากความพิโรธของสิ่ง

ศักดิ์สิทธิ์ เช่น กรณีหนังใหญ่วัดบ้านดอน หรือการเฉลิมฉลองรำลึกถึงบารมีบุคคลที่เป็นผู้นำทางธรรม ดังเช่น พิพิธภัณฑวัตถุหลายแห่งที่ได้กล่าวมาข้างต้น

พิพิธภัณฑจาริกวิถีชีวิตที่ล่องลပ်ไปแล้ว หรือเล่าถึงความสูญเสีย

พิพิธภัณฑหลายแห่งแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตในอดีต เช่นพิพิธภัณฑชีวิตชาวนาหลายแห่งในลุ่มน้ำนครชัยศรี ซึ่งเคยเป็นบริเวณที่ปลูกข้าว แต่ในปัจจุบันได้กลายเป็นเขตเมือง และชาวชนบทเปลี่ยนไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และภาคบริการในเมือง พิพิธภัณฑจึงเกิดขึ้นในสถานการณ์ใหม่ทางสังคมที่เกิดการเปลี่ยนแปลง และเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดขึ้นอย่างใหญ่หลวงและรวดเร็ว สามารถรู้สึกถึงได้ชัดเจนในชีวิตคนคนหนึ่ง อย่างเช่น อาจารย์ เรืองชัย ที่เป็นลูกหลานชาวนา ที่นับวันก็เห็นแต่ความเปลี่ยนแปลง จนแทบไม่เหลือชีวิตชาวนาแบบที่เคยเห็นเมื่อเป็นเด็ก หรืออาจารย์สุทธิดา ที่เห็นความเปลี่ยนแปลงของเมืองสมุทรปราการที่กลายเป็นเขตอุตสาหกรรมไปอย่างแทบจะข้ามวันข้ามคืน ในช่วงเวลาเพียงสิบกว่าปี เป็นต้น การเก็บสะสมข้าวของ ที่เป็นตัวแทนของอดีต จึงเป็นการทดแทนวิถีชีวิตที่ได้หมดสิ้นไปเกือบหมดแล้ว การเก็บสิ่งของไว้ อาจจะไม่สามารถนำอดีตกลับมาคืนมาได้ แต่เป็นการทดแทนในเชิงอารมณ์ความรู้สึก ของคนที่เกิดความเสียดาย หวงแหน และอยากจะทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับอดีต สามารถถ่ายทอดไปยังคนรุ่นใหม่ ทำให้เด็ก ๆ ที่ไม่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ได้จับต้อง ลองใช้ ลองจินตนาการ ทำให้ความเชื่อมโยงกับอดีตไม่ได้ขาดตอนลงไปโดยสิ้นเชิง และในบางกรณี เช่นวัดบ้านดอน ก็ได้นำเอาประเพณีการแสดงที่เคยมีอยู่ในท้องถิ่น กลับมาฝึกหัดให้เด็กนักเรียน ทำให้ตัวหนังใหญ่มีชีวิตสืบต่อไปได้อีก

ความรู้สึกสูญเสียบางอย่างที่เป็นแรงผลักดันให้มีพิพิธภัณฑ อาจจะไม่ใช่วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป แต่เป็นการที่วัตถุสิ่งของบางอย่าง ถูกซื้อไปโดยคนภายนอก เปลี่ยนมือไปเป็นสมบัติของคนต่างชาติ หรือคนต่างถิ่น เช่นในกรณีของเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านกรวด ที่มีเศรษฐกิจมือซื้อที่ปากหลุม หรือการที่ได้ไปเห็นโบราณวัตถุ ที่บ้านผู้มีบารมีท่านหนึ่งในกรุงเทพฯ เขียนว่า ตู้นี้มาจากบ้านกรวด หรือการที่หลวงพ่อดมहाชัย ได้รับรู้ว่ามิชชันนารีต่างชาติ ได้ของโบราณไปจากชาวบ้าน และจากวัด เป็นจำนวนมากอย่างง่ายดาย บางกรณีก็อาจเกิดจากการที่เห็นคนทิ้งขว้างของ เช่นของเก่าในวัด หรือเผาหนังสือคัมภีร์ไบเบิล สมุดข่อย ไปต่อหน้าต่อตา ความรู้สึกสูญเสียสิ่งของ โดยเฉพาะของโบราณที่มีเพียงชิ้นเดียว ไม่สามารถหาใหม่ หรือสร้างใหม่ได้อีก เป็นแรงผลักดันอีกประเภทหนึ่ง ที่ต้องการจะระงับหรือชะลอความสูญเสียสิ่งที่มีค่าของท้องถิ่น

กระบวนการเก็บสะสมสิ่งของ ให้ปลอดภัยจากความสูญเสีย มักจะเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่าที่ชาวบ้าน และคนในชุมชนให้แก่สิ่งของบางประเภท บางคนมีเรื่องเล่าว่า หม้อไหโบราณที่ขุดได้นั้น แต่ก่อนเด็ก ๆ ใช้เป็นเป่ายิงหนังสติ๊ก ไม่ได้คิดว่ามีค่าอะไร ต่อเมื่อมีคนมาซื้อโบราณวัตถุ ให้ราคา กลายเป็นของมีราคา หรือมีนักวิชาการไปชี้ให้เห็นคุณค่า ความหมาย หรือบางครั้งเกิดจากการสมาชิกในชุมชนบางคน ไปมีประสบการณ์จากภายนอก ทำให้เกิดสำนึกว่าโบราณวัตถุ ของเก่า ของใช้ที่เคยทิ้งขว้างในบ้าน กลายเป็นของที่มีคุณค่าขึ้นมา

พิพิธภัณฑแสดงความเป็นตัวตนที่แตกต่าง

การสื่อความหมายอีกประเภทหนึ่งของพิพิธภัณฑแบบชาวบ้าน คือการแสดงความเป็นตัวตน ที่มีความแตกต่าง ซึ่งในบรรดาตัวอย่างที่มีอยู่นั้น มีอยู่หลายแบบด้วยกัน แบบแรกเป็นพิพิธภัณฑที่แสดงถึงความเป็นกลุ่ม

ชาติพันธุ์ ที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากวัฒนธรรมหลัก หรือวัฒนธรรมชาติ ตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ในแนวนี้มีมากมายหลายแห่ง เช่น พิพิธภัณฑ์ไซ่ง พวน มอญ มั่ง ลาฮู ยวน ยอง ภูไท ไล่ ฯลฯ ความเป็นชาติพันธุ์เหล่านี้ในอดีต ไม่มีพื้นที่ที่จะเปิดโอกาสให้แสดงความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่าง แต่ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ทำให้ความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ได้รับการสนับสนุน ในบางกรณี เช่น กลุ่มลาฮู ที่เชียงราย สิ่งที่ทำให้ต้องการจะแสดงความเป็นตัวของตัวเอง เกิดจากการที่เห็นวิถีชีวิตของตน ถูกนำเสนอ หรือถูกเล่า โดยไกด์นำเที่ยวที่เป็นคนจากที่อื่น แต่กลายเป็นคนที่เล่าถึงความเป็นลาฮูให้นักท่องเที่ยวฟัง นอกจากนั้นข้อสังเกตอีกประการหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในกระบวนการทำพิพิธภัณฑ์ คือการเกิดความสำนึกถึงความเป็นญาติพี่น้องกลุ่มอื่น ๆ ข้ามพรมแดนท้องถิ่น หรือพรมแดนประเทศ เช่น การที่พิพิธภัณฑ์มอญที่เกาะเกร็ด เห็นว่าตนเองเป็นพี่น้องกับมอญที่วัดม่วงและบางกระดี หรือการที่พวนที่วัดฝั่งคลอง ไปที่เชียงขวาง และเปรียบเทียบลวดลายของผ้าขึ้นพวนจากทั้งสองแห่ง

ความเป็นตัวตนอีกแบบหนึ่งเสนอเรื่องราวของชุมชนท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ที่มีเรื่องราวเฉพาะ ไม่เคยเป็นที่รับรู้มาก่อน หรือมีเรื่องราวที่ขัดแย้ง กับความเข้าใจมาตรฐานของทางการ ตัวอย่างเช่นในการประชุมภาคเหนือ หลวงพ่อวัดร่องเม้ง เล่าถึงสิ่งของชิ้นเอกในพิพิธภัณฑ์ของท่าน ว่ามีของมากมายหลายอย่าง แต่ของที่คนสนใจมาก ได้แก่ โบสถ์ชีพ้อ โบสถ์บุญชื้อชายทาส รองเท้าก๊อบแก๊ป ซึ่งไม่มีที่อื่น เป็นของที่เป็นเสมือนบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของอำเภอสันทราย เชียงใหม่ หรือการที่ชุมชนที่จังหวัดแพร่ ต้องการจะทำพิพิธภัณฑ์ที่คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ ประกอบกับการเล่าประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ที่มีความแตกต่างจากประวัติศาสตร์ที่รับรู้กันทั่วไป นอกจากนั้น ความเป็นตัวตนของชุมชน อาจจะไม่ถึงความเข้มแข็งของชุมชนในการฟื้นฟูอุปสรรค ปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศน์ เช่นพิพิธภัณฑ์ที่ยี่สาร หรือพลังความมุ่งมั่นของกลุ่มสตรีทอผ้าที่นาหมื่นศรี เป็นต้น

ท้ายสุด ความเป็นตัวตนอีกลักษณะหนึ่ง อาจจะเป็นเรื่องของประสบการณ์ส่วนบุคคล ประวัติชีวิตส่วนบุคคล ที่มีความรักในบางสิ่งบางอย่าง ที่อุทิศตนให้กับของที่ตนรัก ซึ่งมักจะเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เป็นของสะสมส่วนบุคคล (private collection) เช่น พิพิธภัณฑ์ของจำที ที่มีความรักในสิ่งประดิษฐ์พื้นบ้าน หนังสือชาติ ที่มีการแสดงหนังตะลุงและการแกะหนัง เป็นชีวิตจิตใจ หรือประวัติของป่าไผ่ ที่ผูกพันกับการเสาะแสวงหาโบราณวัตถุ หรือคุณลุงกิตติ อดีตชาวประมงที่นำหินมาสลักเป็นฝูงปลาชนิดต่าง ๆ ข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับคนที่ทำพิพิธภัณฑ์เหล่านี้ มักจะเป็นคนที่มีฐานะ หรือชีวิตประสบความสำเร็จ มีความมั่นคง มีทรัพยากรระดับหนึ่ง เพียงพอที่จะสะสมสิ่งของจนถึงขั้นสร้างเป็นพิพิธภัณฑ์ และสื่อถึงเส้นทางชีวิตประวัติของตน แสดงถึงความเป็นตัวตน หรือประวัติชีวิตของตนเอง ซึ่งในแง่หนึ่งก็สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่ทำให้คนที่มีพื้นฐานมาจากการเกษตร สามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม และกลายมาเป็นผู้มีบทบาททางวัฒนธรรมที่สำคัญในท้องถิ่น

พิพิธภัณฑ์กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบท

การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และความหมายหลายแบบที่เกิดขึ้น สามารถจะแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่ได้เกิดขึ้น และกำลังเกิดขึ้นในสังคมชนบทบางประการ

ประการแรก ออกจะชัดเจนว่าพิพิธภัณฑ์เกิดมาจากการสูญหาย หดสั้นไปของวิถีการผลิตและวงจรชีวิตที่

มีการเกษตรเป็นพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว สังเกตเห็นได้ในชั่วชีวิตของคนคนหนึ่ง หรือในบางกรณีอาจจะเป็นเพียงเสี้ยวชีวิตของคนคนหนึ่ง ในบริเวณภาคกลางที่เปลี่ยนจากพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ทำให้มีพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับชีวิตของชาวนา เครื่องมือเครื่องใช้การเกษตร เป็นจำนวนมาก ทว่าไม่เพียงแต่วิถีการผลิตแบบเกษตรเท่านั้น การใช้ชีวิตที่ใกล้ชิดธรรมชาติก็หมดไปด้วย พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวีเก็บเครื่องมือดักสัตว์นานาชนิด เมื่อวิธีการดักสัตว์ที่ต้องอาศัยการรู้จักสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของสัตว์เหล่านี้ได้หมดไปแล้ว และพร้อม ๆ กันนี้ กระบวนการโยกย้ายคนจากชนบท ในรูปของการไปทำงาน ไปศึกษาในเมืองหลวง หรือเมืองใหญ่ ก็สะท้อนออกมาในการทำพิพิธภัณฑ์หลายแห่ง คนจำนวนหนึ่งไม่ได้กลับไปอยู่ในชนบทอีก แต่มีเครือข่ายสัมพันธ์อยู่ และคนที่มีความรู้ดีมักจะช่วยเหลือทรัพยากรด้านต่าง ๆ ในการสร้างพิพิธภัณฑ์ในบ้านเกิดหรือบ้านเดิม นอกจากนั้นคนที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงจำนวนหนึ่ง เป็นคนชนบทที่มีประสบการณ์การไปทำงานภายนอก หรือได้รับการศึกษาจากภายนอก แล้วกลับไปอยู่บ้านเดิม ประสบการณ์จากภายนอกทำให้เกิดความคิดใหม่ ๆ เป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปรียบเทียบ และมองเห็นคุณค่าสิ่งของต่าง ๆ ต่างไปจากเดิม

ประการที่สอง การเกิดพิพิธภัณฑ์ แสดงให้เห็นถึงการรวมตัว การร่วมมือในรูปแบบต่าง ๆ ระหว่างคนภายในกับภายนอก เช่นความร่วมมือกับนักวิชาการ ความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน กับองค์กรปกครองท้องถิ่น พัฒนาการ ข้าราชการ อย่างหลากหลายมาก ทำให้เห็นว่ามีการไหลเวียนของความคิดที่มาจากภายนอก และการปรับหรือต่อรองกับความต้องการจากภายใน คำว่าพิพิธภัณฑ์ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์การเรียนรู้ คำเหล่านี้เป็นคำทางการที่คิดขึ้นมาโดยหน่วยงานของรัฐ แต่ในหลายกรณีที่เกิดขึ้นได้อย่างมีพลัง เป็นเพราะได้รับการตอบสนองด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันของคนภายในชุมชน เช่น พระที่ไม่อยากเห็นโบราณวัตถุถูกกว้านซื้อไปหมดโดยพ่อค้าหรือชาวต่างชาติ พระนักพัฒนาที่อยากช่วยเหลือให้เด็กนักเรียนได้เรียนต่อหรือมีงานทำ ครูที่อยากเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ชาวบ้านไว้เล่าเรื่องชีวิตที่หมดไปแล้ว หรือชาวบ้านที่อยากแสดงความศรัทธาต่อวีรบุรุษตามโลกทัศน์ท้องถิ่น

ประการที่สาม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงความคิด เปลี่ยนแปลงความหมาย เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของในท้องถิ่น เช่นการให้คุณค่าใหม่แก่ของเก่า เกิดความเสียดายที่ของเก่าบางอย่างถูกทำลายไป เช่น สมุดข่อยถูกเผา หน้บ้านเก่าถูกทิ้งให้ผุพัง การเกิดสำนึกเรื่อง "มรดก" ทางวัฒนธรรม และความสำนึกของปัจเจกบุคคล และชุมชนท้องถิ่น ในการเป็นผู้รักษามรดกวัฒนธรรม ความหมายของการรักษามรดกในแง่ของการแสดงอัตลักษณ์ที่แตกต่าง หรือการสร้างป้อมปราการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ ล้วนแต่เป็นอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำลังเกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นทั่วไป

ความหมายของพิพิธภัณฑ์เหล่านี้ เป็นเพียงข้อสังเกตที่เกิดจากการเชื่อมโยง และการตีความของผู้วิจัยเอง โดยอาศัยคำบอกเล่าซึ่งส่วนมากแล้วมาจากคนที่ก่อตั้งและดำเนินการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และนำไปสู่คำถามที่ยังไม่อาจตอบได้ในขณะนี้ ว่าความหมายเหล่านี้ เป็นที่รับรู้ร่วมกันของคนในแต่ละชุมชนที่เป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์เหล่านี้ มากน้อยเพียงใด หรือกระจายหรือจำกัดอยู่ในกลุ่มใดบ้าง และสามารถเป็นประเด็นที่จะวิจัยในระดับที่เจาะลึกเฉพาะกรณีต่อไป.

- ส่วนที่ 6 -

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม :

ประเด็นสำหรับพิจารณา ความเข้มแข็ง และความต้องการ

ในการอภิปรายถึงกำลังความเข้มแข็ง และข้อปัญหาต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น เราจะพิจารณาจากการมองพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นองค์กรทางวัฒนธรรม ที่ประสงค์จะทำหน้าที่เป็นพื้นที่ หรือเวทีในระดับรากหญ้า เพื่อการเก็บรักษา เผยแพร่ ถ่ายทอด และสนับสนุนให้เกิดการสร้างสรรค์ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดใหม่ ๆ เพื่อเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น การมีชีวิตอยู่อย่างภาคภูมิใจ และสามารถสร้างสรรค์ เพื่อปรับตัวรับกับสิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นกับสังคมท้องถิ่น

ในเบื้องต้นนี้ ควรจะทำความเข้าใจก่อนว่า การมองความเข้มแข็งและปัญหาของพิพิธภัณฑ์นั้น สามารถจะมองได้จากหลายมุม และการมองในแต่ละมุมนั้น ก็จะนำไปสู่ข้อสรุปที่อาจจะแตกต่างกันได้โดยสิ้นเชิง เพราะการมองในแต่ละมุมนั้น จะจัดลำดับความสำคัญและการให้คุณค่าที่ต่างกัน ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างเรื่องหนึ่งซึ่งแสดงถึงความขัดแย้งในการมองพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ฉายภาพถ่ายของวัตถุในพิพิธภัณฑ์วัดแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นผ้าเก่าพับอยู่ในภาชนะบรรจุโลหะทรงกลม บนผ้าผืนนั้น มีกระดาษที่ฉีกมาจากสมุดนักเรียนแผ่นหนึ่งวางอยู่ บนกระดาษมีชื่อเจ้าของผ้า ผู้ที่บริจาคผ้าผืนนั้นให้แก่พิพิธภัณฑ์ เขียนด้วยปากกาลูกลื่น ด้วยลายมือธรรมดา ๆ กระดาษฉีกจากสมุดมีขนาดใหญ่ราวครึ่งหนึ่งของผ้า เมื่อวางทับแล้ว ก็จะทำให้เห็นผ้าได้ไม่เต็มที่ ผู้ชมท่านหนึ่งที่เป็นภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑ์ในต่างประเทศ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ตามหลักของการจัดแสดงแล้ว ไม่น่าจะเอากระดาษชื่อเจ้าของมาวางไว้อย่างนั้น เพราะดูจะให้ความสำคัญแก่กระดาษ มากกว่าวัตถุที่จัดแสดง ซึ่งก็เป็นความเห็นไปในแนววิจาร์ณว่าเป็นการจัดที่ไม่เหมาะสม ในขณะที่ผู้ที่ดูแลพิพิธภัณฑ์วัดแห่งนี้ ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ของในพิพิธภัณฑ์จำนวนหนึ่ง เป็นของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค และผู้บริจาคทุกคน ต้องการให้ของทุกชิ้นของตัวเอง ได้รับการจัดแสดง วางไว้ในตำแหน่งที่ตัวเองเห็นได้ วาง ๆ ก็จะมาดูว่าของของตัวเองยังอยู่หรือเปล่า ถ้าหากนำไปเก็บก็จะไม่พอใจ ต่อว่าว่าเห็นของของตนไม่สำคัญเท่าของของคนอื่น ผู้จัดบอกว่าต้องพยายามประนีประนอม ทำให้ของในพิพิธภัณฑ์มีข้า ๆ กันมาก แต่ก็ยังไม่สามารถทำเป็นอย่างอื่นได้ เพราะต้องให้เกียรติเจ้าของ เพื่อรักษาความสัมพันธ์ไม่ให้เกิดความบาดหมางกับคนที่สนับสนุนพิพิธภัณฑ์ ผู้ดูแลสองท่านนี้ จึงอยู่ในเงื่อนไชของการจัดแสดง และมีไม้บรรทัดในการวัดความเหมาะสมคนละอย่างกัน

ในการทำงานเดียวกัน หากผู้วิจัยประเมินพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นโดยรวม ด้วยความคาดหวังกับรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ตามหลักการพิพิธภัณฑ์วิทยา ที่เน้นการเก็บสะสม การศึกษา และสื่อสารและเผยแพร่ ก็มักจะได้ข้อสรุปว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความโดดเด่นอย่างมากในฐานะที่เป็นคลังที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีวัตถุสิ่งของที่มีค่า และสามารถจะเป็นสะพานก่อให้เกิดการสนทนากับโลกของท้องถิ่น ส่วนใหญ่แล้วเป็นโลกของอดีต

พิพิธภัณฑ์วัด เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของการสะสมสิ่งของจากอดีต หลายยุคหลายสมัย และประกอบด้วยข้าวของมากมายหลายอย่าง ตัวอย่างเช่น วัดมหาชัย วัดกลางบางแก้ว วัดมหาธาตุนครศรีธรรมราช ของในวัดเหล่านี้

ประกอบด้วย โบราณวัตถุ เทวรูป พระพุทธรูป ศัมภีร์ใบลานและเอกสารโบราณ หีบหรือตู้พระธรรม วัตถุสิ่งของที่
เนื่องในพุทธศาสนา เช่น ไม้แกะสลัก ลวดลายปูนปั้น กลอง ของใช้ต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายวัด เช่น ถ้วยชาม หีบเหล็ก ของ
เก่าที่เคยเป็นของใช้ตามบ้านหรือในชุมชน เมื่อเลิกใช้แล้วก็มาให้ไว้ที่วัด ของพิเศษบางอย่างที่มีประวัติ หรือตำนาน
เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ หรือบุคคลสำคัญ นอกจากนี้ก็ยังมีของแปลก ๆ ของหายาก ของที่เชื่อว่ามียพลัง มี
ความขลัง ไม่คู่ควรที่จะเก็บไว้ตามบ้าน

วัตถุสิ่งของเหล่านี้มีศักยภาพมหาศาลในการที่จะเล่าเรื่องของชีวิตในอดีต ที่สามารถจะเชื่อมโยงให้ภาพ
ของประวัติศาสตร์ของชุมชน ของท้องถิ่น หรือของประเทศได้ ชีวิตของอดีตเหล่านี้ ไม่มีการจารึกหรือบันทึกเอาไว้
เพราะเป็นเรื่องราวชีวิตประจำวันของชาวบ้าน หรือเป็นเรื่องการปฏิบัติที่ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องบันทึกในอดีต
หากแต่ในสภาพปัจจุบันที่เป็นอยู่ ศักยภาพเหล่านี้ยังไม่มีการนำออกมาทำให้เป็นจริง กล่าวคือวัตถุเหล่านี้ยังไม่
สามารถที่จะเล่าเรื่องราว ไม่สามารถที่จะแสดงโลกอดีต หรือแสดงความเป็นชุมชนนั้น หรือท้องถิ่นนั้นได้มากนัก
โดยเฉพาะกับคนจากภายนอก เช่น คณะผู้วิจัย ซึ่งไม่เคยมีประสบการณ์ร่วม หรือความทรงจำร่วม เกี่ยวกับวัตถุ
สิ่งของเหล่านั้นมากนัก วัตถุจึงไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดการฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับอดีตของท้องถิ่นได้

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า พิพิธภัณฑสถานที่มีการเล่าเรื่องราวได้อย่างมีชีวิตชีวา มักจะเป็นพิพิธภัณฑสถานเฉพาะทาง เช่น
จำพวกที่เก็บของใช้พื้นบ้าน ที่เด่นมากคือกับดักสัตว์ คุณลุงจำ เป็นผู้ที่เก็บเอง และสามารถอธิบายวิธีการใช้กับดัก
ชนิดต่างๆ ที่คนสร้างขึ้นมาต้องรู้จักธรรมชาติของสัตว์ และสิ่งแวดล้อมว่ามันอยู่อย่างไรอย่างใกล้ชิด หรือพิพิธภัณฑ
สถาน ที่เจ้าของเป็นคนแกะสลักปลาเหล่านั้นขึ้นมาเอง และความที่เคยเป็นชาวประมง สามารถจะเล่าถึงลักษณะ
ของปลาได้อย่างคุ้นเคย หรือพิพิธภัณฑสถานชีวิตชาวนาไทย บ้านลานแหลม อาจารย์เจิงชัยก็จะเล่าได้ดี ทำนองเดียวกับ
สวนทุเรียนละอองฟ้า (เป็นรุ่นลูก) บ้านหนังตะลุงสุชาติ ทรัพย์สิน พิพิธภัณฑสถานมรดกพื้นเมืองตำบลนาหมื่นศรี กลุ่มทำ
กริชบ้านบาลูกาญจนะ พิพิธภัณฑสถานใหญ่วัดบ้านดอน หรือพิพิธภัณฑสถานสุ ส่วนบรรดาพิพิธภัณฑสถานสำนึกท้องถิ่น
เช่น วัดม่วง จันเสน ยี่สาร จะเริ่มด้วยการเน้นเรื่องถ่ายทอดชีวิตท้องถิ่นอยู่แล้ว รวมทั้งมีการทำงานร่วมกับนักวิชาการ
อย่างใกล้ชิด เพื่อนำเรื่องราวของท้องถิ่นออกมาเสนอ พิพิธภัณฑสถานเฉพาะทางเหล่านี้แสดงเรื่องราวของชีวิตของผู้จัด
จึงไม่มีช่องว่างระหว่างสิ่งของกับชีวิต เล่าเรื่องสิ่งของก็เหมือนเล่าเรื่องชีวิตของตัวเอง

ดังนั้น หากสรุปในทัศนะของผู้วิจัยเอง พิพิธภัณฑสถานที่มีทั้งสิ่งของโบราณคดี และชาติพันธุ์ โดยทั่วไป จึงยัง
ขาดเรื่องราว ยังขาดผู้เล่า ซึ่งก็จะนำไปสู่คำถามว่า ทำอย่างไรวัตถุจะสามารถสื่อสารเรื่องราวได้ ใครจะเป็นผู้เล่า
ทำอย่างไรจะเกิดการกระตุ้นให้มีความอยากจะค้นหาเรื่องราวมาเล่า และการเล่านี้จะเป็นผลดีอย่างไรต่อชีวิตของ
คนที่เป็นเจ้าของ หรืออยู่ในท้องถิ่นที่มีพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งก็เป็นประเด็นที่สามารถจะนำไปเป็นทิศทางในการวิจัยต่อไป
แต่นอกจากจะประเมินด้วยสายตาของคนภายนอกแล้ว ประเด็นที่ควรจะนำมาพิจารณา เพื่อจะเห็นถึงความเข้มแข็ง
และความต้องการของพิพิธภัณฑสถาน น่าจะเป็นการประเมินจากทัศนะของผู้ที่มาเข้าร่วมประชุม ซึ่งเป็นตัวแทน
ของชาวพิพิธภัณฑสถานเอง ซึ่งเราพอจะสรุปได้ว่า ชาวพิพิธภัณฑสถานเองก็ประเมินสภาพของตนเองว่าเป็นองค์กรที่ยังไม่
เข้มแข็งนัก โดยพิจารณาจากประเด็นต่อไปนี้

ความหลากหลาย และไม่ต่อเนื่อง ของทุน และทักษะ ทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความรู้

“... คนทำพิพิธภัณฑท์ก็หวานอมขมกลืนกันทั้งนั้น เราอยากให้พิพิธภัณฑท์มีชีวิตชีวา ที่เป็นอยู่มันห่อเหี่ยว คนไม่กล้าเข้า ก็อยากจะให้มันมีชีวิตแท้จริง คนที่มา นั่งอยู่ที่นี้ก็หัวอกเดียวกัน มันหลงไหลซะแล้ว รักซะแล้ว จะว่าบ้าก็ยอมรับ ...”

(พิศาล บุญผูก พิพิธภัณฑท์พื้นบ้าน ชาวมอญเกาะเกร็ด นนทบุรี)

“... การทำพิพิธภัณฑท์อย่าไปพึ่งคนคนเดียว เช่น พ่อตาย ลูกหยุดเพราะเบื่อสุดทน ...”

(พรศิริ บุรณเขตต์ พิพิธภัณฑท์พื้นบ้านจำทวี พิษณุโลก)

“... ความอยู่รอดของพิพิธภัณฑท์เป็นเรื่องที่ตรงใจ กว่าที่จะเกิดขึ้นได้ก็ยากอยู่แล้ว แต่จะรักษาไว้ยิ่งยากกว่า ... พิพิธภัณฑท์บ้านเขายี่สาร เกิดในชุมชน การร้อยคนในชุมชนเข้ามามันก็เป็นไปได้ ...”

(สิริอาภา รัชตะหิรัญ พิพิธภัณฑท์บ้านเขายี่สาร สมุทรสงคราม)

อารมณ์ของชาวพิพิธภัณฑท์โดยทั่วไป เท่าที่แสดงออกมาในเหตุการณ์ต่าง ๆ ของการประชุม และจากการพูดคุย มักจะให้ภาพของคนที่ทำพิพิธภัณฑท์ ว่า มีความโดดเดี่ยว การทำพิพิธภัณฑท์เป็นงานที่ด้วยใจรัก เช่นเจ้าของสวนทุเรียนละของฟ้าเล่าถึงคุณพ่อว่า “พ่อผมสร้างสวนทุเรียนนี้มาด้วยความรัก เป็นความผูกพันระหว่างคนกับต้นไม้ พ่อผมท่านปลูกทุเรียนเพื่อทุเรียน ท่านหาเงินมาทำงานนี้” และเล่าถึงการที่คุณพ่อต้องไปหาพันธุ์ทุเรียนด้วยการไปเก็บเมล็ดทุเรียนจากถังขยะ เพื่อรวบรวมพันธุ์ที่กำลังจะสูญหายไปเลยไว้ในกรณีของสวนทุเรียน บุตรชายได้ทำสวนสืบต่อมา แต่ว่าในหลายกรณีทายาท ไม่ได้มีความรักในพิพิธภัณฑท์เช่นเดียวกับรุ่นพ่อแม่ ทำให้เกิดความหวั่นวิตกว่าพิพิธภัณฑท์ที่สร้างมาด้วยความรัก เมื่อผู้ริเริ่มหมดบุญหรือหมดกำลังไป จะไม่มีผู้สืบทอดเจตนารมณ์ต่อ อาจจะมีสลายเอาในรุ่นลูก ข้าวของต่าง ๆ ก็จะกระจัดกระจายสูญหายไปหมด ในทำนองเดียวกัน หลายคนก็แสดงความวิตกว่าพิพิธภัณฑท์ของวัดก็เช่นเดียวกัน อาจจะมีสร้างมาในสมัยที่เจ้าอาวาสท่านหนึ่งให้ความสนใจ แต่พอท่านหมดบุญก็ไม่มีการทำต่อ ข้าวของที่อุตสาหกรรมเก็บไว้ ก็ถูกยกย้ายถ่ายเทสาบสูญไปหมด ภาพทำนองนี้จึงเป็นความวิตกกังวลเกี่ยวกับตัวบุคคลว่าความ “รัก” “บ้า” “คลั่ง” ในสิ่งของบางอย่าง เป็นลักษณะเฉพาะตัวที่สืบทอดเป็นมรดกไม่ได้ส่งต่อให้ลูกหลานไม่ได้

ความไม่ต่อเนื่องอีกลักษณะหนึ่ง มักจะมีการกล่าวถึงในลักษณะที่ว่า การเกิดพิพิธภัณฑท์ มักเป็นผลจากการระดมทุนมาสร้างอาคาร ซึ่งมักเป็นทุนที่ได้มาสร้างทีเดียวจบ แต่ไม่มีทุนในการดำเนินงาน หากคนมาติดต่อ หรือคิดค้นวิธีการที่จะทำให้พิพิธภัณฑท์มีชีวิตชีวาต่อเนื่องไปได้เรื่อย ๆ ผู้ที่คร่ำหวอดในวงการพิพิธภัณฑท์บางท่าน เปรียบเปรยว่าพิพิธภัณฑท์จำนวนมากเป็นเหมือนซากศพที่ถูกทิ้งไว้เกลื่อนกลาดในสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนทำพิพิธภัณฑท์กับสมาชิกอื่น ๆ ในชุมชน ไซ่ว่าจะเป็นไปด้วยความร่วมมือสนับสนุน พิพิธภัณฑท์หลายแห่ง ก็เป็นเรื่องที่เจ้าอาวาสทำอยู่ท่านเดียว บางแห่งเจ้าของพิพิธภัณฑท์ก็มีความแปลกแยกออกจากชุมชน และเห็นว่าชุมชนดีแต่ใช้พิพิธภัณฑท์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นหน้าเป็นตาของจังหวัด แต่จะไม่

เคยให้ความช่วยเหลืออย่างไร มีแต่เบียดเบียน ในบางกรณีชุมชนเป็นทั้งผู้สนับสนุนในการบริจาคสิ่งของ แต่ก็เป็นผู้สร้างเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดในการจัดแสดง ดังกรณีที่ถูกกล่าวไปแล้วข้างต้น และในหลายกรณีเราไม่สามารถทราบได้ว่ามีความสัมพันธ์อย่างไร

เรื่องราวของความขัดแย้งภายในชุมชน เป็นเรื่องที่ไม่มีการบอกเล่าตรง ๆ แต่ก็พูดเป็นนัยหรือพูดโดยไม่ออกชื่อ หรือแจกแจงรายละเอียด พิพิธภัณฑสถานหนึ่งมีโครงการจัดตั้งมาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้ที่เป็นเจ้าภาพในการริเริ่มก็เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมที่มีผู้ให้ความเคารพนับถือในชุมชน และมีทุนทรัพย์พอสมควร แต่กระบวนการทำ มีคนเข้ามาเกี่ยวข้องอีกหลายกลุ่ม เช่น โรงเรียน อบต. การท่องเที่ยว สิ่งที่เราได้รับทราบคือมีความขัดแย้ง ซึ่งทำให้โครงการสะดุดทั้งที่ได้เริ่มออกแบบและจัดไปบางส่วนแล้ว การทำพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น จึงอาจทำให้เกิดทั้งความเข้มแข็งของชุมชน และความขัดแย้งด้วย

ความคิดและความสนับสนุนจากนักวิชาการ อาจจะทำให้เป็นทุนอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งมีการพูดถึงกันมากว่าต้องการ และมีความจำเป็นในการทำพิพิธภัณฑสถาน ความสัมพันธ์กับนักวิชาการมีหลายรูปแบบ บางแห่งมาช่วยจัด แต่ไม่มีกำลังทำต่อ บางแห่งมีความต่อเนื่อง ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น กำลัง ความอดุทน หรือบารมีของผู้ทำ ความคิดเห็น สไตลล์การทำงาน เวลา และทรัพยากรของนักวิชาการแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม

ทัศนะเกี่ยวกับความต้องการความช่วยเหลือ

“... เคยมีกรณีหนึ่งเป็นข้าราชการมาชมพิพิธภัณฑสถานแล้วบอกดิฉันว่า “ผมอยากได้หอยเบี้ย เอามาให้ผมหน่อย” ดิฉันก็อึ้ง และบอกไปว่า “ดิฉันให้ท่านไม่ได้ ถึงอย่างไรก็ให้ไม่ได้” ถ้ายังสารอู่ได้กำกับของราชการ มีหรือจะไม่กลัวและไม่ยอมตาม สุดท้ายราชการก็คงแค้นอำนาจเข้ามาถึงชุมชน แล้วก็ต้องแจกจ่ายข้าวของไปตามผู้มีอำนาจทั้งหลาย ดิฉันขอความสนับสนุนจากท่าน แต่ไม่ยอมมอบให้อำนาจของท่าน...”

“... บางคนมาบอกว่า “ขอยืมของไปสักไม่กี่พันชิ้น อีกเจ็ดวันเอามาคืน” พอเราบอกว่า “ไม่ได้ค่ะ เราให้ไปไม่ได้เพราะจัดเอาไว้ดีแล้ว” ก็มีเสียงตอบกลับมาว่า “มีเรื่องอะไรอย่าให้มาถึงก็แล้วกัน” เรื่องอิทธิพลมีดมันมีอยู่ โดยเฉพาะในเขตต่างจังหวัด...”

“... เท่าที่ดิฉันรู้จัก ราชการเขาไม่มีคน ไม่มีทุน ชาวบ้านเองก็กลัวราชการจะไปยึดของ ไม่ทราบว่าจะไปติดต่อขอความช่วยเหลืออย่างไร เพราะฉะนั้นควรมีการรวมกลุ่มกัน เช่น เป็น “ชมรมพิพิธภัณฑสถาน” อย่างไม่ต่างประเทศ ซึ่งก็ได้รับทุนสนับสนุนเยอะมาก และอาจนำไปสู่การเรียกร้องต่อรองในเรื่องต่างๆ ได้ เช่น การยกเว้นภาษี...”

ความต้องการของชาวพิพิธภัณฑสถานนั้น ถ้าหากถามว่าต้องการอะไรบ้าง ก็จะได้คำตอบออกมาในทุกทิศทาง เช่น ต้องการงบประมาณ สถานที่จำกัด ต้องการนักวิชาการ ผู้ที่จะให้คำปรึกษาเรื่องการจัดหมวดหมู่ จัดเก็บ จัดแสดง ต้องการความช่วยเหลือภาษาอังกฤษ ต้องการเว็บไซต์ โปรแกรมทำทะเบียน อยากรู้บุคลากร มัคคุเทศก์ เพราะไม่มีคนดูแล ปลดปล่อยของทิ้งไว้ให้ฝุ่นจับ ต้องการเครือข่าย ชมรม สมาคม ฯลฯ จนทำให้รู้สึกว่ายากที่จะจัดลำดับความต้องการว่าเรื่องใดมีความสำคัญมากกว่าเรื่องใด เพราะว่าดูจะขาดแคลนไปหมด นอกจากนั้นคำตอบว่าต้องการอะไรนั้น ก็จะแปรผันไปตามความคาดหวังว่า ผู้ถาม มีอะไรจะให้ อันดับแรก ๆ ที่มักจะกล่าวถึงคือ

งบประมาณ แต่หากในการประชุม มีการแจกแจงอย่างชัดเจนว่า หน่วยงานอย่างศูนย์มานุษยวิทยาเป็นหน่วยงานทางวิชาการ ไม่สามารถจะสนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้าง หรือขยายอาคาร หรือจัดซื้อตู้ เครื่องใช้ต่าง ๆ แต่จะสนับสนุนด้านวิชาการ คำตอบก็จะออกมาเป็นว่าต้องการการสนับสนุนทางวิชาการ

ภาพของผู้ที่จะมาให้ความช่วยเหลือ โดยทั่วไปแล้ว ก็จะมุ่งไปที่รัฐบาลเป็นหลัก บางกลุ่มที่มีประสบการณ์ในการเขียนโครงการขอทุนสนับสนุน อาจจะสามารถมองเห็นว่ามีองค์กรอื่น ๆ ที่สามารถสนับสนุนงบประมาณและความช่วยเหลือ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) บริษัทห้างร้าน องค์กรชุมชน แต่ก็ดูเหมือนว่า “ไม่ว่าอย่างไร ราชการก็ต้องเข้ามา”

ความรู้และความคาดหวังเกี่ยวกับหน่วยงานของรัฐ มีทั้งความต้องการที่จะพึ่งพา และความอยากเป็นอิสระ หรือมีความก้ำกึ่งกันระหว่างความต้องการให้ช่วยเหลือ แต่ก็มีความไม่ไว้วางใจสูงมาก ความไม่ไว้วางใจนี้มักจะแสดงออกมาด้วยการเล่าถึงเหตุการณ์บางอย่างที่สร้างความรู้สึกว่าคุณเบียดเบียนและเอาัดเอาเปรียบ

หน่วยงานราชการที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมักจะมีประสบการณ์ใกล้ชิดกว่าหน่วยงานอื่นคือ กรมศิลปากร ซึ่งเป็นทั้งที่พึ่ง และคู่กรณีของชาวบ้าน ผู้วิจัยได้พบตัวอย่างของการที่เจ้าหน้าที่สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติให้ความร่วมมือกับชาวบ้านเป็นอย่างดี ออกไปให้คำแนะนำ ช่วยระบุอายุโบราณวัตถุ ช่วยซ่อมแซมของที่ชำรุด แต่ในขณะเดียวกันก็พบเรื่องเล่าจำนวนมากที่แสดงความไม่ไว้วางใจ เช่น เมื่อขุดพบโบราณวัตถุ ก็จะไม่พยายามแจ้งให้ทราบ เพราะเกรงว่าจะมายึดไป หรือมีเรื่องเล่าว่ากรมศิลปากร หรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของกรมศิลปากร มาเยี่ยมของสำคัญบางชิ้นไป แล้วไม่ยอมส่งคืน หรือไม่ก็ส่งมาให้แต่ชิ้นที่เป็นของจำลอง ส่วนของจริงนั้นยังคงเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ดูเหมือนว่า ข้อสรุปที่เห็นตรงกัน ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากความไม่ไว้วางใจหน่วยงานราชการ คือความต้องการที่จะรวมกลุ่มกันเองในหมู่ชาวพิพิธภัณฑสถาน ในขณะนี้ การรวมกลุ่มกันเกิดขึ้นได้ในบางระดับ แต่เกิดเฉพาะบางที่มีผู้นำ เช่น ที่นครปฐม มีพิพิธภัณฑสถานขี้ผึ้งไทย หรือที่ลพบุรี มีชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม หลาย ๆ คนแสดงความพอใจว่า การจัดการประชุมอย่างนี้เป็นเวทีที่ไม่เคยมีมาก่อน และเป็นโอกาสที่ได้รู้จักกัน บางคนบอกว่าเหมือนกับได้พบญาติมิตร และคนที่หัวอกเดียวกัน และผู้วิจัยก็มีข้อสังเกตว่า ในการพูดคุย ชาวพิพิธภัณฑสถานก็สามารถช่วยกันแก้ปัญหาให้แก่กันและกัน ด้วยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ให้คำแนะนำ หรือให้ทางออก และหลายคนก็มีความเห็นร่วมกันว่า การมีเครือข่าย หรือกลุ่มในบางรูปแบบจะสามารถทำให้พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น มีกำลังในการต่อรองสูงขึ้น สามารถจะนำไปสู่การจัดการแก้ปัญหาหลายด้านที่กำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ อย่างไรก็ตามก็มีพิพิธภัณฑสถานบางกลุ่มที่ไม่แน่ใจกับคำว่าเครือข่าย และประกาศชัดเจนว่า “ไม่ต้องการเครือข่ายที่มีการบงการ หรือมีศูนย์กลาง”

ศักยภาพ

การดำเนินการต่อไปเพื่อให้เกิดความอยู่รอด และศักยภาพในการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น น่าจะต้องพิจารณาตัวแปรพื้นฐานบางประการ

ความเชื่อมโยงระหว่างพิพิธภัณฑสถานกับชุมชน

ตัวแปรตัวแรกที่กล่าวถึงนี้ มักจะเป็นความคาดหวังในการทำงานพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นอันดับแรก ๆ ที่ผู้ดำเนินงานพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นส่วนใหญ่คำนึงถึง เพราะการที่พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นแห่งนั้นสามารถเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ย่อมหมายถึงการเป็นสถาบันทางสังคมหนึ่งของชุมชนเฉกเช่นเดียวกับศาสนา (รูปธรรมคือ วัด) เฉกเช่นเดียวกับ

การสาธารณสุข (รูปธรรมคือ โรงพยาบาล สถานพยาบาล หมอพื้นบ้าน) การศึกษา (รูปธรรมคือ โรงเรียน) เมื่อใดก็ตามที่ “องค์กร” ในท้องถิ่นใดได้รับการสถาปนาเป็นสถาบันทางสังคม มีกระบวนการทางปฏิบัติให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชุมชน และมีพัฒนาการที่เคียงคู่ไปกับสังคม ได้รับการดูแล ใส่ใจ เป็นส่วนหนึ่ง ก็จะทำให้พิพิธภัณฑ์สามารถเดินต่อไปได้

กระบวนการบูรณาการพิพิธภัณฑ์กับชุมชน อาจเกิดได้หลายรูปแบบ ไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบสำเร็จรูป รูปแบบหนึ่ง คือพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นกรณีตัวอย่างการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นมาจากความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในการจัดตั้ง และมีบทบาทในการดำเนินการ ผลการวิจัย “โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน” ของสายันต์ ไพรชาญจิตร กล่าวว่า ชาวบ้านชุมชนบ้านนาชาวเข้ามา มีบทบาทมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน “... ตั้งแต่เริ่มคิด วางแผน จัดประชุม ทำอาหารรับประทานร่วมกันในระหว่างการทำงานระยะต่าง ๆ สืบค้นหาทรัพยากรทางวัฒนธรรม ทำแผนที่วัฒนธรรมชุมชน สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ ทำทะเบียนโบราณวัตถุและวัฒนธรรมทางวัตถุที่ค้นหาและรวบรวมมาได้ การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ จัดการพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ และร่วมเป็นกรรมการอำนวยการ และกรรมการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี ...” และนอกจากนี้ ยังมีผู้คนจากภายนอกชุมชนที่เข้ามา มีบทบาทในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ และดำเนินงานกิจกรรมที่นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ และการแลกเปลี่ยนความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑ์ชุมชน เช่น นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่าน และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ซึ่งทำยี่สิบบุคคลจากภายนอกเหล่านี้กลายมาเป็นเครือข่ายการทำงานพิพิธภัณฑ์ที่มีใช้ เป็นเพียงพิพิธภัณฑ์ของชุมชนบ้านนาชาวเท่านั้น แต่เป็นเครือข่ายท้องถิ่นที่เป็นการรวมตัวของชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

ผลของการจัดตั้ง และดำเนินงานพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีไม่ใช่เพียงการได้มาซึ่งพิพิธภัณฑ์ของชุมชนหรือท้องถิ่นเท่านั้น หากเป็นการเกิดขึ้นที่ในการ “บำบัด” กลุ่มคนสูงอายุ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยิ่งยวด แต่ขณะเดียวกันกลายเป็นกลุ่มคนที่ถูกลดบทบาททางสังคมลงไป เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุกลายเป็นเพียงผู้ที่ถูกทอดทิ้ง หรือในหลายกรณีเป็นเพียงผู้ดูแลเด็ก ๆ แทนพ่อแม่ของเด็ก ซึ่งต้องเข้าไปทำงานในเมือง ด้วยเหตุนี้ ในขบวนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ ผู้สูงอายุเข้ามา มีบทบาทในการให้ข้อมูล นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ และกลายเป็นเนื้อหาหลักของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น รวมไปถึงการเข้ามา มีบทบาทในการดำเนินงาน เมื่อพิพิธภัณฑ์เปิดให้คนได้เข้าชม คือ เป็นผู้อธิบาย นำชมพิพิธภัณฑ์แก่เด็ก ๆ ของชุมชน และบุคคลจากท้องถิ่นอื่น ที่มีโอกาสเข้ามาเยี่ยมเยือนชุมชนและพิพิธภัณฑ์

อย่างไรก็ดี ความเชื่อมโยงระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับชุมชนมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นได้ง่ายมากนัก หากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนั้น ๆ มิได้รับการจัดตั้งจากชาวบ้านชุมชนในลักษณะที่เป็นการทำงานร่วมกัน ฉะนั้นความภาคภูมิใจต่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น ๆ ย่อมเป็นการยากที่จะเกิดขึ้น และหากขาดซึ่งความภาคภูมิใจร่วม สำเนียงร่วม ย่อมเป็นการยากอีกเช่นกันที่จะทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับชุมชน แต่อย่างไรก็ดี มิได้หมายความว่าความเชื่อมโยงจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ อีกกรณีศึกษาที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ เป็นโครงการ “การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นวิชาศิลปศึกษา เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานที่วัดไหลหินหลวง” หลักใหญ่ใจความของการดำเนินงานเป็นการร่างหลักสูตร การจัดทำแผนการสอน การจัดทำเอกสารเสริมหลักสูตร การสร้างบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน การทดลองให้หลักสูตร การประชาสัมพันธ์หลักสูตร การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

การประชาสัมพันธ์หลักสูตรและการประเมินผลหลักสูตร เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณวัตถุ สถานที่วัดไหล่หินให้แก่ักเรียน ทั้งนี้ เป็นการให้ความรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชน รวมทั้งการที่นักเรียนได้เข้าไปมีส่วนร่วมและมีอารมณ์ร่วมในเหตุการณ์ สถานที่ และได้ลงมือปฏิบัติงานจริง การดำเนินงานต่าง ๆ อยู่ภายใต้ความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ สถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่นที่มีบทบาทในการผลักดันให้เกิดกิจกรรมดังกล่าว

การจัดทำหลักสูตรดังกล่าวมิได้มองว่า การเรียนรู้อุทิศวัฒนธรรมเกิดขึ้นเฉพาะแต่ในห้องเรียน หากแต่การเรียนรู้มาจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ (ในที่นี้เป็นงานศิลปกรรมท้องถิ่นและพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น) ที่อยู่รอบตัวผู้เรียน (ในที่นี้คือ นักเรียนโรงเรียนวัดไหล่หิน) ซึ่งความคาดหวังในผลสัมฤทธิ์ของโครงการมุ่งไปที่การ “ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เห็นคุณค่าของงานศิลปกรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามและการทำงานร่วมกับชุมชน ทำให้เกิดความรักและผูกพัน มีจิตสำนึกของความเป็นชุมชนเดียวกัน สามารถสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนนี้ได้”

แนวคิดและแนวทางในการดำเนินงานสะท้อนให้เห็นความสำคัญของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เข้าไปมีบทบาทในกระบวนการศึกษาของเด็กและเยาวชนในชุมชน ที่มีได้ทำหน้าที่เพียงเป็นแหล่งการเรียนรู้อย่างเป็นทางการหนึ่งตามหลักสูตรศิลปศึกษาที่จัดทำขึ้น หากแต่ผลสัมฤทธิ์ของโครงการจะส่งผลต่อการสร้างความสำนึกร่วมของคนในชุมชน และเมื่อได้ก็ตามที่องค์กรอย่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นดังเช่นที่กล่าวนี้ สามารถเป็นสายใยหนึ่งของชีวิตท้องถิ่น ย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นสามารถอยู่รอด และมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองต่อไปในอนาคต

ความโดดเด่นของการสะสมและเรื่องราวพิพิธภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ในการนำเสนอ

ตัวแปรในเรื่องความโดดเด่นของการสะสมหรือสิ่งของที่สะสม (collection) มีความสำคัญในสองลักษณะ คือ (1) การสร้างสำนึกร่วมของประวัติศาสตร์ชุมชน และ (2) เรื่องราวที่เป็นเอกลักษณ์ย่อมกลายเป็น “จุดเด่น” ที่ดึงดูดให้คนภายนอกชุมชนปรารถนาเข้ามาเยี่ยมชม ในที่นี้ เราคงต้องยอมรับว่าคนภายนอกชุมชนหรือที่มักเรียกกันว่านักท่องเที่ยว เป็นปัจจัยที่สร้าง “ความมีชีวิต” ของพิพิธภัณฑ์ทุกแห่ง

ในหลายกรณี ผู้ที่ต้องการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมักจะมีภาพของการรวบรวมวัตถุทางวัฒนธรรมในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัตถุที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงชีพ การทำมาหากิน และสิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งคือ ความต้องการออกแบบการนำเสนอวัตถุและเนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ที่ผู้ต้องการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์รู้สึกประทับใจ หรือรู้สึกว่าเป็น “แบบฉบับ” โดยอาจลืมนึกไปว่า หากพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งสร้างอยู่บนแนวคิด และแนวทางการดำเนินงานที่เป็น “แบบฉบับ” พิพิธภัณฑ์นั้น ๆ จะสามารถสะท้อนความเป็นตัวตน เอกลักษณ์ได้จริงหรือไม่ และถ้าไม่สามารถทำหน้าที่เช่นที่กล่าวมาแล้วได้ พิพิธภัณฑ์นั้น ๆ จะสามารถดึงดูดให้คนเข้ามาชมได้หรือไม่

ความเข้าใจในกระบวนการทำงานพิพิธภัณฑ์เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ให้อยู่รอดได้ เพราะการทำงานพิพิธภัณฑ์คือ กระบวนการคิดและทำความเข้าใจกับงานสะสม และนำธรรมชาติของงานสะสมนั้น มาสื่อสารต่อสาธารณชนในรูปแบบต่าง ๆ การทำงานสะสมเป็นการดึงเอาประวัติศาสตร์ เรื่องราวจำเพาะที่ผ่านกระบวนการตีความวัตถุ ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชน และที่เกี่ยวข้องกับวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว มาสร้างเป็นเนื้อหาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

ตัวอย่างการทำงานพิพิธภัณฑ์ที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น อาจดูได้จาก พิพิธภัณฑ์ว่าด้วยเรื่องของสังคมก่อนประวัติศาสตร์บ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี เนื้อหาพิพิธภัณฑ์แสดงให้เห็นช่วงหนึ่งของพัฒนาการสังคมที่อยู่บนพื้นที่บ้านโป่งมะนาว แม้ว่าพิพิธภัณฑ์จะจัดตั้งขึ้นจากการศึกษาชุดค้นทางโบราณคดีของบุคคลภายนอก แต่ความเป็นมาของการให้คุณค่าโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาจากความต้องการของชาวบ้าน และกรมศิลปากรอนุญาตให้มีชุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นทางการ เมื่อการชุดค้นและชุดแต่งได้ดำเนินการมาแล้วในระยะหนึ่ง ชาวบ้านและนักวิชาการที่เข้าไปดำเนินการชุดค้นได้ผลักดันให้เกิดการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นสถานที่ในการสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับสังคมก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่ เนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องราวเฉพาะ และเป็นหลักหมายทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้น

กรณีตัวอย่างที่น่าสนใจอีกแห่งคือ พิพิธภัณฑ์ปลาหิน (คุณลุงกิตติ สินอุดม) จังหวัดสุราษฎร์ธานี พิพิธภัณฑ์ดำเนินการโดยเอกชน มีเนื้อหาที่สร้างขึ้นจากความต้องการให้สาธารณชนห่วงใยต่อสิ่งแวดล้อม และเข้าใจชีวิตสัตว์น้ำ โดยใช้สื่อโดยการสร้างปลาจากหิน ตกแต่งลวดลายให้เหมือนกับปลาจริง และมีคำอธิบายชีวิตของปลา พร้อม ๆ กับที่ผู้ชมมีโอกาสสังเกตลักษณะของปลา และจินตนาการไปกับคำบรรยาย เนื้อหาของพิพิธภัณฑ์จึงเน้นที่การสื่อสารเรื่องสิ่งแวดล้อมในทะเล การบอกเล่าเรื่องราวเหล่านี้จึงสอดคล้องไปกับที่ตั้ง ความใกล้ชิดกับแหล่งธรรมชาติคือ ทะเล เรียกได้ว่าเป็นปัจจัยเด่นที่น้ำจะสร้างความสนใจต่อผู้ที่ผ่านไปมาให้เข้ามาชม ทั้งนี้ การกล่าวถึงงานการศึกษาที่เจ้าของงานสะสมได้ดำเนินการ ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งสร้างความเคลื่อนไหวให้กับพิพิธภัณฑ์เช่นกัน

ดังนั้น งานสะสมจึงเป็นเพียงจุดเริ่มต้นในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ สิ่งที่สำคัญมากไปกว่านั้นคือ การสร้างความหมายให้กับวัตถุที่มี หลาย ๆ กรณี พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจำนวนมากจะติดภาพลักษณ์ของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่เน้นความเป็นวิชาการทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี โดยอยู่บนแนวคิดของความเป็นไทย รากฐานอารยธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว รูปแบบการบอกเล่าจึงกลายเป็นตัวแบบ จนบางครั้งคือปลาดานไปสู่ “ข้อกำหนด” ตามการรับรู้ของชาวบ้าน ของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ หากแต่ว่าในการทำงานพิพิธภัณฑ์ การบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวัตถุไม่มีข้อกำหนดใด ๆ ตายตัว ขึ้นอยู่กับการเลือกที่จะศึกษาและนำเสนองานสะสมต่างหากที่เป็นใจความสำคัญในการทำงาน

พิพิธภัณฑ์หลายแห่งที่มีงานสะสมที่ทรงคุณค่าทางศิลปกรรม เป็นทั้งตัวแทนของความงามความประณีตของงานช่างในอดีต เป็นทั้งเครื่องหมายเรื่องราวที่บอกประวัติศาสตร์ของพื้นที่ และเป็นทั้งความทรงจำของผู้เป็นเจ้าของงานสะสม ทว่าในหลาย ๆ กรณี พิพิธภัณฑ์กลับไม่ได้ให้คุณค่าความทรงจำที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับงานสะสม คุณค่าของวัตถุที่ได้ยกตัวอย่างนี้ไม่ได้รับการเผยแพร่ ไม่ได้รับการศึกษา ไม่ได้รับการใส่ใจ หรือหากได้รับการใส่ใจก็ไม่ได้รับการดำเนินการอย่างจริงจัง ทั้งนี้ องค์กรหรือบุคคลที่เป็นเจ้าของงานสะสมมักขาดความมั่นใจในการปฏิบัติงาน การวิจัยที่เกี่ยวกับวัตถุ รวมทั้งขาดบุคคลากรที่จะเข้ามาจัดการพิพิธภัณฑ์อย่างเป็นทางการ และอย่างต่อเนื่อง ทั้ง ๆ ที่มี “ทุนวัฒนธรรม” ที่โดดเด่น ประเด็นการวิเคราะห์ที่ได้ยกมานี้พยายามจะชี้ให้เห็นว่า งานพิพิธภัณฑ์มิใช่เพียงการเก็บรวบรวม และ/หรือ การจัดแสดงวัตถุสิ่งของ โดยจัดจำแนกเป็นหมวดหมู่ตามประเภทของสิ่งของ ซึ่งทำที่สุดการกระทำดังกล่าวไม่สามารถสร้างความโดดเด่นให้กับทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่ ไม่สามารถสร้างความอกเงยให้กับมรดกทางวัฒนธรรมได้

การตีความ และการบอกเล่าเกี่ยวกับวัตถุไม่ได้มีเพียงแบบหนึ่งแบบใดที่ถูกต้องที่สุด “สำนวน” ที่เกิดจากการตีความวัตถุที่ต่างกันไป สามารถเป็นเสน่ห์ของความหมายของวัตถุ การบอกเล่าที่มักจะถูกมองข้าม หรือให้ความสำคัญไม่มากนักคือ เรื่องเล่าของการได้มาซึ่งงานสะสม (ในที่นี้ขอใช้คำว่า “ความทรงจำของวัตถุ”) เป็นอีกทุนวัฒนธรรมหนึ่งที่จะสร้างความหมายให้กับวัตถุแบบหนึ่ง เป็นการตีความวัตถุแบบหนึ่ง และที่สำคัญคือ เป็นวิถีทางอีกประการหนึ่งในการสร้างความมั่นใจในการทำงานพิพิธภัณฑสถานด้วยคนในท้องถิ่นเอง และเรียกได้ว่ามีคุณค่าเฉกเช่นงานการวิจัยวัตถุที่เป็นเชิงวิชาการด้วยเช่นกัน.

- ส่วนที่ 7 -

ข้อเสนอการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ในเบื้องต้น แนวทางการดำเนินการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นต่อไป ควรต้องคำนึงถึงเรื่องต่อไปนี้

1) **การคำนึงถึงสิ่งที่สามารถดำเนินการได้จริง** การให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ ซึ่งแม้ว่าความรู้ดังกล่าวจะมีลักษณะที่เป็นสากล แต่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเอง จะต้องเลือกปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของพิพิธภัณฑ์

2) **การไม่มีสูตรสำเร็จสำหรับการทำงานพิพิธภัณฑ์** การสร้างความเข้าใจว่าเนื้อหาวิชาการและการปฏิบัติการต่าง ๆ ในระหว่างการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นเพียงข้อมูลพื้นฐาน เป็นนำเสนอสิ่งที่พิพิธภัณฑ์อื่น ทั้งในและต่างประเทศได้ดำเนินการ มิใช่เป็นสูตรสำเร็จหรือกรอบการทำงานที่ต้องปฏิบัติตามอย่างสมบูรณ์ เพราะท้ายที่สุดการทำงานพิพิธภัณฑ์คือ การสร้างสรรค์แบบหนึ่งเช่นกัน สามารถลองผิดลองถูก และปรับเปลี่ยนรูปแบบในการเผยแพร่ความรู้ เรียกได้ว่าเป็นการเรียนรู้ร่วมกันไประหว่างผู้จัดทำและผู้ชม

3) **ความอยู่รอดของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มาจากความร่วมมือของพิพิธภัณฑ์ในเครือข่าย** ความอยู่รอดของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน จะมีได้มีลักษณะที่เป็นเพียงการดำเนินงานโดยเอกชนคนใดคนหนึ่ง จะมีใช้เพียงการตีกรอบเฉพาะชุมชนของพิพิธภัณฑ์สถานนั้น ๆ ตั้งอยู่ แต่เป็นการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชน จนกลายเป็นท้องถิ่นที่เป็นพลังในการเรียนรู้ และขับเคลื่อนให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นสามารถดำเนินไปได้โดยตลอด

การดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม

การดำเนินงานด้านการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในระยะต่อไป ประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก ๆ ที่สำคัญ คือ

1. การสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

งานสำรวจเป็นงานที่จะดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดฐานข้อมูลที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะการเกิดขึ้นใหม่และการคงอยู่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีลักษณะเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับสภาพของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และที่สำคัญที่สุดความเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นยังเชื่อมโยงโดยตรงกับสังคมภายนอก โดยเฉพาะนโยบายของรัฐ เช่นถ้ามองในขณะนี้ที่มีแนวคิดของการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นในการดูแลทรัพยากรทางวัฒนธรรมของตนเอง นโยบายดังกล่าวอาจกลายเป็นกระแสที่ก่อให้เกิดการสร้างองค์กรหรือสถาบันที่จะทำหน้าที่ดูแลวัฒนธรรมเฉพาะของชุมชน ทั้งที่เป็นโดยพฤตินัย และ/หรือ นิติณัยด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นและคงอยู่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นหนึ่งในพลวัตดังกล่าว ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเหล่านี้ย่อมเป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่ต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง มิใช่เฉพาะเพื่อการสำรวจข้อมูลรายละเอียดของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งเท่านั้น แต่ผลกรการวิจัยแต่ละแห่งย่อมสะท้อนให้เห็นภาพรวมของ “ความเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ได้ในทางหนึ่ง

2. การให้ความรู้ วิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเฉพาะที่ เพื่อนำร่องและพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม

การดำเนินการเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติในเชิงลึก เพราะการให้ความรู้และการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีความแตกต่าง และมีลักษณะเฉพาะตัวสูง ไม่สามารถดำเนินงานในลักษณะที่เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์วิทยาแบบจัดอบรม สัมมนาได้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องเป็นการให้ความรู้ไปพร้อมกับการปฏิบัติจริง ทั้งความรู้พื้นฐานในการจัดการกับวัตถุสะสม การสืบค้นความหมายและหน้าที่ของวัตถุทางสังคมโดยใช้เครื่องมือทางมานุษยวิทยา หรือเป็นการศึกษาวัตถุในแง่อื่น ๆ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ รวมไปถึงเรื่องของการจัดการองค์กร โดยนักวิจัย ผู้เป็นเจ้าของวัตถุ และชาวบ้านในชุมชน จะได้ร่วมคิดและตระหนักถึงการมีอยู่ของพิพิธภัณฑ์ และการใช้ประโยชน์ จากจุดนี้อาจนำไปสู่การพยายามเข้ามาจัดการพิพิธภัณฑ์ร่วมกัน การหาช่องทางร่วมกันในการได้งบประมาณสนับสนุน การสร้างกิจกรรมหมุนเวียนในพิพิธภัณฑ์ร่วมกัน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน อย่างไรก็ตาม การวิจัยและพัฒนาที่เป็นรูปธรรมเช่นนี้ไม่สามารถดำเนินการได้ทุกที่ การดำเนินงานจึงเป็นการเลือกพิพิธภัณฑ์ที่มีแนวโน้มในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ทั้งความพร้อมในแง่ความต้องการที่จะพัฒนาพิพิธภัณฑ์ งบประมาณในการดำเนินงาน สถานที่อำนวยความสะดวกอื่น ๆ สำหรับผู้วิจัย และผู้แทนจากพิพิธภัณฑ์ในเครือข่ายของแต่ละภาค กลุ่มบุคคลดังกล่าวจะเป็นผู้เข้ามาเรียนรู้ประสบการณ์ ฝึกปฏิบัติ และเรียนรู้แนวทางที่พิพิธภัณฑ์นำร่องได้ดำเนินการไปแล้ว

3. การเผยแพร่ความรู้ในรูปแบบของการประชุมเชิงปฏิบัติการ

จากขั้นตอนของการวิจัยเชิงลึกและการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเฉพาะที่ ข้อมูลและการปฏิบัติการกลายเป็นข้อมูลตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้ความรู้พื้นฐานทางพิพิธภัณฑ์วิทยา การจัดการอย่างเป็นระบบทางการ กับสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงของพิพิธภัณฑ์สถาน บทบาทของชุมชน หรือผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น นักการเมืองท้องถิ่น ขั้นตอนดังกล่าวนี้ย่อมเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การเรียนรู้ถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นของ “แหล่งพัฒนาตัวอย่าง” ทั้งนี้ การเผยแพร่ความรู้จะต้องทำให้ผู้เข้าร่วมในเครือข่ายตระหนักอยู่เสมอว่าการดำเนินงานไม่ใช่แบบเรียนสำเร็จรูปที่ต้องการให้ผู้ผู้ใช้ความรู้ดังกล่าว ปฏิบัติตามแต่ถ่ายเดียวเท่านั้น

การประชุมเชิงปฏิบัติการจะดำเนินการเป็นระยะ ๆ จากความรู้เกี่ยวกับการจัดการพิพิธภัณฑ์สถาน การดำเนินงานจัดการองค์กร ความร่วมมือระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ชุมชน และพัฒนาสู่ความร่วมมือในท้องถิ่น และระหว่างท้องถิ่น ขั้นตอนการเผยแพร่นี้สามารถเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะสร้างเครือข่ายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคอย่างเป็นรูปธรรม.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฎหมายไทยรัชกาลที่ 5 เล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์วิชาการ, ร.ศ. 113.

กรมการฝึกหัดครู หน่วยศึกษานิเทศก์. รายงานผลการสัมมนาเรื่องศูนย์ศิลปวัฒนธรรมในฐานะพิพิธภัณฑ์เมือง.

หอประชุมศูนย์ศิลปวัฒนธรรมอีสานใต้ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ วันที่ 18-20 สิงหาคม 2536.

กรมตำรา. ปทานุกรม. พระนคร: กรมตำรา, 2470.

กรมศิลปากร. ประวัติวัดมัชฌิมาวาสและนำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มัชฌิมาวาส (ภัทรศิลป์สังวร).

เอกสารประกอบเนื่องในโอกาสสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลิ้นเถร) และพระราชพิธีสังวรณ์ (ช่วง อตุลเวที) อดีตเจ้าอาวาสวัดมัชฌิมาวาส วันที่ 28 สิงหาคม 2525.

กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532.

กรมศิลปากร. "ประวัติและความเป็นมาของกิจการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ." ใน รายงานประจำปี 2534

กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2534.

กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ. นามานุกรมพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทยภาคเหนือ (เล่ม 1).

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

_____. นามานุกรมพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทยภาคเหนือ (เล่ม 2).

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

กรมการศาสนา กองพุทธศาสนสถาน. วัดพัฒนา '26. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526.

_____. วัดพัฒนา '43. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2543.

กองจดหมายเหตุ: แฟ้ม ร.๕ บ.๓./๑๔ เรื่องเจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์ลาออกจากตำแหน่งเจ้ากรมพิพิธภัณฑ์และเจ้าพนักงานตรวจสิ่งของทำบัญชี แผ่นที่ ๘๔๖๔.

กุศล เอี่ยมอรุณ. เที่ยวทั่วไทยไปกับนายรอบรู้: ภูเก็ต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2543.

โกวิท พวงงาม. การปกครองท้องถิ่นไทย หลักการและมิติใหม่ในอนาคต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.

เคลาส เวงค์ และ เคลาส โรสเซ็นแบร์ก. เยอรมันมองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2520.

จิรา จงกล. "พัฒนาการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย." ใน กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน. กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, 2517.

_____. "ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา." ใน กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517.

_____. "พระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร." ใน กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517.

_____. "ย้อนอดีตพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ." ใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532.

- จารุณี อินเฒ่าฉาย. “ภาคสอง: พิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย.” ใน *พระมหากษัตริย์ไทยกับการพิพิธภัณฑสถาน*.
 กรุงเทพฯ: บริษัทกราฟิคฟอร์แมท(ประเทศไทย)จำกัด, 2539.
- ของ-บาตีส์ต์ ปาเลอกัว. *ศัพท์ พจนานุกรม พจนานุกรม ภาษา ไทย sive Dictionarium Linguae Thai*. กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย
 กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542.
- ชิน อยู่ดี. “ผู้ทำงานพิพิธภัณฑสถาน ระหว่าง พ.ศ.2428 – 2445.” ใน *กิจการพิพิธภัณฑสถาน*. กรุงเทพฯ:
 กรมศิลปากร, 2517.
- ชุติมา เวทการ และคณะ. *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ “การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นวิชาศิลปศึกษาเพื่อสร้าง
 จิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานที่วัดไผ่ล้อม”*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,
 2545.
- ดร.ไฉนวาท เล่ม 1. จ.ศ. 1236.
- ดำรง ทองสม. “ศูนย์วัฒนธรรม” ใน *คู่มือหน้าใหม่ของวัฒนธรรมกับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2532.
- แดนบีช แบรดเลย์. *หนังสืออักษรภิธานศรับท์*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514.
- ทวี บุรณเขตต์. “พิพิธภัณฑสถานที่บ้านจำทิว อีกตัวอย่างของการสร้างสรรค์เพื่อแสดงภูมิปัญญาท้องถิ่น.” ใน
เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในประเทศไทย วันที่ 23-24 พฤศจิกายน 2539 จัดโดย
 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ทวี-พิมพ์ บุรณเขตต์. *พิพิธภัณฑสถานที่บ้านจำทิว*. พิษณุโลก: มปป., 2538.
- บุญชัย ฉัตรตะพานิช. *พจนานุกรม ไทย-อังกฤษ-จีน*. กรุงเทพฯ: บริษัทนานมี จำกัด, 2529.
- บุปผา จิระพงษ์. *รายงานวิจัย สถานภาพของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่*. สำนักวิจัยและบริการวิชาการ
 และคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2543.
- ผกา มาศ ใจฉลาด. “บ้านศูนย์สายใยชุมชน ให้นักวิชาการทำงานกับชาวบ้าน.” ใน *หนังสือพิมพ์คมชัดลึก*. ฉบับวันที่
 19 มกราคม 2547.
- แผ่นพับประชาสัมพันธ์ *บ้านหนึ่งตระกูลสุชาติ ทรัพย์สิน*.
- ประทีป ชุมพล. “วัดพระเชตุพน กับการศึกษาด้านจารึก.” ใน *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ
 กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี*. ปีที่ 4 – 5 ธันวาคม 2523 – ธันวาคม 2525.
- ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง. “ย้อนอดีตพิพิธภัณฑสถานไทยถึงสมัยพระปกเกล้าฯ.” ใน *พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กับการพิพิธภัณฑสถานไทย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536.
- พยุงค์กิติ์ จันทรสุนทร. *วิสัยทัศน์การดำเนินงานวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2539.
- พระสุทธิสารสุธี ศรีสงคราม. *วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารจังหวัดนครศรีธรรมราช*. มปป: มปป.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. *พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
 เจริญพระชนมพรรษา 5 รอบ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.

มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์. เอกสารรายงานการสัมมนา พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในเขตภาคเหนือตอนบน. ระหว่างวันที่ 7-8 มีนาคม 2540 ณ ห้องฝ่ายคำ สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดโดย มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ และโครงการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นภาคเหนือตอนบน

เมธินี จิระวัฒนา. "พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครก้าวต่อไปหลังสมัยพระปกเกล้าฯ." ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑสถานไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10 แผ่นที่ 20. วันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ. ๑๑2.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2513.

_____. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2539.

_____. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2546.

ราชบัณฑิตยสถาน. อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2469.

รำภี กุลสมบุรณ์. วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: แผนกวิชา บรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508.

ว.สุวรรณ(นามแฝง). ไขปัญหาอบต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.

ศรีศักร วัลลิโภดม. เอกสารรายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น. วันที่ 7-9 กันยายน 2539 จัดโดยมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์, 2539.

_____. "พัฒนาการของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในประเทศไทย." ใน เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในประเทศไทย 23 - 24 พฤศจิกายน 2539. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2539.

_____. "พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน." ใน เอกสารประกอบการสัมมนา พิพิธภัณฑสถานไทยในศตวรรษใหม่. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2544.

_____. พิพิธภัณฑสถานไทยในศตวรรษใหม่. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545.

สงวน อันคง. สิ่งแรกในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2529.

สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2535.

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าหญิงจุฬาลงกรณ์ราชานุภาพ. อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2469.

_____. "คำนำประชุมจารึกวัดพระเชตุพน." ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพรหมนาคร, 2544.

_____. ประชุมพงศาวดารภาค 25 ตำนานวัดภูสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2544.

_____. อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ แลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2469.

- สมลักษณ์ เจริญพจน์. “พัฒนาการพิพิธภัณฑ์สถานตามแนวพระราชดำริ.” ใน *พระมหากษัตริย์ไทยกับการพิพิธภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: บริษัทกราฟิคฟอรัม(ประเทศไทย)จำกัด, 2539.
- สรวิชัย สันติวงศ์. *พิพิธภัณฑ์ในฐานะของศิลปะในการนำเสนอ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร. *โบราณคดีชุมชน การจัดการของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. *แนวทางการดำเนินงานวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, 2541.
- _____. *คู่มือแนวทางการจัดตั้งและดำเนินงานหอวัฒนธรรมนิทัศน์*. กรุงเทพฯ: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ ส่วนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544.
- _____. *เอกสารการฝึกอบรมผู้บริหารหอวัฒนธรรมนิทัศน์ รุ่นที่ 6* 26 มิถุนายน – 2 กรกฎาคม 2544. กรุงเทพฯ: ฝ่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ ส่วนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. “พิพิธภัณฑ์วังสวนผักกาด.” ใน *กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517.
- แส้มือเอ็ลล์ เจ. สมิต. *คำภีร์สรรพพจนานุกรมโยค เล่ม 3 I – P*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2442.
- หญิงน จิ ธิง. *พจนานุกรมไทย-เวียดนาม*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- อเนก นาวิกมูล. *โฆษณาไทยสมัยแรก*. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด, 2531.
- อรนุช นิยมธรรม และ วิรัช นิยมธรรม. *พจนานุกรมพม่า-ไทย และ ไทย-พม่า*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, 2537.
- เอ บี กริสโวลด์. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน *หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, จาก King Mongkut of Siam. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511.

ภาษาอังกฤษ

- Canfora, Luciano. *The Vanished Library*. Trans. Martin Ryle. Berkely: University of California Press, 1989.
- Huffman, Franklin E., Proum, Im. *English-Khmer Dictionary*. Massachusetts: Yale University, 1978.
- Hooper-Greenhill, Eilean (ed.). *Museum and the Shaping of knowledge*. London; New York: Routledge, 1993.
- _____. *Museum, Media, Message*. London; New York: Routledge, 1995.
- _____. *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London; New York: Routledge, 2000.

- Kaplan, Flora Edouwaye S. "Museum Anthropology." in *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. Vol.3. New York: Henry Holt and Company, 1996.
- Karp, Ivan and Lavine, Steven D. (ed.). *Exhibiting culture*. Washington: Smithsonian press, 1991.
- Lewis, Geoffrey. "Museums and their precursors: a brief world survey." in *Manual of Curatorship: A guide to Museum Practice*. Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd., 1992.
- Miles, Roger and Zavala, Lauro (ed.). *Towards the Museum of Future: New European Perspectives*. London; New York: Routledge, 1994.
- Nai Tun Way. *The Modern English-Mon Dictionary*. Bangkok: the Open Society Institute Burma Project, 1977.
- Pecquet, Claude. *Les Musées: Evolution et Typologie*. Paris: CNDP, 1992.
- Prior, Nick. *Museums and Modernity: Art Galleries and the Making of Modern Culture*. Oxford; New York: Berg, 2002.
- Sherman, Daniel J. *Museum Culture: histories, discourses, spectacles*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Walsh, Kevin. *The representation of the past: museums and heritage in the post-modern world*. New York: London: Routledge, 1992.

ภาษาฝรั่งเศส

- Architecture intérieure* spécial "Musées": Musée temple et forum, No. 246 décembre 1991 – janvier 1992.
- Badet, Claude et al (dir.). *Musées et Patrimoine*. Nancy: Bialec S.A., 1997.
- Chaumier, Serge. *Des musées en quête d'identité : écomusée versus technomusée*. Paris : Harmattan, 2003.
- Joël Candau. *Anthopologie de la Mémoire*. Paris: Presses universitaires de France, 1996.
- Sallois, J. *Les Musées de France*. Collection Que sais-je ? Paris: Presses universitaires de Paris, 1995.

สิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์

- มูลนิธิชุมชนไทย. โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่.[Online]. Available: <http://www.chumchonhai.or.th>. [Accessed: 10 มีนาคม 2547].
- บ้านพิพิธภัณฑ์. แนะนำบ้านพิพิธภัณฑ์. [Online]. Available: <http://www.houseofmuseums.org/information.html>. [Accessed: 10 เมษายน 2547].
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. กิจกรรมชุมชน. [Online]. Available: <http://www.codi.or.th>. [Accessed: 10 มีนาคม 2547]

Aaron Atsma. Greek Mythology: MOUSAI Goddesses of Music & Song & Dance & Poetry. [Online].

Available: <http://www.theoi.com/Kronos/Mousai.html>. [Accessed: March 23, 2004].

Abhijeet A. Bhandwale. FREELANG Dictionary: Hindi-English / English-Hindi (v.3.52), Program Computer. [Online]. Available: <http://www.freelang.net/dictionary/hindi.html>. [uploaded: April 27, 2002].

ICOM. "ICOM Statutes, amended by the 20th General Assembly of ICOM, Barcelona, Spain, 6 July 2001." in Development of the Museum Definition according to ICOM Statutes (1946 – 2001). [Online].

Available: http://icom.museum/hist_def_eng.html. [Accessed: March 22, 2004].

ICOM. Development of the Museum Definition according to ICOM Statues (1946 – 2001). [Online].

Available: http://icom.museum/his_def_eng.html. [Accessed: March 24, 2004].

- ภาคผนวก -

1. รายชื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย (ข้อมูลจากการสำรวจระยะที่ 1)
2. รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 5 ครั้ง
3. สรุปภาพการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค
4. บันทึกการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละครั้ง (ฉบับสังเขปความ)
5. ข้อมูลเบื้องต้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง (ความเป็นมา ลักษณะของสิ่งของ เรื่องราว การจัดการ)
6. ประวัติผู้ร่วมวิจัย
7. วีดิโอกิจกรรมการประชุมแต่ละครั้งโดยสังเขป และแนะนำพิพิธภัณฑ์ที่ได้สำรวจบางกรณี